

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ.
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ “ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ”

Διπλωματική Εργασία

**ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΚΑΙ ΛΑΪΚΟΥ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ.**

(Στο πλαίσιο των ετήσιων Διαθρησκειακών Διαλόγων)

Επιβλέπων καθηγητής: κ. Άγγελος Συρίγος

Μπορμπότης Βασίλειος

A.M.: 1215010

Αθήνα, 2017

Στην Α.Θ.Π. τον Οικουμενικό Πατριάρχη
Κωνσταντινουπόλεως και Νέας Ρώμης κ.κ.
Βαρθολομαίο Α΄, στην οικογένειά μου και στα
αγαπημένα μου πρόσωπα που με στηρίζουν στην
πνευματική μου διαδρομή.

Πρόλογος

Η θρησκεία είναι σημαντικό τμήμα της ζωής αρκετών ανθρώπων, ακόμη και άτομα τα οποία δεν είναι θρησκευόμενα από την φύση τους την θεωρούν αρκετά σημαντική. Ο λόγος είναι διότι οι κοινωνίες έχουν ανάγκη τη θρησκεία. Σαν κοινωνία επωφελοούμαστε από τη συλλογική θρησκευτική μας πίστη σε σημείο να υποστηρίζεται από κάποιους πως δεν μπορούμε να λειτουργήσουμε χωρίς αυτή. Η θρησκεία μπορεί, επίσης, να ελέγχει τη συμπεριφορά των ανθρώπων, αρκετοί από τους νόμους που ακολουθούμε σήμερα βασίζονται σε θρησκευτικές διδασκαλίες. Αναλόγως τον πολιτισμό και το κυβερνητικό καθεστώς η θρησκεία μπορεί να έχει μία απλή επιρροή στην κοινωνία ενός κράτους ή τον απόλυτο έλεγχο αυτής. Από ατομική αλλά και κοινωνική οπτική, η θρησκεία επιτελεί πολλές λειτουργίες. Παρέχει πνευματική ειρήνη στον άνθρωπο και λειτουργεί σαν καταφύγιο στην αβεβαιότητα της ζωής, ενσταλάζει τις κοινωνικές αρετές όπως είναι η αλήθεια, η ειλικρίνεια, η αποφυγή βίας, η αγάπη, η εξυπηρέτηση και η πειθαρχία και προωθεί την κοινωνική αλληλεγγύη αναδύοντας το πνεύμα της αδελφοσύνης. Επιπλέον, συμβάλλει στην κοινωνικοποίηση παρέχοντας έναν τρόπο ζωής, οι θρησκευτικοί οργανισμοί, οι εκκλησίες, τα τζαμιά, και οι λοιποί χώροι θρησκευτικής λατρείας, ελέγχουν τη συμπεριφορά των πιστών σε διάφορα επίπεδα. Η θρησκεία, προωθεί την ευημερία των λαών διδάσκοντας πως η υπηρεσία στην ανθρωπότητα είναι υπηρεσία στον Θεό. Μεγάλες θρησκείες όπως ο Χριστιανισμός, το Ισλάμ, ο Ινδουισμός κ.α., δίνουν μεγάλη έμφαση στη βοήθεια στους φτωχούς και στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Η θρησκεία είναι πηγή κοινωνικής συνοχής, δημιουργεί κοινωνικές αξίες τις οποίες δεν είναι εύκολο να δημιουργήσουν η επιστήμη και η τεχνολογία. Τέλος, επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα τα πολιτικά συστήματα.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, διαπιστώνουμε πως η θρησκεία είναι ένα κεντρικό στοιχείο της ζωής των πολιτισμών και ο ρόλος των θρησκευτικών ηγετών και των θρησκευτικών Οργανισμών μπορεί να αποκτήσει μια ιδιαίτερη αξία στην αντιμετώπιση προβλημάτων της κοινωνίας. Ως νέος επιστήμονας έχω στρέψει το ενδιαφέρον μου στον ρόλο των θρησκειών και τον τρόπο που αυτές επηρεάζουν τις πολιτικές των κρατών καθώς και τον ρόλο της θρησκείας ως εργαλείο διπλωματίας στις διακρατικές σχέσεις. Το ενδιαφέρον αυτό μου το ενέπνευσαν συγκεκριμένα μαθήματα - και οι αντίστοιχοι καθηγητές μου- κατά τη διάρκεια των σπουδών μου καθώς και η προσωπική μου έλξη προς την πίστη έπειτα από κάποιες εμπειρίες που στιγμάτισαν τη ζωή μου. Θεωρώ πως η συνεργασία μεταξύ Θρησκευτικών και Πολιτικών Θεσμών είναι

απαραίτητη διότι η θρησκεία είναι σε θέση να αγγίξει κάποιες χορδές τις κοινωνίας στις οποίες η Πολιτική δεν έχει πρόσβαση. Προτού ξεκινήσω να εκπονώ την παρούσα εργασία περιπλανήθηκα σε διάφορα άλλα θέματα, τα οποία εμπεριείχαν θρησκευτικά ζητήματα, ωστόσο, όμως, δεδομένου του “κλειστού” εκκλησιαστικού χώρου και του περιορισμένου χρόνου, αντιμετώπισα δυσκολίες ως προς την ανάληψη αυτών των θεμάτων.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την Α.Θ.Π. τον Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο για την πρότασή του να αναλάβω το συγκεκριμένο θέμα καθώς και την αρωγή του στη διαδικασία συλλογής στοιχείων. Οι περισσότερες πηγές είναι βασισμένες στα πρακτικά των συναντήσεων και σε άλλα ανέκδοτα έγγραφα μεταξύ της Ορθοδόξου Εκκλησίας και του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος τα οποία μου παρήχθησαν από το Γραφείο της Ορθοδόξου Εκκλησίας στις Βρυξέλλες. Το περισσότερο υλικό των Διαλόγων, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων ήταν στην Αγγλική και Γαλλική γλώσσα. Οι δυσκολίες που εμφανίστηκαν στη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας αφορούσαν κυρίως ζητήματα νοηματοδότησης θεολογικού περιεχομένου από την ξένη γλώσσα στην Ελληνική καθώς και μικρές αντιξοότητες στην έγκαιρη επικοινωνία, για παροχή πληροφοριών, με Βρυξέλλες και Φανάρι μετά την άφιξη μου στην Αθήνα. Υπήρξε επικοινωνία και με βουλευτές του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος, ωστόσο, όμως, δεν κατέστη δυνατό να πραγματοποιήσουμε, εντός του προβλεπόμενου χρόνου, μια συνάντηση ή μία κατάλληλη τηλεφωνική επικοινωνία ώστε να αντλήσω περαιτέρω στοιχεία για την εργασία.

Χωρίς την πολύτιμη βοήθεια του Πανοσιολογιώτατου Αρχιμανδρίτη π. Αιμιλιανού Μπογιάννου, Διευθυντή του Γραφείου στις Βρυξέλλες δεν θα μπορούσα να είχα φέρει σε πέρας την εργασία μου, τον ευχαριστώ για την εμπιστοσύνη του και τη θερμή του προθυμία να με βοηθήσει, παρέχοντας μου το υλικό, παρά τον τεράστιο φόρτο ποιμαντικών και λοιπών υποχρεώσεών του. Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου που με κατέστησαν πλουσιότερο πνευματικά και ιδιαίτερα τον ελλογιμώτατο κύριο Άγγελο Συρίγο, ο οποίος αποτελεί πρότυπο καθηγητή και ανθρώπου, για την υπομονή που υπέδειξε στην αναποφασιστικότητά μου στην ανάληψη θέματος εργασίας. Σημαντική ήταν η υποστήριξη του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Αδριανουπόλεως κ. Αμφιλοχίου καθώς και του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Προύσης κ. Ελπιδοφόρου για την πολύημερη φιλοξενία μου στην Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Θα ήθελα να εκφράσω τις ιδιαίτερες ευχαριστίες μου στον Πανοσιολογιώτατο Αρχιμανδρίτη π. Αγαθάγγελο Σίσκο Βιβλιοφύλακα της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης στο Φανάρι για το αρχικό υλικό που μου παρείχε, καθώς και στον Πανοσιολογιώτατο Αρχιμανδρίτη π. Ιγνάτιο Σωτηριάδη Γραμματέα επί των

Διορθοδόξων και Διαχριστιανικών Σχέσεων της Εκκλησίας της Ελλάδος για τις πολύτιμες συμβουλές του. Ευχαριστίες στις αξιότιμες κυρίες Μάριεττα Γιαννάκου και Ελίζα Βόζεμπεργκ, στελέχη της Νέας Δημοκρατίας, για τις χρήσιμες πληροφορίες. Τέλος, τον Ιερολογιώτατο Διάκονο π. Ιωακείμ Μπίλλη, Υπογραμματέα της Αγίας και Ιεράς Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου για τη συμβολή του στη συχνή, και ενίοτε δύσκολη, επαφή μου με το Φανάρι.

Βασίλειος Ν. Μπορμπότης

Αθήνα, 2017

Πίνακας Περιεχομένων

Πρόλογος	3
Πίνακας Περιεχομένων	6
Συντομογραφίες	7
I. Εισαγωγή	8
Οικουμενικό Πατριαρχείο	11
Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα	12
II. Σχέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τις Εκκλησίες	14
III. Ίδρυση Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας	18
IV. Διάλογος με τους Χριστιανοδημοκράτες	24
Η προέλευση του διαλόγου	24
Το πνευματικό και πολιτικό πλαίσιο του διαλόγου	27
V. Διάλογοι μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και ΕΛΚ-ΕΔ	30
VI. Περιεχόμενο Διαλόγων	52
VII. Η άποψη της Ορθοδόξου Εκκλησίας για τους Διαλόγους	55
VIII. Η συμμετοχή των Βουλευτών της Νέας Δημοκρατίας στους Διαλόγους	60
IX. Συμπεράσματα	63
Παράρτημα	71
Βιβλιογραφία	74

Συντομογραφίες

ΑΘΠ	Αυτού Θειοτάτη Παναγιότης
άρθ.	άρθρο
BEPA	Bureau of European Policy Advisers
Βλ.	Βλέπε
CARDS	Community Assistance to Reconstruction, Development and Stabilisation (EU)
CCEE	Council of European Episcopal Conferences
CDU	Christian Democratic Union of Germany
CEC/KEK	Conference of European Churches/Konferenz Europaischer Kirchen
COMECE	Commission of the Bishops' Conferences of the European Community
CROCEU	Committee of Orthodox Churches' Representatives to the E.U.
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΔ	Ευρωπαίοι Δημοκράτες
EDU	European Democratic Union
ΕΚ	Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
EKAX	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα
ΕΛΚ	Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
EUCD/EEXΔ	Ευρωπαϊκή Ένωση Χριστιανοδημοκρατών
LR	Les Républicains
MTXE	Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία
ΝΔ	Νέα Δημοκρατία
NEI	Nouvelles Équipes Internationales
ό.π.	Όπως παραπάνω
PO	Platforma Obywatelska
PP	People's Party in Spain
SIPDIC	Secrétariat International des Parties Démocratiques d' Inspiration Chrétienne
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation

I. Εισαγωγή

“Η Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ὡς καθολικὴν κατὰ τὴν συνείδησιν καὶ κατὰ τὴν ὑπέροχον προοπτικὴν αὐτῆς ἐναγκαλίζεται ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ὅλην τὴν ἄψυχον φύσιν, διότι δυνάμει θεωρεῖ ὅλους μὲν τοὺς ἀνθρώπους μέλη τοῦ ἑνὸς σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀδελφούς τῶν ἤδη ὀρθοδόξων πιστῶν, ὕλην δὲ τὴν δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ καλὴν λίαν. Ὁ κατακερματισμὸς τῶν ἀνθρώπων ἐς παντοειδεῖς ὁμάδας ἐπὶ τῇ βάσει κριτηρίων ἐθνικῶν, φυλετικῶν, ἰδεολογικῶν, θρησκευτικῶν, κομματικῶν καὶ πάσης ἄλλης φύσεως δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἐνότητα τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν ὡς τέκνων τοῦ Θεοῦ καὶ ἀδελφῶν ἀλλήλων. Ἐν ὧσιν τούτων ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία διαλέγεται ἐλευθέρως, εἰλικρινῶς καὶ εὐχαρίστως πρὸς ἅπαντας ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἐπιθυμοῦν τὸν μετ’ αὐτῆς διάλογον, τὸ γεγονός δὲ ὅτι σήμερον διαλέγεται μετὰ τῶν ἐντιμοτάτων ἐκπροσώπων δύο ἐκ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ δραστηριοποιουμένων ἰδεολογικῶν κομμάτων δὲν ἀποκλείει τὸν καλόπιστον διάλογον αὐτῆς μεθ’ ὅλων τῶν λοιπῶν, οὔτε σημαίνει προτίμησιν αὐτῆς πρὸς αὐτὰ ἢ ἄλλης φύσεως διασύνδεσιν. Διότι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία αἰσθάνεται ἔναντι πάντων τῶν ἀνθρώπων τὴν αὐτὴν θερμὴν ἀγάπην καὶ στοργήν, ὅπως ἡ καλὴ μήτηρ ἔναντι πάντων τῶν τέκνων αὐτῆς.”

Οικουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος Α΄¹.

Σκοπὸς τῆς παρούσης διπλωματικῆς εργασίας εἶναι νὰ παρουσιάσει, αφενός, τὶς σχέσεις τοῦ Γραφείου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας στὴν Ευρωπαϊκὴ Ἐνωση με τοὺς Ευρωπαίους Χριστιανοδημοκράτες καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν συνομιλιῶν τοὺς στὸ πλαίσιο τῶν Ετήσιων Διαθρησκευτικῶν Διαλόγων, αφετέρου, τὴ συμβολὴ αὐτῶν τῶν διαλόγων ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ τῆς διεξαγωγῆς τοὺς καὶ, γενικότερα, τὴν ευρωπαϊκὴ εὐημερία. Επιπλέον, φιλοδοξεῖ νὰ καλύψει ἕνα κενὸ στὴ μελέτῃ τῶν ἐν λόγω σχέσεων σὲ ἐλληνικὸ, τουλάχιστον, ἐπίπεδο. Δεδομένης τῆς αὐξανόμενης ἐπιρροῆς τῶν θρησκειῶν στὴν Πολιτικὴ, σὲ ευρωπαϊκὸ ἀλλὰ καὶ διεθνὲς ἐπίπεδο, ἐπιλέχθηκε τὸ συγκεκριμένο θέμα γιὰ νὰ προβάλει τὴ σημασία τοῦ Διαλόγου μετὰξὺ Ἐκκλησίας καὶ πολιτικοῦ σώματος ὡς πρὸς τὴν ἀνάδειξη σοβαρῶν καὶ ἐπικαιρῶν ζητημάτων ποὺ ἀπασχολοῦν τὴν Ευρωπαϊκὴ Ἐνωση καὶ ἐπηρεάζουν ἀμέσως τὶς κοινωνίες τῶν κρατῶν. Θα διαπιστώσουμε πὼς μέσα ἀπὸ τὴν καθιέρωση αὐτῶν τῶν Διαλόγων προβάλλεται ὁ σημαντικὸς ρόλος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν

¹ Απόσπασμα μηνύματος τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριάρχῃ Βαρθολομαίου στὸν 3ο Διαθρησκευτικὸν Διάλογον μετὰξὺ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ομάδας τοῦ ΕΛΚ στὸ Ευρωπαϊκὸ Κοινοβούλιο.

θρησκευτικών θεσμών στην πνευματική ανάπτυξη του ανθρώπου και τη συμβολή τους στην προώθηση και την προάσπιση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ταυτοχρόνως, θα αντιληφθούμε την ανάγκη του πολιτικού κόσμου για συνεργασία με την Εκκλησία καθιστώντας τον Διάλογο αυτό ένα σημαντικό εργαλείο ήπιας διπλωματίας (Soft Diplomacy) που δημιουργεί τάσεις με θετικό πρόσημο ως προς την επίλυση προβλημάτων και ταυτοχρόνως ισχυροποιεί τη θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο διεθνές και ευρωπαϊκό γίγνεσθαι.

Στο πλαίσιο της διπλωματικής εργασίας έγινε εκτεταμένη έρευνα στα πρακτικά των διαλόγων μεταξύ της Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος και των Ευρωπαίων Δημοκρατών, στα *communiqué* που εκδόθηκαν καθώς και στα μηνύματα που αντηλλάγησαν ανάμεσα στα μέρη με σκοπό να δοθεί περιληπτικώς το περιεχόμενο του καθενός από αυτούς τονίζοντας τα σημαντικότερα σημεία.

Επίσης, αναζητήθηκε η προσωπική άποψη προσωπικοτήτων που συμμετέχουν στη διαδικασία των Διαλόγων, όσον αφορά τη συμβολή τους σε αυτούς καθώς και για την αξία των διαλόγων κατά τη διάρκεια των είκοσι χρόνων διεξαγωγής του.

Η παρούσα εργασία είχε πέντε διαστάσεις:

- Να εξηγήσει την προέλευση του διαλόγου.
- Να παρουσιάσει το πνευματικό και πολιτικό πλαίσιο.
- Να δημιουργήσει μία περίληψη των Διαλόγων τονίζοντας τα σημαντικότερα σημεία.
- Να εμφανίσει την άποψη συμμετεχόντων.
- Να καταλήξει σε συμπεράσματα.

Η εργασία αποτελείται από εννέα κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο είναι εισαγωγικό και περιλαμβάνει τις βασικές πληροφορίες αναφορικά με το περιεχόμενο, τον σκοπό και τη δομή της εργασίας. Σε αυτό γίνεται αναφορά στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και το Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα ώστε να εισάγει τον αναγνώστη σε αυτές τις έννοιες. Το δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζει τη σχέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τις θρησκείες, σημειώνοντας την εξέχουσα θέση σε αυτήν του Άρθρου 17 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ε.Ε.. Στο τρίτο κεφάλαιο περιγράφεται η ίδρυση του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, έπειτα από πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου, καθώς και οι σκοποί της λειτουργίας του. Ταυτοχρόνως, προσπαθεί να αιτιολογήσει την ύπαρξη των υπολοίπων γραφείων των Ορθοδόξων

Εκκλησιών. Το τέταρτο κεφάλαιο αποσκοπεί σε μία σφαιρική και όσο το δυνατόν καλύτερη πληροφόρηση σχετικά με την προέλευση του διαλόγου και του πλαισίου αυτού μεταξύ της Ορθοδόξου Εκκλησίας και των Χριστιανοδημοκρατών.

Με το πέμπτο κεφάλαιο περνάμε στο πρακτικό μέρος της εργασίας που αφορά την περίληψη κάθε ετήσιου Διαλόγου. Γίνεται προσπάθεια ώστε κάθε διάλογος, βάσει των αντίστοιχων διαθέσιμων πληροφοριών, να παρουσιαστεί τόσο περιληπτικά που να υπογραμμίζει μόνο τα σημαντικότερα στοιχεία του. Εκτός των καθιερωμένων Ετήσιων Διαλόγων θα δούμε πως στην πορεία εμφανίστηκε η ανάγκη και για κάποιους Περιφερειακούς, οι οποίοι διεξήχθησαν σε κράτη μη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και αφορούσαν ζητήματα των εκεί περιοχών. Το έκτο κεφάλαιο συνοψίζει το περιεχόμενο των διαλόγων παρουσιάζοντας τα κυριότερα θέματα που απασχόλησαν τους συμμετέχοντες. Στο έβδομο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην άποψη της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τη σχέση της με το ΕΛΚ, βασισμένη σε πληροφορίες του καθ' ύλην αρμοδίου, του Διευθυντή του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Ε.Ε.. Αντιστοίχως, στο όγδοο κεφάλαιο παρουσιάζεται η συνδρομή των Ευρωβουλευτών της Νέας Δημοκρατίας -ως μέλη του ΕΛΚ- στους Διαλόγους με τις Εκκλησίες, υπό το πρίσμα των απόψεων της κυρίας Μαριέττας Γιαννάκου, πρώην Βουλευτή και Ευρωβουλευτή της Ν.Δ.. Τέλος, το ένατο κεφάλαιο συνοψίζει τα κυριότερα συμπεράσματα της εργασίας.

Οικουμενικό Πατριαρχείο

Η ονομασία Οικουμενικό Πατριαρχείο αναφέρεται στην Αρχιεπισκοπή Κωνσταντινουπόλεως-Νέας Ρώμης, η οποία εδρεύει στην Κωνσταντινούπολη (στην περιοχή Φανάρι). Άλλη ονομασία με την οποία είναι γνωστό είναι Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία (Μ.Τ.Χ.Ε.). Το Οικουμενικό Πατριαρχείο είναι πρώτο τη τάξει μεταξύ των υπολοίπων οκτώ Πατριαρχείων και των πέντε Ορθοδόξων Αυτοκέφαλων Εκκλησιών και φέρει το ιστορικό προνόμιο της απόδοσης αυτοκέφαλων στις τοπικές εκκλησιαστικές διοικήσεις. Αποτελεί ένα από τα αρχαιότερα κέντρα της χριστιανικής πατροπαράδοτης εκκλησίας. Ιδρύθηκε, σύμφωνα με αρχαία παράδοση, ως “επισκοπή Βυζαντίου” από τον Άγιο Απόστολο Ανδρέα τον Πρωτόκλητο². Λόγω της “υπερόριας εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας” του περιλαμβάνει και Εκκλησιαστικές Επαρχίες, οι οποίες βρίσκονται σε όλες τις ηπείρους εκτός από την Αφρική³. Ο προκαθήμενός του φέρει τον τίτλο Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως-Νέας Ρώμης και Οικουμενικός Πατριάρχης.

Σήμερα, Οικουμενικός Πατριάρχης είναι ο κ.κ. Βαρθολομαίος Α΄ (270ος στη διαδοχή), ο οποίος κατέχει τον πρώτο θρόνο της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας παγκοσμίως και προεδρεύει στο πλαίσιο των ιστορικών του πρεσβειών τιμής ως “*primus inter pares*”, με αδελφικό πνεύμα μεταξύ όλων των Ορθοδόξων Προκαθημένων. Επιπλέον, το Οικουμενικό Πατριαρχείο καθιερώθηκε κανονικά και συνοδικά να έχει πρωτεύοντα ρόλο στα θέματα ενότητας της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η ορθόδοξη διασπορά, τα διαχριστιανικά θέματα, η εκπροσώπηση και συμμετοχή σε κορυφαίας σημασίας κοινωνικά ζητήματα, η σχέση με το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, το έκδηλο ενδιαφέρον για το περιβάλλον αλλά και για το ουσιαστικό περιεχόμενο της παγκοσμιότητας της ανθρωπότητας, είναι κάποια από τα πεδία που εκδηλώνεται η ιδιότητα αυτή⁴. Υπερβαίνοντας τα κρατικά και εθνικά σύνορα, ο Οικουμενικός Πάτριάρχης είναι ο πνευματικός ηγέτης περισσοτέρων των 300 εκατομμυρίων Ορθοδόξων σε όλο τον κόσμο⁵.

² Χρήστου, Π., “Οικουμενικό Πατριαρχείο”, *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμ. 9 (1964) σ. 204.

³ Δικαιοδοσία που απορρέει από τους Κανόνες 2 και 3 της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου Κων/λεως, τον 28ο Κανόνα της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας και τον 2ο και 36ο Κανόνα της Πενθεκτής εν Τρούλλω και σύμφωνα με την οποία το Οικουμενικό Πατριαρχείο ασκεί δικαιοδοσία στο υπόλοιπο του εδάφους και στο εξωτερικό των ορίων των υπολοίπων Πατριαρχείων και των Αυτοκέφαλων Εκκλησιών. Βλ. Παπαθωμάς, Δ., Γ., (Αρχιμανδρίτης) *Κανονικά Άμορφα (Δοκίμια Κανονικής Οικονομίας)*, Εκδ. Επέκταση, Αθήνα, 2006, σ.σ.175-231.

⁴ Παπαθωμάς, Δ., Γ., (Αρχιμανδρίτης) *Κανονικά Άμορφα (Δοκίμια Κανονικής Οικονομίας)*,ό.π.

⁵ Σύμφωνα με το βιογραφικό σημείωμα του Βαρθολομαίου Αρχιεπισκόπου Κωνσταντινούπολης-Νέας Ρώμης που εμφανίζεται στην ιστοσελίδα της Ιεράς Πατριαρχικής Εξαρχίας Πάτμου www.patmosmonastery.gr , Ανακτήθηκε στις 08 Ιανουαρίου 2017.

Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα⁶

Το Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα (ΕΛΚ) ιδρύθηκε το 1976 στο Λουξεμβούργο, κυρίως από χριστιανοδημοκρατικά κόμματα, έκτοτε, όμως, έχει διευρύνει τα μέλη του συμπεριλαμβάνοντας φιλελεύθερα-συντηρητικά κόμματα καθώς και άλλα με κεντρο-δεξιά πολιτική αντίληψη καθιστώντας το το μεγαλύτερο πολιτικό κόμμα στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο καθώς και στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Έχει βαθιά τις ρίζες του στην ιστορία και τον πολιτισμό της ευρωπαϊκής ηπείρου και παραδοσιακά στήριξε και στηρίζει την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Την πρωτοβουλία της ίδρυσης είχαν ο κ. Jean Seitlinger, ο κ. Leo Tindemans, ο τότε πρωθυπουργός του Βελγίου ο οποίος έγινε ο πρώτος Πρόεδρος του ΕΛΚ και ο κ. Wilfried Martens ο οποίος αργότερα ανέλαβε την προεδρεία του ΕΛΚ και εξελέγη πρωθυπουργός του Βελγίου.

Το Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα έχει δεσμευτεί για μία ισχυρή Ευρώπη που θα βασίζεται σε ένα ομοσπονδιακό μοντέλο και στην αρχή της επικουρικότητας, για μία δημοκρατική, διαφανή και αποτελεσματική Ευρώπη που επιθυμεί την ευημερία των πολιτών μέσω της κοινωνικής οικονομίας της αγοράς. Το ΕΛΚ διέπεται από τις ιδεολογικές αρχές της χριστιανοδημοκρατίας και του κοινωνικού φιλελευθερισμού. Αποτελείται από εθνικά πολιτικά κόμματα τα οποία στο σύνολό τους είναι 79 και προέρχονται από 41 ευρωπαϊκές χώρες. Ο Πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου κ. Donald Tusk, ο Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κ. Jean-Claude Juncker και ο Πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κ. Antonio Tajani προέρχονται από την οικογένεια του ΕΛΚ. Επίσης, συμπεριλαμβάνει 8 αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων από κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και 7 αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων από άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Σήμερα, Πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος είναι ο κ. Joseph Daul. Στο Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα συμμετέχουν, πέραν της Νέας Δημοκρατίας από την Ελλάδα, και μερικά από τα μεγαλύτερα πολιτικά κόμματα στην Ευρώπη, όπως η Ένωση Χριστιανοδημοκρατών στη Γερμανία (CDU), το Κόμμα των Ρεπουμπλικάνων στη Γαλλία (LR), το Forza Italia στην Ιταλία, το Λαϊκό Κόμμα της Ισπανίας (PP), η Πλατφόρμα Πολιτών της Πολωνίας (PO), καθώς και πολιτικά κόμματα σχεδόν από κάθε κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η δημιουργία των πρώτων χριστιανικών κομμάτων στην Ευρώπη εμφανίζεται στα τέλη του 19ου αιώνα λόγω της σύγκρουσης μεταξύ Εκκλησίας και κράτους. Το αντικείμενο αυτής της

⁶ Σύμφωνα με πληροφορίες από την επίσημη ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος www.epp.eu, Ανακτήθηκε στις 03 Ιανουαρίου 2017, και από προσωπική επικοινωνία με το πολιτικό γραφείο του κ. Gyorgy Holvenyi, μέλος του ΕΛΚ και επικεφαλής για τον Διαθρησκευτικό Διάλογο από 2013.

σύγκρουσης ήταν ο ρόλος που κατείχε η Εκκλησία στη δημόσια ζωή, κυρίως στον τομέα της εκπαίδευσης, γεγονός που δεν άρεσε στους εκσυγχρονιστές του κράτους. Κατά συνέπεια, άρχισαν να λαμβάνουν μέτρα για την απομάκρυνση της Εκκλησίας από τη δημόσια ζωή επικεντρώνοντας την προσοχή τους στον έλεγχο και τη χρηματοδότηση των σχολείων. Η Εκκλησία διεκδίκησε τα δικαιώματά της στην παιδεία μέσω ομάδων πίεσης. Στη συνέχεια, όμως, η κινητοποίησή της έλαβε και πολιτικές διαστάσεις αφού καθολικοί ακτιβιστές άρχισαν να οργανώνουν τα πρώτα χριστιανικά κόμματα υπερασπίζοντας τα συμφέροντα της Καθολικής Εκκλησίας έναντι των εκσυγχρονιστών του κράτους⁷. Η πρώτη προσπάθεια συνεργασίας μεταξύ ομοϊδεατών χριστιανοδημοκρατών έγινε το 1926 όταν ιδρύθηκε η Διεθνής Γραμματεία των Δημοκρατικών Κομμάτων της Χριστιανικής Έμπνευσης (SIPDIC), αποτελούμενη μόνο από καθολικά χριστιανοδημοκρατικά κόμματα. Ωστόσο, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος διέκοψε τη λειτουργία της και μετά τη λήξη του, το 1946, οι ηγέτες των χριστιανοδημοκρατικών κομμάτων στην Ευρώπη σχημάτισαν τις Νέες Διεθνείς Ομάδες (NEI), οι οποίες ήταν ανοικτές και σε μη καθολικά κόμματα. Το 1965 η οργάνωση άλλαξε το όνομά της από Νέες Διεθνείς Ομάδες σε Ευρωπαϊκή Ένωση Χριστιανοδημοκρατών (EUCD) αναθεωρώντας, ταυτοχρόνως, και τους βασικούς της στόχους.

Από τη στιγμή που ιδρύθηκε το ΕΛΚ το 1976, ασκήθηκε πίεση από τα κόμματα της EUCD για δημιουργία επίσημων σχέσεων μεταξύ χριστιανοδημοκρατών και συντηρητικών δυνάμεων στα κράτη που δεν ήταν μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η ισχυρή επιμονή του ΕΛΚ στο ομοσπονδιακό πρότυπο ευρωπαϊκής ενοποίησης οδήγησε το 1978 στον σχηματισμό της Ευρωπαϊκής Δημοκρατικής Ένωσης (EDU), μίας ευρύτερης πανευρωπαϊκής οργάνωσης. Κατά συνέπεια, τρεις παράλληλες πολιτικές οργανώσεις των χριστιανοδημοκρατών και των συντηρητικών ήταν τώρα σε ισχύ (ΕΛΚ, EUCD και EDU). Το ΕΛΚ έπρεπε να ενσωματώσει τις δυνάμεις των ομοϊδεατών προκειμένου να επιτευχθεί η πλειοψηφία που απαιτούνταν για να κάνει τις ιδέες και τις απόψεις του πραγματικότητα, αυτό οδήγησε το 1999 στη συγχώνευση της EUCD με το ΕΛΚ. Λίγα χρόνια αργότερα, το 2002, η EDU συγχωνεύτηκε και αυτή με το ΕΛΚ. Η ανάπτυξη του ΕΛΚ απεικονίζει την ανάπτυξη της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μετά την ενσωμάτωση των κεντροδεξιών κομμάτων, από τα κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, που προσχώρησαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η διεύρυνση του κόμματος ήταν ιδιαίτερα σημαντική.

⁷ Βλ. Hanley, D., *Beyond the nation state: Parties in the era of European Integration*, Palgrave MacMillan, New York, 2008. p.76.

II. Σχέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τις Εκκλησίες

Η σχέση ανάμεσα στις Εκκλησίες και στο Κράτος εμπίπτει στην εγγώρια αρμοδιότητα των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ωστόσο, όμως, τα κράτη είναι υποχρεωμένα να σέβονται τα θεμελιώδη δικαιώματα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, όπως είναι η ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας (άρθ. 9). Η πτώση του Τείχους του Βερολίνου το 1989 σηματοδότησε μία καμπή στην ιστορία της Ευρώπης. Ο (τότε) Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Jaques Delors (ασκών προεδρία από το 1985 έως το 1994) γνώριζε καλά τις μελλοντικές προκλήσεις περιλαμβανομένης της προοπτικής διεύρυνσης της Ε.Ε. και της δημιουργίας μιας πολιτικής ένωσης που θα ανταποκρίνεται στις φιλοδοξίες της οικονομικής, και αργότερα νομισματικής, ένωσης⁸. Το ξεκίνημα των σχέσεων εμφανίστηκε με την έναρξη συζητήσεων με αντιπροσώπους οργανισμών που δρουν στους τομείς της επιστήμης, του πολιτισμού και της θρησκείας. Σκοπός ήταν η ανταλλαγή απόψεων και ιδεών για τη σημασία και τις επιπτώσεις της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Κατά συνέπεια, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 εισήγαγε, δειλά, έναν διάλογο με τις Θρησκείες, τις Εκκλησίες και τις θρησκευτικές κοινότητες ο οποίος φάνηκε να είναι ένα σημαντικό εργαλείο συμμετοχικής δημοκρατίας⁹ (η οποία θα μπορούσε να επιτρέψει μία ολιστική προοπτική στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα με τη συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών).

Τον Φεβρουάριο του 1993, σε μία συνάντηση με τους Ευρωπαίους Θρησκευτικούς Ηγέτες, ο Delors εξέφρασε την ανησυχία ότι “Πιστέψτε με, δεν θα πετύχει η Ευρώπη αποκλειστικά βάσει της νομικής εμπειρίας και της οικονομικής τεχνογνωσίας. Αν τα επόμενα δέκα χρόνια δεν έχουμε καταφέρει να δώσουμε ψυχή στην Ευρώπη, να δώσουμε πνευματικότητα και νόημα, τότε έχουμε χάσει το παιχνίδι”. Συνεπώς, κάλεσε τις Εκκλησίες να συμβάλλουν στην “καρδιά” και την “ψυχή” της Ευρώπης (A soul for Europe)¹⁰.

Έτσι, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή καθιέρωσε, αρχικώς, έναν μόνιμο, αλλά όχι τακτικό, διάλογο με τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές κοινότητες σε ολόκληρη την Ευρώπη. Οι διάδοχοι του Delors,

⁸ Πληροφορίες από την επίσημη ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τον Διάλογο με τις Εκκλησίες, τις θρησκευτικές ενώσεις και κοινότητες και τις φιλοσοφικές και μη ομολογιακές οργανώσεις, ανακτήθηκε 22/01/2017 από www.ec.europa.eu.

⁹ Συμμετοχική δημοκρατία είναι ένας τύπος φιλελεύθερης δημοκρατίας που δίνει έμφαση στην ευρεία εμπλοκή των πολιτών στη διεύθυνση και διαχείριση των πολιτικών υποθέσεων.

¹⁰ *European Integration - Away forward? Churches in Europe contributing to Europe's future: framework and issues*, CSC of the Conference of European Churches, Βρυξέλλες, 2009, σ. 49.

ο Jacques Santer, ο Romano Prodi¹¹, ο José Manuel Barroso¹², καθώς και ο νυν Πρόεδρος Jean-Claude Juncker, διατήρησαν και εξέλιξαν περαιτέρω την παράδοση του διαλόγου.

Ένα επιπλέον βήμα έγινε τον Δεκέμβριο του 2009, όταν ετέθη σε ισχύ η Συνθήκη της Λισσαβόνας, η οποία αναβάθμισε τον διάλογο από καλή πρακτική σε νομική υποχρέωση, κατοχυρώνοντάς τον στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο. Έτσι, το άρθρο 17 της Συνθήκης Λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφέρει ότι:

1. Η Ένωση σέβεται και δεν θίγει το καθεστώς που έχουν σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο οι εκκλησίες και οι θρησκευτικές ενώσεις ή κοινότητες στα κράτη μέλη.

2. Η Ένωση σέβεται επίσης το καθεστώς που έχουν σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο οι φιλοσοφικές και μη ομολογιακές οργανώσεις.

3. Η Ένωση διατηρεί **ανοιχτό, διαφανή και τακτικό διάλογο** με τις εκκλησίες και τις οργανώσεις αυτές, αναγνωρίζοντας την ιδιαίτερη ταυτότητα και συμβολή τους¹³.

Τα μέλη του Γραφείου Συμβούλων Ευρωπαϊκής Πολιτικής (Bureau of European Policy Advisers) ήταν, αρχικώς, επιφορτισμένα τον διάλογο μεταξύ των Ευρωπαϊκών Θεσμών και των Εκκλησιών, των θρησκευτικών ενώσεων ή κοινοτήτων καθώς επίσης και των φιλοσοφικών και μη ομολογιακών οργανώσεων. Επί Προεδρίας Juncker το BEPA, αντικαταστάθηκε από το Κέντρο Ευρωπαϊκής Πολιτικής Στρατηγικής. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει, επίσης, έναν αντιπρόεδρο αρμόδιο για τον διάλογο με τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές οργανώσεις. Από το 2005 ξεκίνησαν ετήσιες συναντήσεις, υψηλού επιπέδου, μεταξύ των Οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των αντιπροσωπειών των θρησκευτικών οργανώσεων (COMECE, CEC, Μουσουλμανικές κοινότητες, Ευρωπαϊκό Εβραϊκό Συμβούλιο, Ενώσεις Χιντού, Σιχ και Μορμόνων). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή

¹¹ Μία “ομάδα προβληματισμού” για της πνευματικές και πολιτισμικές διαστάσεις της Ευρώπης ιδρύθηκε το 2003 από τον Πρόεδρο Romano Prodi η οποία ασχολείται με ζητήματα σχετικά με τις αξίες που είναι σημαντικές για την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Της εργασίες της “ομάδας προβληματισμού” Βλ. Pasikowska, M, *At a glance, The EU institutions and inter-religious dialogue*, European Parliamentary Research Service, PE 551.340, March 2015.

¹² ο Barroso ισχυροποίησε τον διάλογο οργανώνοντας ετήσιες συναντήσεις με τις θρησκευτικές αντιπροσωπείες συμπεριλαμβάνοντας ενεργά από το 2007 και δύο άλλους πρόεδρους των Ευρωπαϊκών Θεσμών, τον Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και τον Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Βλ. Pasikowska, M, *At a glance, The EU institutions and inter-religious dialogue*. ό.π.

¹³ «Συνθήκη της Λισσαβόνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, υπογράφηκε στη Λισσαβόνα στις 13 Δεκεμβρίου 2007». *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης* (Ευρωπαϊκή Ένωση) (C 306). 17 Δεκεμβρίου 2007. ISSN 1725-2415. Ανακτήθηκε στις 13 Ιανουαρίου 2017.

υιοθέτησε τον Απρίλιο του 2014 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου¹⁴ με κατευθυντήριες γραμμές για την εφαρμογή του διαλόγου υπό το άρθρου 17 με σκοπό τη συμβολή του στη χάραξη πολιτικής και στην κάλυψη ζητημάτων που σχετίζονται με την ατζέντα της Ε.Ε. και την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Τα θέματα που συζητούνται σε αυτούς τους διάλογους αφορούν την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, την φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό, τις δημογραφικές προκλήσεις, τα δημοκρατικά δικαιώματα και ελευθερίες καθώς και την αλληλεγγύη.

Στις 20/01/2011 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, αφού έλαβε υπόψη του τα σοβαρά γεγονότα που θέτουν σε κίνδυνο τους Χριστιανούς σε διάφορες περιοχές του κόσμου, τις εκθέσεις, τις διακηρύξεις και τις διεθνείς συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ενέκρινε ψήφισμα σχετικά με την κατάσταση των Χριστιανών στο πλαίσιο της ελευθερίας της θρησκείας¹⁵. Δύο χρόνια αργότερα, στις 13/06/2013 ενέκρινε κείμενο Σύστασης προς το Συμβούλιο σχετικά με το σχέδιο κατευθυντήριων γραμμών της ΕΕ για την προαγωγή και την προστασία της ελευθερίας θρησκευτικής συνείδησης ή πεποιθήσεων¹⁶. Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε και το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 19ης Ιανουαρίου 2016 σχετικά με τον ρόλο του διαπολιτισμικού διαλόγου, της πολιτισμικής πολυμορφίας και της εκπαίδευσης στην προώθηση των θεμελιωδών αξιών της ΕΕ¹⁷.

Διαπιστώνουμε, συνεπώς, πως τις τελευταίες δεκαετίες η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αναγνωρίσει τον σημαντικό ρόλο των Εκκλησιών στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι και έχει αυξήσει το ενδιαφέρον της στην προώθηση και την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας. Οι ηγέτες των ευρωπαϊκών Εκκλησιών, από την πλευρά τους, δεν παύουν όχι μόνο να εύχονται υπέρ της διεύρυνσης της ευρωπαϊκής συνεργασίας και της εμβάθυνσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αλλά και να υπενθυμίζουν με κάθε ευκαιρία την ανάγκη αναφοράς της Ευρώπης στις χριστιανικές ρίζες

¹⁴ Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 17ης Απριλίου 2014 σχετικά με την εξωτερική πολιτική της ΕΕ σε έναν κόσμο στον οποίο επικρατούν πολιτισμικές και θρησκευτικές διαφορές (2014/2690(RSP))

¹⁵ Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 20ής Ιανουαρίου 2011 σχετικά με την κατάσταση των Χριστιανών στο πλαίσιο της ελευθερίας της θρησκείας (2011/2521(RSP))

¹⁶ Σύσταση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου προς το Συμβούλιο της 13ης Ιουνίου 2013 σχετικά με το σχέδιο κατευθυντήριων γραμμών της ΕΕ για την προαγωγή και την προστασία της ελευθερίας θρησκευτικής συνείδησης ή πεποιθήσεων (2013/2082(INI))

¹⁷ Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 19ης Ιανουαρίου 2016 σχετικά με τον ρόλο του διαπολιτισμικού διαλόγου, της πολιτισμικής πολυμορφίας και της εκπαίδευσης στην προώθηση των θεμελιωδών αξιών της ΕΕ (2015/2139(INI))

αποσαφηνίζοντας το πνευματικό και πολιτιστικό στίγμα της χωρίς να ισοπεδώνει τις πολιτιστικές ιδιαιτερότητες και τη θρησκευτική έκφραση των μειονοτήτων που εγκαταβιώνουν σε αυτή¹⁸.

¹⁸ Βλ. το μήνυμα των Προκαθημένων των Ορθόδοξων Εκκλησιών στις 15/03/1992 στο Φανάρι, το κοινό ανακοινωθέν επί τη λήξει της επισκέψεως του Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου Α΄ προς τον Πάπα Ιωάννη - Παύλο Β΄ στις 29/06/1995 στο Βατικανό, την κοινή διακήρυξη του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου Α΄ και του Πάπα Βενέδικτου ΙΣΤ΄ στις 30/11/2006 στο Φανάρι.

III. Ίδρυση Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας

Τον Απρίλιο του 1994 ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος, εκπροσωπώντας την Αγία του Χριστού Μεγάλη Εκκλησία, προσεκλήθη από τον τότε Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κύριο Egon Kleptic, για να μιλήσει στην ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο Στρασβούργο. Η τιμητική αυτή πρόσκληση ήταν αρκετά σημαντική για τη νεότερη ιστορία όχι μόνο του Οικουμενικού Πατριαρχείου αλλά και ολόκληρης της Ορθόδοξης Εκκλησίας¹⁹.

Σε αυτή του την ομιλία ο Οικουμενικός Πατριάρχης αναφέρθηκε σε διάφορα ζητήματα, ωστόσο, όμως, τόνισε κυρίως τα εξής²⁰: “Είναι εκπληκτικόν ότι η πράγματι και βαθύτατα δημοκρατική οργάνωσις της Ορθοδόξου Χριστιανικής Εκκλησίας, με τον μεγάλον βαθμόν διοικητικής αυτονομίας και τοπικής κυριαρχίας των Επισκόπων και των Πατριαρχείων και των Αυτοκεφάλων Εκκλησιών και την ταυτόχρονον ευχαριστιακήν ενότητα εν τη πίστει είναι ένα είδος προτύπου, το οποίον προσφάτως η Ευρωπαϊκή Ένωσις, υπό το όνομα της αρχής της επικουρικότητος, εθεσμοθέτησεν ως την πλέον λυσιτελή μέθοδον διαρθρώσεως των εξουσιών της (...). Ο διάλογος, τα διεθνή συνέδρια, η θεσμική επικοινωνία των ηγεσιών, αι προσεγγίσεις καλής θελήσεως, η παραίτησις από αδιαλλαξίας, τυγχάνουν βήματα θετικά, επωφελή. Όμως δεν επαρκούν. Τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου, τα προβλήματα της Ευρώπης ειδικώτερον, απαιτούν θεμελιώδεις αναθεωρήσεις αυτών τούτων των πολιτισμικών επιλογών ημών, δηλαδή των προδιαγραφών του πολιτισμικού ημών υποδείγματος”.

Με τα λεγόμενα της ομιλίας του, λοιπόν, ο Οικουμενικός Πατριάρχης, επανέλαβε συνοπτικά την ιστορία δέκα επτά αιώνων θεσμού, ο οποίος, αποτέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί ενωτικό κρίκο για τον πολιτισμό της Ευρώπης. Ταυτοχρόνως, κατέδειξε ότι η “Ορθοδοξία λειτουργεί στο διεθνές επίπεδο όχι μόνο ως πολιτιστική ποιότητα, ή πολιτιστικό όργανο επαφής και επικοινωνίας ανάμεσα σε λαούς και πολιτισμούς, αλλά και ως πολιτική, έχοντας μάλιστα αυτοδύναμη και πρωτογενή πνευματική εξουσία και επιρροή στις διαβείς σχέσεις των Εθνών. Διαφορετικά θα ήταν ένα άβουλο εξάρτημα αποσπασματικών ή σπασμωδικών επιλογών και

¹⁹ Βλ. σχετικά ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, Μήτρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων, “Ο Πατριάρχης στο Στρασβούργο. Το Μήνυμα της Ορθοδοξίας για την Cathedra le de l’ Europe”, Περίοδος Β’, Γ’ (194) 500-501

²⁰ Ομιλία της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίου Α’. Συζητήσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, 19/04/1994, αριθμός 3-447, σσ.128-129.

περιστασιακών κρίσεων”²¹. Επίσης, σημείωσε πως “(...) είμαστε έτοιμοι να θέσουμε τις ισχνές μας δυνάμεις στη διάθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για κάθε μελλοντική ενέργεια και προσπάθεια πανευρωπαϊκής αντιμετώπισης των προβλημάτων”²².

Ο (τότε) Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Jacques Delors ανέφερε, κατά τη διάρκεια των εγκαινίων του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Έδρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις 31/01/1995 στις Βρυξέλλες, ότι²³: “Η Ευρώπη έχει ανάγκη της συμβολής της Ορθοδόξου Εκκλησίας, η οποία εκπροσωπεί, με τα 200 εκατομμύρια των πιστών της, που ζούν, κατά πλειοψηφία στην Ελλάδα και στην Ανατολική Ευρώπη, έναν παράγοντα σημαντικό για το μέλλον αυτής της ηπείρου, ειδικότερα δε για την προσέγγιση της Ανατολής και της Δύσεως. Μη λησμονούμε ότι η Ορθοδοξία έχει καταδικάσει τον “φυλετισμό”, τη χρησιμοποίηση, δηλαδή, της θρησκείας για εθνικούς λόγους. Οι Ευρωπαίοι της Δύσεως έχουν πολλά να λάβουν από αυτήν, διότι αποτελεί μία πρόσκληση και ένα άνοιγμα προς τη διάσπαση του υπερβατικού, που συντελεί στη θεμελίωση αυτών τούτων των αξιών επί των οποίων εδράζεται η οικοδόμηση της Ευρώπης”²⁴.

Επακόλουθο των παραπάνω θέσεων και έναν χρόνο μετά την ομιλία στην ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, ιδρύθηκε το “Γραφείο της Ορθοδόξου Εκκλησίας Παρά τη Ευρωπαϊκή Ένωση” στις Βρυξέλλες έπειτα από πρωτοβουλία και ενέργειες του Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου και διαβουλεύσεις με τα αρμόδια όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το εν λόγω Γραφείο υπάγεται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και με ενέργειες του τότε Μητροπολίτη Βελγίου Παντελεήμονα ξεκίνησε να εργάζεται ως “θεσμικό όργανο” στο πλαίσιο του βελγικού κράτους. Εδρεύει στις Βρυξέλλες και έχει στόχο την ουσιαστική συμβολή της Ορθοδοξίας στην οικοδόμηση της Ενωμένης Ευρώπης. Διευθυντής του Γραφείου τοποθετήθηκε, αρχικώς, ο τότε Επίσκοπος Ρηγίου και νυν Μητροπολίτης Γαλλίας κ. Εμμανουήλ, ο οποίος επέδειξε αξιόλογη δραστηριότητα. Από το 2014 τη θέση του Διευθυντή κατέχει ο Πανοσιολογιώτατος π. Αιμιλιανός Μπογιάννου ως συνεχιστής του έργου του Μητροπολίτη Γαλλίας.

²¹ Κ. Κωτσίοπουλος, *Ορθοδοξία και Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 134, όπου πρόκειται για την άποψη του καθηγητή Βλ. Φειδά.

²² Βλ. *Ομιλία της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίου Α΄. Συζητήσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου 19/4/1994*, αρ. 3-447, σ. 130.

²³ Κ. Κωτσίοπουλος, *Ορθοδοξία και Ευρώπη*, ό.π., σσ. 172-173.

²⁴ Γ. Κ. Ιατρού, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2010, σσ. 615 -620

Σκοπός του Γραφείου, σύμφωνα πάντα με το καταστατικό του, είναι να εκπροσωπεί το Οικουμενικό Πατριαρχείο και μέσω αυτού τις λοιπές Αυτοκέφαλες Ορθόδοξες Εκκλησίες στα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως το Συμβούλιο των Υπουργών, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή. Να ενημερώνει τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης επί των δραστηριοτήτων και θέσεων του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των λοιπών Αυτοκεφάλων Ορθοδόξων Εκκλησιών, για θέματα που αφορούν την Ε.Ε.²⁵. Σημαντικές είναι οι σχέσεις του Γραφείου με τα Γραφεία των λοιπών Ορθοδόξων Εκκλησιών, με την COMECE (Καθολική Εκκλησία στην Ευρωπαϊκή Ένωση), με το ΚΕΚ (Διάσκεψη Ευρωπαϊκών Εκκλησιών), με το Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα, σχέση η οποία αναλύεται στην παρούσα εργασία, καθώς και με άλλους θεσμούς. Καρπός της συνεργασίας του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας και των υπολοίπων Ορθοδόξων Εκκλησιών με το ΚΕΚ και το CCEE (Συμβούλιο Καθολικών Επισκοπικών Συνελεύσεων στην Ευρώπη) είναι η Οικουμενική Χάρτα που υπεγράφη στο Στρασβούργο στις 22 Απριλίου 2001²⁶. Το συγκεκριμένο έγγραφο οι Εκκλησίες της Ευρώπης προσπάθησαν να ενσωματώσουν στο σύνταγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δεσμεύτηκαν να συμπεριλάβουν το τμήμα ΙΙΙ της Οικουμενικής Χάρτας με τίτλο “Η κοινή μας ευθύνη στη Ευρώπη” στις δράσεις παρακολούθησης της Συνθήκης της Νίκαιας²⁷. Το Γραφείο της Ορθοδόξου Εκκλησίας διατηρεί, επίσης, διαθρησκευτικό διάλογο με το Ισλάμ, τον Ιουδαϊσμό, με τις Προχαλκηδόνιες Εκκλησίες, και συνεργάζεται με όλες τις θρησκευτικές κοινότητες σε ευρωπαϊκό επίπεδο στο πλαίσιο του “*a soul for Europe*” οι οποίες, στο σύνολό τους, έκαναν τεράστια

²⁵ Καταστατικό του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 1994.

²⁶ Η Οικουμενική Χάρτα στο τελικό κείμενό της καθορίζει τον σκοπό της: “*Εν τῷ πνεύματι τούτῳ, νιοθετοῦμεν τὴν Χάρταν αὐτὴν ὡς κοινὴν ἡμῶν ὑποχρέωσιν διὰ διάλογον καὶ συνεργασίαν.*” Η Χάρτα περιγράφει θεμελιώδη οικουμενικά καθήκοντα και ευθύνες, από τα οποία απορρέουν κατευθυντήριες γραμμές και δεσμεύσεις. Η Χάρτα είναι σχεδιασμένη για να προάγει μία οικουμενική καλλιέργεια διαλόγου και συνεργασίας σε όλα τα επίπεδα του Εκκλησιαστικού βίου και παρέχει συμπεφωνημένα κριτήρια γι’αυτόν τον σκοπό. Σύμφωνα με τις Εκκλησίες η Χάρτα είναι ένα κείμενο που καταδικάζει τον εθνικισμό ο οποίος οδηγεί στην καταπίεση των λαών και των μειονοτήτων. Η απόφαση για την επεξεργασία της Οικουμενικής Χάρτας είχε ληφθεί από τη Β’ Ευρωπαϊκή Οικουμενική Συνέλευση του Γκράτζ στις 23-29/06/1997. Έκτοτε ακολουθήθηκε η προκαθορισμένη διαδικασία για τη σύνταξη και τελική διαμόρφωση του κειμένου της Χάρτας. Είναι προφανές ότι όταν η Β’ Ευρωπαϊκή Οικουμενική Συνέλευση αποφάσισε τη σύνταξη της Οικουμενικής Χάρτας είχε ως προοπτική της την πορεία του Χριστιανισμού προς την τρίτη χιλιετία, και σκοπό τη διεύρυνση της ευθύνης των Εκκλησιών για τη διαίρεση του ενός και μοναδικού Σώματος του Χριστού καθώς και της κλήσεως τους να εργασθούν «*ἵνα πάντες ἕν ὦσιν*», καθώς είναι το θέλημα του Κυρίου. Βλ. Π. Βασιλειάδη (επίμ.) *Ο Πνευματικός προσανατολισμός της Ευρώπης, η συμβολή του ανατολικού και δυτικού Χριστιανισμού*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 323-334.

²⁷ Ενόψει των θεσμικών διεργασιών που ξεκίνησαν εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη θέσπιση για πρώτη φορά στην ιστορία ενός κοινού Συντάγματος, οι Ορθόδοξες και οι δυτικές Εκκλησίες, κατ’ ιδίαν ή από κοινού, στο πλαίσιο των οργάνων της οικουμενικής κίνησης (η κινητοποίηση των Χριστιανών της οικουμένης με στόχο την αποκατάσταση της ορατής ενότητας) εξέτασαν την επιτακτική ανάγκη συμπερίληψης στο προοίμιο του υπό διαμόρφωση τότε Συντάγματος μιας απευθείας αναφοράς στις χριστιανικές ρίζες της Ευρώπης. Ωστόσο, οι εκκλήσεις αυτές δεν εισακούστηκαν με αποτέλεσμα να αποτυπωθεί στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα μία εισαγωγική, γενικόλογη αναφορά στην πολιτιστική, θρησκευτική και ανθρωπιστική κληρονομιά της γηραιάς ηπείρου, “*οι αξίες της οποίας εξακολουθούν να αποτελούν ζωντανή πραγματικότητα*”. Βλ. Γ. Παπαδημητρίου (επίμ.), *Το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα (Το Σχέδιο της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης)*”, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003, σ.27.

προσπάθεια ώστε να συμπεριληφθεί το άρθρο 17 στη Συνθήκη της Λισσαβόνας. Επίσης διοργανώνει σεμινάρια με το Συμβούλιο της Ευρώπης και συνεργάζεται με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε διάφορες δραστηριότητες²⁸. Παράλληλα, αναλαμβάνει να προσεγγίζει μη κυβερνητικούς οργανισμούς και εθελοντικές οργανώσεις για την ανάληψη πρωτοβουλιών και δράσεων με σκοπό την ανακούφιση κοινωνικών ομάδων, την ανάπτυξη των Ορθόδοξων χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, την υποστήριξη προτάσεων από άλλες Ορθόδοξες Εκκλησίες συμπεριλαμβανόμενων της Αφρικής, της Μέσης Ανατολής και της Ασίας.

Παρότι, όπως προαναφέρθηκε, μέρος του σκοπού του Γραφείου είναι να εκπροσωπεί και τις λοιπές Ορθόδοξες Εκκλησίες, την κίνηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου ακολούθησαν κάποιες από τις Ορθόδοξες Εκκλησίες ιδρύοντας αντίστοιχα Γραφεία με παρόμοιους σκοπούς. Το 1998 ιδρύθηκε το Γραφείο της Αντιπροσωπείας της Εκκλησίας της Ελλάδος²⁹ επί αρχιεπισκοπείας του μακαριστού Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Χριστοδούλου, γεγονός που προκάλεσε αντιδράσεις ανάμεσα στους δύο θεσμούς³⁰. Το 2002 η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ρωσίας ίδρυσε την Αντιπροσωπεία της στα Ευρωπαϊκά Όργανα θέλοντας να διευρύνει τον διάλογο μεταξύ της Ρωσικής Εκκλησίας και των Ευρωπαϊκών Διεθνών Οργανισμών³¹. Ακολούθησε η Αντιπροσωπεία της Ρουμανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας το 2006³² και τέλος το Γραφείο της αντιπροσωπείας της Εκκλησίας της Κύπρου το 2007³³. Το Γραφείο του Οικουμενικού Πατριαρχείου διατήρησε τον τίτλο της Ορθόδοξου Εκκλησίας παρά το γεγονός ότι δεν συστεγάστηκε ποτέ με τα γραφεία των λοιπών Αυτοκέφαλων Εκκλησιών.

²⁸ Αρχιμανδρίτης Αιμιλιανού Μπογιάννου, Διευθυντή του Γραφείου της Ορθόδοξου Εκκλησίας στην Ε.Ε., προσωπική επικοινωνία, Ιανουάριος 2017.

²⁹ Σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα του Γραφείου της Εκκλησίας της Ελλάδος στην Ε.Ε., Ανακτήθηκε 04/01/2017 από wow.regue.eu.

³⁰ Ταυτοχρόνως, με την ίδρυση του Γραφείου της Εκκλησίας της Ελλάδος στις Βρυξέλλες ιδρύθηκε και το Γραφείο Εκπροσώπησης του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Αθήνα, βασίζοντας και τα δύο τη λειτουργία τους στην αρχή της αμοιβαιότητας. Δηλαδή, η συμφωνία που είχε γίνει επί αρχιεπισκοπείας Χριστοδούλου, ήταν να λειτουργεί το γραφείο του Πατριαρχείου στην Αθήνα, μόνο με την προϋπόθεση να λειτουργεί και το αντίστοιχο της Εκκλησίας της Ελλάδος στις Βρυξέλλες.

³¹ Σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα του Τμήματος Εξωτερικών Εκκλησιαστικών Σχέσεων του Πατριαρχείου Μόσχας, Ανακτήθηκε 14/01/2017 από www.orthodoxeurope.org.

³² Σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα της Αντιπροσωπείας της Ρουμανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στους Ευρωπαϊκούς Θεσμούς, Ανακτήθηκε 14/01/2017 από wow.orthodoxero.eu.

³³ Σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα της Αντιπροσωπείας της Εκκλησίας της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Ανακτήθηκε 04/01/2017 από www.churchofcypriuseu.com.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν εδρεύει σε έδαφος κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όμως, η ύπαρξη του Γραφείου δικαιολογείται από την ορθόδοξη διασπορά³⁴. Η κανονική παράδοση της Εκκλησίας ορίζει ότι η Ευρώπη της Δύσης αποτελεί δικαιοδοσιακό έδαφος του Πατριαρχείου Ρώμης, όμως, λόγω ελλείψεως “Ορθόδοξου Πάπα και Πατριάρχη Ρώμης” για την ορθόδοξη διασπορά της Δύσης, η δικαιοδοσία αυτή μεταβιβάζεται, ως δικαιοδοσία τοποτηρητείας, στο επόμενο Πατριαρχείο σύμφωνα με την τάξη των εκκλησιαστικών διπτύχων, συνεπώς, στον Οικουμενικό Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως³⁵. Κάθε τοπική Ορθόδοξη Εκκλησία έχει τη δική της διασπορά, με αντίστοιχο δικό της επίσκοπο, πράγμα που συνιστά εκκλησιολογική ανωμαλία, η οποία, προσωρινά, θεραπεύεται με τη σύγκληση των τοπικών επισκοπικών συνελεύσεων υπό την προεδρεία του Μητροπολίτη του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Τηρουμένων των αναλογιών οι Αυτοκέφαλες Εκκλησίες ενήργησαν αναλόγως, στην ίδια εθνική προοπτική, δηλαδή, θεωρούν ότι στους χώρους της διασποράς υφίσταται ελληνική ορθόδοξη διασπορά για την Εκκλησία της Ελλάδος, ρώσικη και το Πατριαρχείο της Ρωσίας, ρουμάνικη για το Πατριαρχείο της Ρουμανίας και κυπριακή για την Εκκλησία της Κύπρου. Επιπλέον, η Ελλάδα, η Ρουμανία και η Κύπρος αποτελούν μέρος και έδαφος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συνεπώς, έχουν έναν λόγο παραπάνω να θεωρούν την παρουσία τους επιτακτική στις Βρυξέλλες παρά τους Ευρωπαϊκούς Θεσμούς. Η Ρωσία αποτελεί μία ξεχωριστή περίπτωση, δεν ανήκει οργανικά και πολιτειακά στην Ευρωπαϊκή Ένωση αλλά διατείνεται ότι υπάρχει ρώσικη ορθόδοξη παρουσία πάνω στο έδαφος της Ε.Ε. και, ως εκ τούτου, προβάλλει έννομο συμφέρον με την παρουσία αντίστοιχου Γραφείου στις Βρυξέλλες. Εκκλησιολογικά δεν δικαιολογείται ούτε τεκμαίρεται κάτι τέτοιο³⁶.

Μία άποψη της Εκκλησίας της Ελλάδος αναφέρει πως η διαφορετική σύλληψη του τρόπου λειτουργίας των Γραφείων στην Ε.Ε. είναι απόρροια της Ορθόδοξης Εκκλησιολογίας βάσει της οποίας, κάθε τοπική Ορθόδοξη Εκκλησία είναι αυτοκέφαλη διοικητικά και μόνο πνευματικά και μυστηριακά/ευχαριστιακά ενωμένη με τις υπόλοιπες Εκκλησίες. Ως εκ τούτου, η κάθε Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία αισθάνεται και επιθυμεί να ρυθμίζει μόνη της τα του οίκου της χωρίς

³⁴ Τα Πατριαρχία Αλεξανδρείας, Ιεροσολύμων, Γεωργίας, οι Αυτοκέφαλες Εκκλησίες της Ελλάδος, της Κύπρου, της Τσεχίας και Σλοβακίας καθώς και οι Αυτόνομες Εκκλησίες της Φινλανδίας και της Εσθονίας αναγνωρίζουν και αποδέχονται τη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην ορθόδοξη διασπορά ως απόρροια κανόνων Οικουμενικών και Πατριαρχικών Συνόδων.

³⁵ Παπαθωμάς, Δ., Γ., (Αρχιμανδρίτης), *Κανονικά Άμορφα (Δοκίμια Κανονικής Οικονομίας)*, ό.π.

³⁶ Βλ. Papathomas, D., G., (Archimandrite), *Le Patriarcat œcuménique de Constantinople (y compris la Politeia monastique du Mont Athos) dans l'Europe unie (Approche nomocanonique)*, Epektasis, Athens, 1998, p. 130-153.

εξωτερικές παρεμβάσεις άλλων Εκκλησιών. Δεν μπορεί, δηλαδή, να ισχύσει για τις Ορθόδοξες Εκκλησίες αυτό που ισχύει για τη Ρωμαιοκαθολική, της οποίας η εκκλησιολογία επιτρέπει, διευκολύνει και δικαιολογεί την ύπαρξη ενός και μόνο γραφείου, της γνωστής COMECE³⁷.

Το Οικουμενικό πατριαρχείο, αντιλαμβανόμενο τη δυσχέρεια που προκύπτει³⁸, αλλά και την ανάγκη καλύτερου συντονισμού, δημιούργησε τον Μάρτιο του 2010 μία Επιτροπή των αντιπροσώπων των Ορθοδόξων Εκκλησιών (Οικουμενικό Πατριαρχείο, Πατριαρχείο Μόσχας, Πατριαρχείο Ρουμανίας, Εκκλησία της Ελλάδος και Εκκλησία της Κύπρου) στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Committee of Orthodox Churches' Representatives to the EU - CROCEU), η οποία αποτελεί έναν ανεξάρτητο θεσμό και λειτουργεί σε τακτά χρονικά διαστήματα υπό την προεδρία του εκάστοτε Ιεράρχη που διακονεί το Γραφείο του Οικουμενικού Πατριαρχείου στις Βρυξέλλες (σε ρόλο συντονιστή), με στόχο να δυναμώσει η ορθόδοξη φωνή της Εκκλησίας στις σχέσεις της με τους Ευρωπαϊκούς Θεσμούς. Η λειτουργία της CROCEU διευκολύνει τη συνεργασία ανάμεσα στα Γραφεία των Ορθοδόξων Εκκλησιών.

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης με τις ενέργειές του και την ίδρυση του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας, κέρδισε την εκτίμηση και τον σεβασμό των ευρωπαίων αξιωματούχων, οι οποίοι θέλησαν να αποκτήσουν μία στενότερη συνεργασία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

³⁷ Αρχιμανδρίτης Ιγνάτιος Σωτηριάδης, Γραμματέας επί των Διαχριστιανικών και Διορθοδόξων Σχέσεων της Εκκλησίας της Ελλάδος, προσωπική επικοινωνία, Ιανουάριος 2017.

³⁸ Σχετικά με την ενιαία εκπροσώπηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας με τους Ευρωπαϊκούς θεσμούς, ο χώρος της ορθόδοξης διασποράς στην Ευρώπη (και όχι μόνο) έχει καταστεί προνομιακό πεδίο ανάπτυξης διεκκλησιαστικών ανταγωνισμών, οι οποίες κινούνται εκτός των ορίων της κανονικότητας και προτάσσουν, όχι πάντα φανερά, εθνικές σκοπιμότητες σε βάρος των θεολογικών και εκκλησιολογικών κριτηρίων, επί ζημιά της καθόλου Ορθοδοξίας. Βλ. Στ. Χαραλαμπίδης, *Συμβούλιο Ευρωπαϊκών Εκκλησιών και Οικουμενικό Πατριαρχείο στη Νέα Ευρώπη (1989 κ. εξ.)*, Διδακτορική Διατριβή υποβληθείσα στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2016, σ.44.

IV. Διάλογος με τους Χριστιανοδημοκράτες

Τον Μάρτιο του 1996 ο ηγέτης της Ευρωπαϊκής Χριστιανικής Δημοκρατίας κ. Wilfried Martens, ξεκίνησε διάλογο με τις Ορθόδοξες Εκκλησίες στην Ευρώπη αποδεχόμενος την πρόσκληση του Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου. Ο διάλογος πραγματοποιήθηκε με την οικονομική υποστήριξη του Ιδρύματος Robert Schuman για Συνεργασία μεταξύ των Χριστιανοδημοκρατών στην Ευρώπη. Στην πρόσκλησή του, ο Παναγιώτατος, ανέφερε ότι ο διάλογος αυτός θα είναι χρήσιμος για τη σκέψη της Εκκλησίας, η οποία εύχεται να συνεισφέρει στην ανάπτυξη της ενότητας των λαών της Ευρώπης και θεωρεί πως οι ηθικές αξίες είναι τα θεμέλια αυτής της ενότητας. Εξέφρασε, επίσης, την επιθυμία του να υπάρξει κοινή δέσμευση ώστε ο διάλογος αυτός να συνεχιστεί³⁹.

Ο Διάλογος, τελικά, καθιερώθηκε και συνεχίζει να αποτελεί ακόμα και σήμερα το μοναδικό παράδειγμα συνεργασίας μεταξύ Εκκλησιών και Πολιτικών Κομμάτων σε Ευρωπαϊκό Επίπεδο. Η καλή πρακτική του Διαλόγου αυτού αποτέλεσε για χρόνια τη μόνη έμπρακτη έκφραση του άρθρου 17 (το οποίο πρώτα ήταν το άρθρο 16 της αρχική Συνταγματικής Συνθήκης της ΕΕ, γνωστή πλέον ως Συνθήκη της Λισσαβώνας). Ο Διάλογος των Εκκλησιών με το ΕΛΚ έδειξε ότι φέρνει καρπούς και αποτέλεσε παράδειγμα προς μίμηση. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ξεκίνησε τακτικό διάλογο με τις Εκκλησίες αρκετά αργότερα ενώ το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (στο σύνολό του και όχι μεμονωμένα κόμματα) ενεπλάκη σε αυτή τη διαδικασία ακόμη πιο πρόσφατα. Οι θρησκείες ήταν, λίγο πολύ, εξωστρακισμένες από τον πολιτικό χώρο, διότι η Ευρώπη δεν είναι θεοκρατικό μόρφωμα, και ο Διάλογος αυτός συνέβαλε στην ενδυνάμωση της παρουσίας τους δίνοντάς τους, με αυτό τον τρόπο, την ευκαιρία να συμμετάσχουν στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι.

Η προέλευση του διαλόγου

Όταν ο Πάπας Ιωάννης Παύλος Β΄ και ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος Α΄ συναντήθηκαν δημοσίως για τον εορτασμό των Αγίων Πέτρου και Παύλου, στις 29 Ιουνίου 1995, απευθυνόμενοι στους πιστούς που παρακολουθούσαν την εκδήλωση, υπέγραψαν τα παρακάτω στο πλαίσιο προετοιμασίας του Ιωβηλαίου του 2000 της Χριστιανοσύνης στην Ευρώπη: “...Καλούμε

³⁹ Σύμφωνα με τη γενική ανάλυση των Διαλόγων με τίτλο “The Light in the East - An Illusion” του Stephen Biller Αναπληρωτή γενικού Γραμματέα του Ιδρύματος Robert Schuman. (Andechs Abbey, Bavaria 21 Μαρτίου 1999)

την πίστη μας, Καθολική και Ορθόδοξη, να ενισχύσει το πνεύμα της αδελφосύνης η οποία απορρέει από ένα βάπτισμα και από τη συμμετοχή στη μυστηριακή ζωή. Κατά την εξέλιξη της ιστορίας και στο πιο πρόσφατο παρελθόν, έχουν υπάρξει επιθέσεις και πράξεις καταπίεσης και στις δύο πλευρές. Καθώς ετοιμαζόμαστε να ζητήσουμε από τον Κύριο το μέγα έλεος, καλούμε όλους να συγχωρέσετε ο ένας τον άλλο και να εκφράσετε τη σταθερή σας βούληση ότι μία νέα σχέση αδελφосύνης και ενεργής συνεργασίας θα καθιερωθεί. Ένα τέτοιο πνεύμα θα ενθαρρύνει τους Καθολικούς και τους Ορθοδόξους, ειδικά στις περιπτώσεις που ζουν δίπλα δίπλα, σε μία πιο έντονη συνεργασία σε πολιτιστικούς, πνευματικούς, ποιμαντικούς, εκπαιδευτικούς και κοινωνικούς τομείς⁴⁰” και οι δύο Μεγάλοι Εκκλησιαστικοί Ηγέτες συνέχισαν, “...Προσευχόμαστε για την πλήρη υλοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, χωρίς καθυστέρηση, και ελπίζουμε ότι τα σύνορά της θα διευρυνθούν προς τα ανατολικά.” Ολοκλήρωσαν την ομιλία τους με την παρακάτω προσευχή: “Ας θεραπεύσει ο Κύριος τις πληγές που βασανίζουν την ανθρωπότητα και να ακούσει τις προσευχές μας και αυτές των πιστών μας για ειρήνη στις Εκκλησίες μας και σε ολόκληρο τον κόσμο”.

Ένα μέλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που παρακολούθησε τη συνάντηση του Πάπα και του Οικουμενικού Πατριάρχη ήταν και η διεθνούς φήμης καλλιτέχνις κα. Νανά Μούσχουρη, Ελληνίδα Ευρωβουλευτής, η οποία μια εβδομάδα αργότερα έγραψε μία επιστολή στον Πρόεδρο, κ. Wilfried Martens (πρώην πρωθυπουργό του Βελγίου), λέγοντας ότι η Ομάδα Προεδρίας πρέπει να εξετάσει τρόπους και μέσα, ώστε η Ευρωπαϊκή Χριστιανική Δημοκρατία να ανταποκριθεί στη δήλωση των δύο μεγάλων θρησκευτικών ηγετών. Προτού οι ευρωβουλευτές αποχωρήσουν για τις καλοκαιρινές τους διακοπές, ο Οικουμενικός Πατριάρχης είχε στείλει μία γραπτή πρόσκληση στην ηγεσία της Ευρωπαϊκής Χριστιανικής Δημοκρατίας για να ξεκινήσει διάλογο με τις Ορθόδοξες Εκκλησίες. Έτσι, ομάδα ευρωβουλευτών του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος, υπό την προεδρεία του κ. Martens, επισκέφτηκε τον Οικουμενικό Πατριάρχη στο Φανάρι της Κωνσταντινούπολης στις 27 Απριλίου 1996. Ο σκοπός της επίσκεψης των ευρωβουλευτών είχε διπλή σημασία, αφενός, μεν, για να αποτίσουν φόρο τιμής στο σεπτό Κέντρο της Ορθοδοξίας και, αφετέρου, να ενημερωθούν για τις θέσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας πάνω σε διάφορα ηθικά και κοινωνικά θέματα. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι τα κόμματα της Χριστιανοδημοκρατίας στην Ευρώπη λαμβάνουν υπόψη τους την άποψη του Οικουμενικού Πατριαρχείου στη διαμόρφωση της πολιτικής τους.

⁴⁰ Σύμφωνα με την κοινή δήλωση που υπεγράφη στο Βατικανό από τον Πάπα Ιωάννη Παύλο Β' και τον Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο Α' στις 29 Ιουνίου 1995.

Στο πλαίσιο της επικοινωνίας μεταξύ του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος και του Οικουμενικού Πατριαρχείου εγκαινιάστηκε η διεξαγωγή των ετήσιων Διαλόγων, υπό την αιγίδα και προτροπή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ο πρώτος διάλογος έλαβε χώρα στις 28 και 29 Απριλίου 1996 στο Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Κωνσταντινούπολη και είχε θέμα “Οι ηθικές αξίες τις ανθρωπότητας: η πνευματική διάσταση της Ευρώπης”. Μετά από αυτόν, συνεχίζονται μέχρι και σήμερα ετήσιοι Διάλογοι με διαφορετική θεματολογία. Το ενδιαφέρον του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος στον διάλογο αναδύθηκε από την ανάγκη να επιτευχθεί μία κοινή αντίληψη, μεταξύ των Ηγετών της Εκκλησίας και των Ηγετών των νέων κεντρώων πολιτικών κινημάτων, σε κράτη με Χριστιανική παράδοση όσον αφορά τις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους. Τέτοιες σχέσεις δεν υπήρχαν στα ανατολικά κράτη της Ευρώπης όπου είχε επικρατήσει ο μαρξιστικός-σοσιαλιστικός ολοκληρωτισμός, συνεπώς θα έπρεπε να δημιουργηθούν.

Το πνευματικό και πολιτικό πλαίσιο του διαλόγου

Μετά από αιώνες διωγμών που υπέστησαν οι Χριστιανοί Ορθόδοξοι κάτω από την Οθωμανική κατοχή και αργότερα κάτω από τον υπαρκτό σοσιαλισμό, δίνεται η δυνατότητα, μέσω αυτού του Διαλόγου να συναντηθούν Εκκλησίες και πολιτικοί θεσμοί σε έναν ευρωπαϊκό δρόμο προς Εμμαούς⁴¹. Ο Κλήρος και οι κοσμικοί στην κεντρική και την ανατολική Ευρώπη είχαν υποστεί εκφοβισμούς και για χρόνια κάλυπταν την πίστη τους. Τα πολιτικά καθεστώτα στις περιοχές αυτές απέτρεπαν την εκδήλωση θρησκευτικών συναισθημάτων. Οι νέοι Χριστιανοδημοκράτες και οι κεντρώοι πολιτικοί ηγέτες μέσω του Διαλόγου μπόρεσαν να συζητούν και να μοιραστούν προβλήματα με τις Εκκλησίες με σκοπό να ανανεωθούν οι ψυχές των λαών που υπέστησαν τη βαναυσότητα του υπαρκτού σοσιαλισμού. Η προθυμία της Ευρωπαϊκής Χριστιανικής Δημοκρατίας να έρθει σε επαφή με πνευματικούς ηγέτες μπορεί να δικαιολογηθεί από την επιθυμία της να αποκτήσει γνώσεις από τις αντιλήψεις του ανατολικού Χριστιανισμού που σχηματίστηκαν μέσα στους αιώνες και διαμόρφωσαν τη νέα Ευρώπη. Υπήρχε μία κοινή επιθυμία για την Ορθόδοξη Εκκλησία και την νέα κεντρώα κομματική ηγεσία, να προετοιμάσουν τους εαυτούς τους για την πολιτική νοοτροπία της νέας Ευρώπης, μιας Ευρώπης που διευρυνόταν προς τα ανατολικά όλο και περισσότερο. Ήταν ένα κάλεσμα για την Ευρωπαϊκή Χριστιανική Δημοκρατία να δώσει τη δυνατότητα στις Ορθόδοξες Εκκλησίες και στους πολιτικούς ηγέτες των Χριστιανοδημοκρατικών και κεντρώων κομμάτων να αποκτήσουν αμοιβαία κατανόηση. Είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα μέρη να αντιληφθούν τις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους και πως αυτές οι σχέσεις διεξάγονται στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τέλος, οι Χριστιανοδημοκράτες θα μπορούσαν, μέσα από τον Διάλογο, να καθορίσουν τα δικαιώματα και τις υποχρώσεις του πολιτικού σώματος έναντι του εκκλησιαστικού λαμβάνοντας υπόψη τους τα ακόλουθα:

- Το πνεύμα για Ευρωπαϊκή συνεργασία και τους Θεσμούς που εφαρμόζουν αυτή τη συνεργασία.
- Τη λειτουργία της πλουραλιστικής δημοκρατίας.
- Τη σχέση ανάμεσα στην Εκκλησία και το πολιτικό σώμα.
- Την πιθανή συνεισφορά της Εκκλησίας στην κοινωνία των πολιτών.

⁴¹ Γνωστό χωριό της Παλαιστίνης που αναφέρεται στην Καινή Διαθήκη και που βρίσκεται σε απόσταση περίπου 10χλμ. ΒΔ. της Ιερουσαλήμ. Ο Ιησούς την αυτή ημέρα της Ανάστασής Του εμφανίστηκε σε δύο από τους μαθητές του που πήγαιναν προς αυτό το χωριό.

Την εποχή εκείνη στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη η Θρησκευτική Ηγεσία, αλλά και η Χριστιανοδημοκρατική, δεν είχε την εμπειρία μιας ανοικτής πλουραλιστικής κοινωνίας. Η ομάδα των Χριστιανοδημοκρατών περιλαμβάνει Λουθηρανούς, Καλβινιστές, Αγγλικανούς, Καθολικούς και Ορθόδοξους Χριστιανούς βουλευτές. Η ομάδα του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος είναι μια ζωντανή οικουμενική κοινότητα. Πολλά από τα μέλη του βρίσκονται σε τακτικό διάλογο με τους θρησκευτικούς ηγέτες της θρησκείας των ιδίων και των ψηφοφόρων τους. Μέσω της αλληλεπίδρασης με τους συνεργάτες τους από άλλα κράτη μέλη και διαφορετικές πίστεις, εφαρμόζουν σε καθημερινή βάση τις κοινές τους αξίες. Στο Συνέδριο του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος στην Αθήνα το 1992 καθορίστηκε η φιλοσοφία του Κόμματος η οποία: "...επιβεβαιώνει την αναπαλλοτρίωτη αξιοπρέπεια κάθε ανθρώπου. Θεωρούμε πως ο άνθρωπος είναι το υποκείμενο και όχι το αντικείμενο της ιστορίας. Με βάση τις Ιουδαίο-χριστιανικές αξίες, αντιμετωπίζουμε κάθε άνδρα και κάθε γυναίκα ως άτομο, δηλαδή, σαν μία μοναδική ανθρώπινη ύπαρξη η οποία είναι αναντικατάστατη, δεν επιδέχεται καμία απολύτως μείωση, είναι ελεύθερη από τη φύση της και ανοιχτή στην υπέρβαση".

Η διακήρυξη που υπεγράφη στην Αθήνα, στο πλαίσιο του Συνεδρίου, το 1992, αναφέρει επίσης ότι: "Η Χριστιανοδημοκρατική σκέψη και η πολιτική δράση βασίζονται στις θεμελιώδεις αξίες της ελευθερίας και της υπευθυνότητας, της θεμελιώδους ισότητας, της δικαιοσύνης και της αλληλεγγύης". Ο πυρήνας των πολιτικών κομμάτων που ίδρυσαν την Ομάδα των Χριστιανοδημοκρατών διαφυλάττει τη χριστιανοδημοκρατική συνείδηση της Ομάδος. Είναι τα κόμματα των οποίων οι πολιτικοί αρχηγοί παρουσίασαν το project της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, ως ένα σπουδαίο project για συμφιλίωση και συνεργασία μεταξύ των πρώην αντιμαχόμενων εθνών της Ευρώπης, του λαού της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, του Βελγίου της Ολλανδίας και του Λουξεμβούργου. Με κάθε διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης η Ομάδα του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος άρχισε να αποκτά νέα μέλη. Οι Χριστιανοδημοκράτες επικεντρώνονται στην αλληλεξάρτηση, δηλαδή, στην ατομική δράση στην κοινότητα και την αλληλεγγύη στους άλλους. Πιο πρόσφατες διευρύνσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης είχαν ως αποτέλεσμα να ενισχυθεί ο Χριστιανικός πυρήνας της Ομάδας, κυρίως όμως από Καθολικούς. Με την προσχώρηση της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2007 αυξήθηκαν και οι Ορθόδοξοι βουλευτές. Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ένα ιστορικό πείραμα στην οργάνωση της συνεργασίας μεταξύ λαών της Ευρώπης. Είναι, συνεπώς, ένα κατάλληλο πλαίσιο αλληλεπίδρασης του Ευρωπαϊκού Χριστιανισμού. Το Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα - η Ομάδα των Χριστιανοδημοκρατών,

συμβάλλει σημαντικά στη συνεργασία των πνευματικών διαιρέσεων του Χριστιανισμού στην Ευρώπη.

V. Διάλογοι μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και ΕΛΚ-ΕΔ

Στο παρόν κεφάλαιο θα δούμε τα βασικότερα σημεία των Διαλόγων και τις προτάσεις των μερών πάνω στα αντίστοιχα θέματα ξεκινώντας από τον πρώτο κύκλο διαλόγου το 1996 - ο οποίος καθιερώθηκε και συνεχίζεται επιτυχώς, σε ετήσια βάση, μέχρι της ημέρες μας - καταλήγοντας στον δέκατο ένατο (τον πιο πρόσφατο) ο οποίος διεξήχθη το 2016. Εντός του 2017 αναμένεται εικοστός Διάλογος.

Ο **πρώτος**⁴² Διάλογος διεξήχθη στο Φανάρι στις 28-29 Απριλίου 1996 και είχε ως θέμα τις Ηθικές Άξιες της Ανθρωπότητας και την Πνευματική Διάσταση της Ευρώπης. Τα θέματα που απασχόλησαν τα μέρη στην πρώτη τους συνάντηση αφορούσαν, κυρίως, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ανθρώπινες αξίες. Στο πλαίσιο αυτό, σχολίασαν την τρέχουσα νομοθεσία και τόνισαν την ανάγκη καθορισμού ανθρωπίνων δικαιωμάτων βάσει ηθικών κριτηρίων καθολικής ισχύος, θεωρώντας πως τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι η λυδία λίθος για τη νομοθεσία στις δημοκρατικές κοινωνίες. Για τον λόγο αυτό πρότειναν τη δημιουργία μιας Επιτροπής Ηθικών Θεμάτων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η οποία θα επεδίωκε την προώθηση ενός ηθικού συστήματος στο οποίο ο άνθρωπος θα συνειδητοποιούσε την ανθρώπινη φύση του. Σύμφωνα με αυτή, κάθε νέα νομοθεσία που αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα θα λάμβανε υπόψη την υπερβατικότητα του ανθρώπου. Δυστυχώς, όμως, αυτή τους η πρόταση δεν κατάφερα να λάβει σάρκα κι οστά. Στο ίδιο πλαίσιο, αναφέρθηκαν στις αμβλώσεις και τη βιοτεχνολογία περιγράφοντάς τες ως ένα είδος επίταξης στον Θεό.

Ένα ακόμα θέμα στην ατζέντα του πρώτου Διαλόγου ήταν η προστασία του περιβάλλοντος όπου τονίστηκαν οι μη αναστρέψιμες οικολογικές συνέπειες των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο όρισε την 1η Σεπτεμβρίου ως ημέρα προσευχής για το περιβάλλον και αναφέρθηκε στην αλαζονεία του ανθρώπου ως πηγή περιβαλλοντικών προβλημάτων. Τα μέρη δεσμεύθηκαν να εργαστούν για μία κοινωνία με λιγότερο ανθρωποκεντρική θέαση του ανθρώπου και να αναζητήσουν λύσεις σε συνεργασία με πολιτικούς και θρησκευτικούς ηγέτες άλλων κρατών (δεδομένου του παγκόσμιου χαρακτήρα των περιβαλλοντικών προβλημάτων). Επιπροσθέτως, αναφέρθηκαν στο πρόβλημα των ναρκωτικών και της ανεργίας που πλήττουν τους νέους και πρότειναν αλλαγές στην κοινωνική πολιτική της Ευρώπης. Αναφορά έγινε στον ρόλο της

⁴² Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 1ου Διαλόγου και στην Ομιλία της ΑΘΠ, του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου προς τους επισκεπτόμενους στο Πατριαρχείο Βουλευτές του ΕΛΚ στις 27/04/1996.

Εκκλησίας στην ευρύτερη Ευρώπη τονίζοντας τον σεβασμό της στην ποικιλομορφία καθώς και την αποδοκιμασία στη χρήση βίας. Η Εκκλησία δεσμεύτηκε να συνδράμει στην ενίσχυση της δημοκρατίας ως ένα σημαντικό επίτευγμα για την Ευρώπη και κληροδότημα για τις μελλοντικές γενιές. Τέλος, σχετικά με την Ισλαμική ανάμειξη στον διάλογο στην Ευρώπη, αναγνώρισαν ότι ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός και το Ισλάμ μπορούν να κατανοηθούν καλύτερα μεταξύ τους απ' ό,τι με τον καθολικισμό κάνοντας λόγο για την ανοιχτή στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας στον Διάλογο, ο οποίος κρίνεται αναγκαίος για την ειρήνη και τη σταθερότητα στην Ευρώπη.

Ο **δεύτερος**⁴³ Διάλογος μεταξύ Οικουμενικού Πατριαρχείου, της Ομάδας του Ευρωπαϊκού Λαϊκού κόμματος και της Ευρωπαϊκής Ένωσης Χριστιανοδημοκρατών πραγματοποιήθηκε στις 11-13 Δεκεμβρίου 1997 στο Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών της Θεσσαλονίκης. Η Συνάντηση αφορούσε τις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους και πραγματοποιήθηκε κατόπιν προσκλήσεως του Παναγιωτάτου Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου Α'. Στη δυνατότητα συμβολής της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι και στη νέα Ευρώπη που οικοδομείται, στις σχέσεις κράτους-εκκλησίας και στην ενίσχυση των πρωτοβουλιών του Οικουμενικού Πατριαρχείου από το Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα εστιάσθηκαν οι εργασίες της δεύτερης διημερίδας διαλόγου μεταξύ του ΕΛΚ, της Ευρωπαϊκής Ένωσης Χριστιανοδημοκρατών (ΕΕΕΧ), της Νέας Δημοκρατίας⁴⁴ και του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Σε αυτήν, παρουσιάστηκε το εκκλησιαστικό *status* διαφόρων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο αποφασίζουν τα ευρωπαϊκά κράτη πάνω σε θρησκευτικά ζητήματα.

Από πολιτική και εκκλησιαστική άποψη, επρόκειτο για μία σημαντική συνάντηση, η οποία συγκέντρωσε για πρώτη φορά ειδικευμένους κληρικούς από τις ορθόδοξες εκκλησίες της Ελλάδος, της Ρουμανίας, της Βουλγαρίας, της Ρωσίας και της Τουρκίας, της Έδρας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, καθώς και Βουλευτές από τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, την Εσθονία, τη Λιθουανία, τη Σλοβακία και την Ουγγαρία, χώρες όπου η παρουσία της ορθοδοξίας και, σε ορισμένες περιπτώσεις, των Ουνιτών είναι αισθητή εδώ και αιώνες. Τα κυριότερα θέματα που συζητήθηκαν στον δεύτερο Διάλογο ήταν ο τρόπος που θα μπορέσουν να αντικατασταθούν στα πρώην κομμουνιστικά κράτη οι μαρξιστικο-σοσιαλιστικές αξίες με χριστιανικές, τονίζοντας τη σημασία

⁴³ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 2ου Διαλόγου, στο δελτίο τύπου του ΕΛΚ για τον 2ο Διάλογο, στην επιστολή της ΑΘΠ του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου προς τον Πρόεδρο του ΕΛΚ στις 25/02/1997.

⁴⁴ Επικεφαλής της αντιπροσωπείας της Νέας Δημοκρατίας ήταν ο (τότε) Πρόεδρός της Κώστας Καραμανλής (τέως πρωθυπουργός της Ελλάδας).

των αξιών αυτών στη μοντέρνα κοινωνία. Επίσης, συζήτησαν για την εμπειρία είκοσι αιώνων της Ορθοδόξου και της δυτικής Εκκλησίας στις σχέσεις της με το κράτος, όπου, εκπρόσωποι του Οικουμενικού Πατριαρχείου πρότειναν πως η Ευρώπη πρέπει να ακολουθήσει το παράδειγμα της βυζαντινής παράδοσης συναλληλίας Κράτους και Εκκλησίας σε διακριτούς ρόλους. Επιπλέον, αναφέρθηκαν στη δημοκρατία, στη χριστή διακυβέρνηση, στην προσέγγιση όλων των σύγχρονων θεμάτων από την Ορθόδοξη Εκκλησία και έθεσαν το ζήτημα επαναλειτουργίας της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης.

Τον Δεκέμβριο του 1998, μετά από πρόσκληση του Οικουμενικού Πατριάρχη, διεξήχθη στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στις Βρυξέλλες ο **τρίτος**⁴⁵ Διάλογος μεταξύ του Προεδρείου των Ευρωπαίων Χριστιανοδημοκρατών, του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος και του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Οι Ευρωπαίοι αξιωματούχοι είχαν την ευκαιρία να συναντηθούν με διάφορες Αυτοκέφαλες Εκκλησίες της Ευρώπης, καθώς, επίσης, και με αυτή του Πατριαρχείου Μόσχας. Στον τρίτο Διάλογο έλαβαν μέρος εκτός από τα τότε κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και εκπρόσωποι από τις εξής χώρες: Βουλγαρία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Ρωσία, Σλοβακία, Σλοβενία, Τουρκία, Ουκρανία, Αλβανία, Σερβία, Πολωνία και Γεωργία. Συνομίλησαν για θέματα που βρίσκονται στον πυρήνα του εκσυγχρονισμού της Εκκλησίας και της κοινωνίας στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Σκοπός του τρίτου διαλόγου ήταν α) να εμβαθύνει τη γνώση των Δυτικοευρωπαίων Χριστιανών ηγετών για την πιστή και την αντίληψη της Ανατολικής Χριστιανικής Εκκλησίας για τρέχοντα θέματα που αντιμετωπίζει ο πολιτικός κόσμος στην προσπάθεια ένωσης των λαών της Ευρώπης, β) να εξοικειώσει την ηγεσία των πολιτών κινημάτων κεντρώου και χριστιανοδημοκρατικού προσανατολισμού με τα θέματα αυτά, γ) να εισαγάγει την ηγεσία αυτών των κομμάτων σε έναν εποικοδομητικό διάλογο με ηγέτες της εκκλησίας και δ) να προσφέρει στις ορθόδοξες εκκλησίες μία ευκαιρία να εξοικειωθούν με τα προβλήματα της εφαρμογής της χριστιανικής διδασκαλίας στον δημόσιο βίο.

Η συνάντηση ήταν σημαντική, καθώς συγκέντρωσε για πρώτη φορά στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εκπροσώπους όλων των ορθοδόξων εκκλησιών της Ευρώπης και του Πατριαρχείου της Μόσχας, εξαιρουμένων εκείνων της Κύπρου και της Αρμενίας. Οι Εκκλησίες και τα κόμματα

⁴⁵ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 3ου Διαλόγου, στην έκθεση του κ. Wim van Velzen για τον 3ο Διάλογο, στο δελτίο τύπου του ΕΛΚ για τον 3ο Διάλογο, σε απόκομμα της εφημερίδας Εξουσία 8 Δεκ. 1998, σε απόκομμα της εφημερίδας Ελεύθερη Ώρα 8 Δεκ. 1998, στο μήνυμα της ΑΘΠ του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου προς τους μετέχοντες στον διάλογο μεταξύ Ορθοδοξίας και Ευρωπαϊκής Χριστιανικής Δημοκρατίας 7/12/1998.

μπόρεσαν να προσδιορίσουν τρεις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν, ήτοι: τον καθορισμό της μορφής κοινωνικής ζωής που πρέπει να δημιουργηθεί, ώστε Εκκλησία και Κράτος να μπορέσουν να συνυπάρξουν εν μέσω των αλλαγών που συμβαίνουν στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, τον καθορισμό της μορφής που μπορεί να δοθεί στη δημοκρατία και τέλος τον καθορισμό της διάρθρωσης της κοινωνίας των πολιτών. Η παρουσία εκπροσώπων όλων των ορθόδοξων εκκλησιών κατέστησε δυνατή την παρουσίαση της κατάστασης που επικρατεί στις χώρες και τις περιοχές που δραστηριοποιούνται, την κατανόηση των προβλημάτων και των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν. Από την άλλη πλευρά, η παρουσία των εκπροσώπων των πολιτικών κομμάτων από τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έδωσε τη δυνατότητα να γίνουν καλύτερα κατανοητές οι θέσεις και οι απόψεις τους. Από τη συνάντηση κατέστη σαφές το διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης των ανατολικών Εκκλησιών που προέρχονται από τα πρώην κομμουνιστικά καθεστώτα, υπογράμμισαν ότι ο διάλογος με τις Εκκλησίες βοηθά στη διαμόρφωση και αναγνώριση μιας νέας Ευρώπης των ηθικών αξιών.

Ο τρίτος Διάλογος αποκάλυψε την ανάγκη να ειπωθούν και να κατανοηθούν περισσότερα για τη φύση της δημοκρατίας και τη νοοτροπία που την υποστηρίζει. Τα μέρη συμπέραναν ότι Εκκλησίες και τα πολιτικά κόμματα έχουν κοινή ευθύνη για τη μορφή της κοινωνίας που δίνει υπόταση στη δημοκρατία και στη διασφάλιση των δικαιωμάτων στην κοινωνία. Επίσης, αναγνωρίστηκε το γεγονός ότι οι ορθόδοξες Εκκλησίες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης εξακολουθούν να προσπαθούν να αναδυθούν από την πνευματική και υλική καταστροφή δεκαετιών μαρξιστικού σοσιαλισμού.

Ο **τέταρτος**⁴⁶ κύκλος διαλόγου μεταξύ των Ορθόδοξων Εκκλησιών, της Ομάδας του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος και των Ευρωπαίων Δημοκρατών πραγματοποιήθηκε το 2000 στο φανάρι της Κωνσταντινούπολης με σκοπό την ανταλλαγή ιδεών με στόχο την ενίσχυση της Κοινωνίας των Πολιτών, των Ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ποιότητας ζωής του λαού της Ευρώπης. Η συζήτηση επικεντρώθηκε στην κοινωνία των πολιτών και την εκκλησία ως εταίρους, στην ανάπτυξη του Ευρωπαϊκού Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και τη θέση της Εκκλησίας, τονίζοντας την αξία της Οικουμενικής Διακήρυξης των Η.Ε. για τα Ανθρώπινα δικαιώματα. Τα μέρη καλωσόρισαν την εγκαθίδρυση διεθνών δικαστήριων ανθρωπίνων δικαιωμάτων και

⁴⁶ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 4ου Διαλόγου και στο δελτίο τύπου του Γραφείου της Ορθόδοξου Εκκλησίας στην Ε.Ε. σχετικά με το Διαθρησκευτικό Σεμινάριο της Μονής Βλατάδων, Βρυξέλλες, 21/05/2000.

εγκλημάτων πολέμου και αναφέρθηκαν στα ανθρώπινα δικαιώματα στη σύγχρονη κοινωνία. Στο πλαίσιο αυτό δεσμεύτηκαν για δράσεις με σκοπό την εξαφάνιση κάθε μορφής καταπίεσης, φανατισμού, μισαλλοδοξίας και διαφθοράς. Τέλος, συζήτησαν για τα προβλήματα που επηρεάζουν την ποιότητα της ζωής στη μοντέρνα κοινωνία, εκφράζοντας την ανησυχία τους για τον εθισμό στα ναρκωτικά και αναγνωρίζοντας την κοινή τους ευθύνη να βοηθήσουν τους εθισμένους να σταματήσουν τη χρήση ναρκωτικών και να ενταχθούν στην κοινωνία παρέχοντάς τους κοινωνική και πνευματική υποστήριξη. Ένα ακόμα πρόβλημα που επηρεάζει την ποιότητα ζωής και συζητήθηκε από τα μέρη είναι η μόλυνση του φυσικού περιβάλλοντος, ως λύση προτάθηκε η δέσμευση των κρατών στην αειφόρο ανάπτυξη και τη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Ο τέταρτος διάλογος ενδυνάμωσε τα μέρη του ώστε να αναλάβουν τις απαραίτητες δράσεις με σκοπό τη δημιουργία ιδανικών συνθηκών που θα επιτρέπουν στους ανθρώπους να χαρούν τις ανακτημένες ελευθερίες και να διαμορφώσουν ένα νέο πνεύμα αλήθειας στη ζωή των κοινωνιών τους. Οι Εκκλησίες βοήθησαν τους κοινοβουλευτικούς θεματοφύλακες της δυτικής Ευρωπαϊκής Χριστιανοδημοκρατίας να κατανοήσουν τη ριζική αλλαγή που πραγματοποιήθηκε μετά την πτώση του σιδηρού παραπετάσματος το 1989 σε ολόκληρη την κεντρική και ανατολική Ευρώπη και αναγνώρισαν την καταπίεση των θρησκευτικών πεποιθήσεων των Χριστιανών λόγω των σοσιαλιστικών καθεστώτων τον 20ο αιώνα. Κάλεσαν όλους τους Χριστιανούς στη δυτική, κεντρική και ανατολική Ευρώπη να λάβουν πρωτοβουλίες σύμφωνα με τις ατομικές τους δυνατότητες ώστε να απαλύνουν τον πόνο από τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι Χριστιανοί και άλλοι πιστοί στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη. Οι Εκκλησίες και η Ομάδα παραδέχτηκαν ότι το πολιτικό σώμα δεν μπόρεσε να παράσχει ιδανικές λύσεις σε όλα τα προβλήματα που επηρέασαν τους λαούς και τις κοινωνίες στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, αλλά, ο Διάλογος αυτός θα μπορούσε να συμβάλει στην αναγνώριση των καλύτερων και πιο ανθρώπινων διαθέσιμων λύσεων για τα προβλήματα αυτά.

Για ακόμα μια φορά πραγματοποιήθηκε η καθιερωμένη συνάντηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου με το Προεδρείο της ομάδας του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος και των Ευρωπαίων Δημοκρατών στις 7 και 8 Ιουνίου 2001, στην Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης, στο πλαίσιο του **πέμπτου**⁴⁷ κύκλου Διαλόγου, προκειμένου αφενός να χαράξουν το απαιτούμενο πλαίσιο για μια ευρωπαϊκή ανάπτυξη που θα βασίζεται στα Θεμελιώδη Δικαιώματα και στα Δικαιώματα του

⁴⁷ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 5ου διαλόγου και στον Πρόλογο του Επισκόπου Ρηγίου κ. Εμμανουήλ και του κ. Stephen Biller, 07/06/2001.

Ανθρώπου, και αφετέρου να συζητήσουν τον ρόλο Εκκλησίας και Κράτους στην κοινή τους προσπάθεια να υπηρετήσουν την κοινωνία των πολιτών στην Ευρώπη που εισέρχεται στην Τρίτη Χιλιετία. Από την αρχή ξεκαθάρισαν ότι δεν θα υπήρχε ανάμιξη στους δύο ρόλους οι οποίοι θα διέπονταν από σχέσεις συνεργασίας και αμοιβαίου σεβασμού. Τόνισαν την προστασία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποδεχόμενοι τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης ο οποίος αντικατοπτρίζει τις πνευματικές και ηθικές βάσεις των λαών της Ευρώπης και αναφέρθηκαν και στην Οικουμενική Χάρτα των Εκκλησιών της Ευρώπης. Οι Εκκλησίες σε συνεργασία με τις υπόλοιπες θρησκευτικές κοινότητες δεσμεύτηκαν να προωθήσουν ένα σχέδιο ειρήνης και συμφιλίωσης στην πρώην Γιουγκοσλαβία με σκοπό την ανοικοδόμηση εκκλησιών, μουσουλμανικών τεμενών και συναγωγών, την επιστροφή προσφύγων στις αρχικές τους εστίες καθώς και την εκπαίδευση των νέων. Τα μέρη τόνισαν τη σημασία της ενίσχυσης της ηθικής διάστασης στο πλαίσιο μεταρρύθμισης του κράτους και της κοινωνίας και εξέφρασαν τη βαθιά ανησυχία τους για τις σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων των γυναικών και των παιδιών, σε ορισμένες κοινωνίες, ενίοτε και με το πρόσχημα της θρησκευτικής ιδεολογίας. Όσον αφορά θέματα βαθέων κοινωνικών αλλαγών και τεχνολογικών εξελίξεων με επιπτώσεις στην ανθρώπινη ζωή, όπως είναι θέματα βιοηθικής και κλωνοποίησης του ανθρώπου, οι συμμετέχοντες δεσμεύτηκαν να συνεργαστούν για να επεξεργαστούν περαιτέρω και να προωθήσουν κοινά αποδεκτές αξίες.

Στο πλαίσιο του πέμπτου Διαλόγου τα μέρη κάλεσαν τα συγγενή κόμματα του ΕΛΚ να αντιμετωπίσουν και να επιλύσουν, ήδη, πριν από την επερχόμενη διεύρυνση, τα εκκρεμή θέματα που αφορούν στις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους και εξέφρασαν την επιθυμία του ΕΛΚ να αντικατοπτρίζεται στη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης η σημασία των χριστιανικών αξιών, ο ρόλος της Εκκλησίας καθώς και η πνευματική κληρονομιά της Ευρώπης. Επιπλέον, διατύπωσαν τη σημασία του ρόλου που αναλαμβάνουν η Εκκλησία και το Κράτος, ως εταίροι, για την εφαρμογή τέτοιων αξιών.

Στον **έκτο**⁴⁸ Διάλογο που πραγματοποιήθηκε στις 29-30 Αυγούστου 2002, στο Βουκουρέστι της Ρουμανίας, τα μέρη συναντήθηκαν με σκοπό να εξετάσουν τις θρησκευτικές και κοινωνικές συνέπειες των γεγονότων της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, την επίτευξη της ειρήνης και την εξουδετέρωση της τρομοκρατίας και να προτείνουν λύσεις στα ζητήματα αυτά. Οι συμμετέχοντες

⁴⁸ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 6ου Διαλόγου και στην επιστολή της ΑΘΠ του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου για την προετοιμασία του 6ου Διαλόγου 31/04/2002.

αναγνωρίσαν την τραγικότητα των γεγονότων της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, που προκάλεσαν το θάνατο περίπου 3.000 αθώων, για τα θύματα, τις οικογένειες και το λαό των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και χαιρέτισαν τη Δήλωση των Βρυξελλών της 20ης Δεκεμβρίου 2001, η οποία προωθείται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τον Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής⁴⁹. Τα μέρη επέστησαν την προσοχή στον τρόπο με τον οποίο το τρομοκρατικό κίνημα της Αλ Κάιντα επικαλείται το Ισλάμ με σκοπό να δικαιολογήσει μία αποστολή μίσους και εκδίκησης ενάντια σε λαούς που δεν ανήκουν στο μουσουλμανικό κόσμο, βοηθούμενη και υποκινούμενη από ακραίες ερμηνείες του Κορανίου, οι οποίες προτρέπουν στην αυτοκτονία στο όνομα της θρησκείας ως μέσο προσωπικής σωτηρίας. Αναγνώρισαν τη ζημία που προκάλεσε στην εικόνα του Ισλάμ παγκοσμίως η προσφυγή στην τρομοκρατία και τη σύγχυση και την ασάφεια που επέφερε η τρομοκρατία στην έννοια του ιερού πολέμου (Jihad).

Αναγκαία θεωρήθηκε η αντικειμενική εξέταση της διδακτέας εκπαιδευτικής ύλης (σε σχολεία και πανεπιστήμια) σχετικά με άλλες θρησκείες, η οποία απευθύνεται σε νέους με ιουδαϊκή, χριστιανική και ισλαμική παράδοση, με σκοπό να διαμορφωθούν νέες γενιές με αμοιβαία ανοχή και σεβασμό προς κοινότητες διαφορετικού θρησκευόμενου και κάλεσαν όλους τους καθηγητές που διδάσκουν θρησκευτικά μαθήματα να ορίσουν ως αμαρτωλή πράξη την αυτοκτονία, η οποία αποτελεί την αιτία απώλειας της ζωής αθώων στο όνομα της θρησκείας. Οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι ο φόνος στο όνομα της θρησκείας είναι εντελώς αντίθετος προς το Θεό, ο οποίος αγαπά και φροντίζει με απεριόριστη καλοσύνη όλους τους ανθρώπους. Έθιξαν το ζήτημα της, ευρέως κλίμακας, βεβήλωσης εκκλησιών και τζαμιών στην πρώην Γιουγκοσλαβία και σε περιοχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιπλέον, κάλεσαν τις τουρκικές αρχές να αποδείξουν έμπρακτα την ανοχή και τον σεβασμό στη θρησκευτική ελευθερία ανοίγοντας εκ νέου τη Θεολογική Σχολή της Χάλκης και διευκολύνοντας την αναστήλωση των χριστιανικών εκκλησιών και νεκροταφείων στην Τουρκία. Τα μέρη καταδίκασαν, ταυτοχρόνως, τη βεβήλωση εκκλησιών στη βόρεια Κύπρο.

Οι συμμετέχοντες ζήτησαν την υποστήριξη των μουσουλμάνων πνευματικών ηγετών προκειμένου να προσαρμοστεί το Ισλάμ στις συνθήκες του 21ου αιώνα και να προωθηθούν ερμηνείες που θα συμφωνούν τόσο με τις θεμελιώδεις πεποιθήσεις και αρχές αυτής της θρησκείας όσο και με τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου των Ηνωμένων Εθνών.

⁴⁹ Κατά τη διάρκεια της 40ης συνόδου ολομέλειάς της (συνεδρίαση της 19ης Δεκεμβρίου 2001), η Επιτροπή των Περιφερειών υιοθέτησε ομόφωνα μία δήλωση σχετικά με τις τρομοκρατικές επιθέσεις των Ηνωμένων Πολιτειών, CDR 339/2001.

Επισημάνθηκε, αρκετές φορές, ότι οι τρομοκράτες είναι συχνά οι αυτοδιορισμένοι εκπρόσωποι περιθωριοποιημένων ή καταπιεσμένων ανθρώπων γι' αυτό ζητήθηκαν συντονισμένα μέτρα, σε συνεργασία με τα ισλαμικά κράτη και τα ισλαμικά ιδρύματα, για την αντιμετώπιση των πολιτικών και οικονομικών αδικιών εις βάρος των πολιτών στις ισλαμικές κοινωνίες. Ανάλογες αδικίες, οι οποίες εξακολουθούν να υφίστανται και συσσωρεύονται, προκαλούν θυμό με αποτέλεσμα τη βία μεταξύ των ανθρώπων στους οποίους έχουν αρνηθεί και τις λίγες προοπτικές, αν υπάρχουν, για μία ολοκληρωμένη ζωή.

Έγινε παραδεκτή η ανάγκη, ώστε, η Ευρωπαϊκή Ένωση, σε συνεργασία με άλλα κράτη, να εξαλείψει το πολιτικό, οικονομικό και τεχνικό δίκτυο που στηρίζει την τρομοκρατία. Για τον λόγο αυτό τα μέρη ζήτησαν να παραπεμφθούν οι τρομοκράτες στη δικαιοσύνη έχοντας το δικαίωμα να δικαστούν όπως αρμόζει σε ένα δίκαιο νομικό σύστημα. Τα μέρη θεωρούν ότι για την αντιμετώπιση των συνεπειών της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 είναι απαραίτητη η σύναψη νέων σχέσεων με τους μουσουλμανικούς λαούς. Οι σχέσεις αυτές πρέπει να καλλιεργούνται στην Ευρώπη και τον ευρύτερο κόσμο όπου η Εκκλησία και η Ομάδα του ΕΛΚ, στα αντίστοιχα πεδία δράσης τους, είναι υπεύθυνες για την επίτευξη μίας νέας αρμονικής τάξης πραγμάτων. Όλοι μαζί επέστησαν την προσοχή στον τρόπο με τον οποίο διαφυλάχτηκαν τα θρησκευτικά δικαιώματα των μουσουλμάνων σε κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τονίζοντας ότι η ειρηνική ανάπτυξη νέων μουσουλμανικών κοινοτήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η αποδοχή από αυτές του συστήματος αξιών, στο πλαίσιο του οποίου ζουν σήμερα, προμηνύει την προώθηση του αμοιβαίου σεβασμού και της ανεκτικότητας, κάτι που αποτελεί αποτελεσματικό όπλο για την εξουδετέρωση της τρομοκρατίας.

Τα μέρη επιβεβαίωσαν την ανάγκη να επέλθει κοινωνική ειρήνη μέσω της βελτιωμένης κατάρτισης των νέων στους τομείς της αμοιβαίας γνώσης και αποδοχής των θρησκευτικών πεποιθήσεών τους και να διασφαλιστεί το γεγονός ότι το νομικό πλαίσιο της κοινωνίας των πολιτών διαφυλάσσει τη θρησκευτική ελευθερία, την ανοχή, το σεβασμό και τον πλουραλισμό. Για τον λόγο αυτό κάλεσαν τα πανεπιστήμια της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των υποψηφίων προς ένταξη κρατών να αναπτύξουν κλάδους σπουδών για την ερμηνεία της θεολογίας και την ερμηνευτική ώστε να προσφέρουν αντικειμενικές μελέτες σχετικά με την επιρροή των διαφορετικών θρησκευτικών παραδόσεων στις κοινωνίες. Ειδικότερα, συνέστησαν να διατηρηθεί υψηλό το επίπεδο του απαραίτητου αυτού Διαλόγου.

Στον **έβδομο**⁵⁰ Διάλογο που πραγματοποιήθηκε στις 16-17 Οκτωβρίου 2003, στην Κωνσταντινούπολη, οι Εκκλησίες και η Ομάδα του ΕΛΚ συναντήθηκαν για να εξετάσουν την οικοδόμηση της Νέας Ευρώπης μετά το 2004, στο πλαίσιο των αποτελεσμάτων της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης και των προετοιμασιών της Διακυβερνητική Διάσκεψης για θέσπιση Ευρωπαϊκού Συντάγματος. Τα θέματα που απασχόλησαν τον Διάλογο ήταν ποικίλα. Αρχικώς τόνισαν τη σημασία της διασφάλισης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, τα οποία αναγνωρίζονται από τις ευρωπαϊκές και διεθνείς συνελεύσεις και διακηρύξεις, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη θρησκευτική ελευθερία. Επέμειναν ότι η ελευθερία της θρησκευτικής λατρείας, μόνη της ή σε συνδυασμό με άλλες αξίες, είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την ανθρώπινη φύση, ως εκ τούτου, η θρησκευτική ελευθερία πρέπει να προστατεύεται ως ξεχωριστό δικαίωμα του ανθρώπου και ως το δικαίωμα των παραδοσιακών Εκκλησιών και θρησκειών της Ευρώπης.

Όσον αφορά τις θρησκευτικές αιρέσεις, οι συμμετέχοντες ζήτησαν να διατηρηθεί το καθεστώς των φιλοσοφικών και μη ομολογιακών ενώσεων, αποδεχόμενοι έτσι τη μη αναγνώριση των εν λόγω ενώσεων από τα κράτη μέλη. Υποστήριξαν ότι η άρνησή τους να εκχωρήσουν στις ενώσεις αυτές τα δικαιώματα που έχουν οι Εκκλησίες και οι θρησκείες δεν αντιβαίνει στις αρχές της ανεξιθρησκίας. Για τον διεθνικό θρησκευτικό χαρακτήρα των Εκκλησιών που δραστηριοποιούνται τα κράτη μέλη, μέσω εξαρχιών, επισκοπών και θρησκευτικών οργανώσεων, τα μέρη ζήτησαν τη θέσπιση ειδικού καθεστώτος για το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ως την Έδρα του Αποστόλου Ανδρέα και την πρώτη Έδρα της ορθοδοξίας ως νομικού προσώπου ευρωπαϊκού αλλά και διεθνούς ενδιαφέροντος.

Επιπλέον, καλωσόρισαν αρκετά σημεία του Σχεδίου Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος στην Ευρώπη τα οποία περιέχουν μία σειρά πνευματικών αξιών που λαμβάνουν υπόψη τις χριστιανικές αξίες ως ακρογωνιαίο λίθο της ευρωπαϊκής οικοδόμησης και δίνουν ιδιαίτερη αξία στις διαφορετικές σχέσεις Κράτους - Εκκλησίας. Οι συμμετέχοντες δεσμεύθηκαν να επηρεάσουν θετικά όσους συμμετέχουν στη Διακυβερνητική Διάσκεψη ώστε να ενσωματωθούν τα συμπεράσματα του έβδομου Διαλόγου στο Σχέδιο Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος στην

⁵⁰ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 7ου Διαλόγου.

Ευρώπη, καθώς και στο Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων⁵¹. Πρότειναν δε, στις εκκλησίες των κρατών να προτρέψουν τους χριστιανούς και όλους τους πιστούς να υποστηρίξουν το νέο Σύνταγμα της Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένου του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

Οι εκπρόσωποι της Ευρωπαϊκής Ορθοδοξίας συναντήθηκαν ξανά για **όγδοη**⁵² φορά στις 21-22 Οκτωβρίου 2004, στη Θεσσαλονίκη, με την Ομάδα του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος και των Ευρωπαίων Δημοκρατών, προσκαλώντας και εκπροσώπους άλλων Εκκλησιών, με σκοπό την προαγωγή της Ευρώπης με πνεύμα συνδιαλλαγής και συνεργασίας μεταξύ των λαών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, στο πλαίσιο μιας κοινής επιθυμίας να τους συμπεριλάβουν στη διαδικασία της διευρυνόμενης ένωσης των λαών της Ευρώπης. Τα θέματα του όγδοου Διαλόγου αφορούσαν κυρίως ζητήματα συμφιλίωσης και περιφερειακής συνεργασίας στην περιοχή των Βαλκανίων. Οι συμμετέχοντες επιθυμούσαν να αναπτύξουν την πρωτοβουλία των Βλατάδων⁵³ του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η οποία ξεκίνησε το 2000, με τον τίτλο “Συμφιλίωση και Ειρήνη στη Νοτιοανατολική Ευρώπη - Η συμβολή των θρησκευτικών κοινοτήτων στις πολυεθνικές δημοκρατικές κοινωνίες”.

Οι συμμετέχοντες στον όγδοο διάλογο, προκειμένου να προάγουν τη συνδιαλλαγή και τη συνεργασία στη Νοτιοανατολική Ευρώπη έλαβαν υπόψη ότι η ειρήνη και η σταθερότητα της περιοχής έπρεπε να προασπισθούν και να προαχθούν προκειμένου να εξασφαλιστεί η αξιοπρέπεια

⁵¹ Τελικά όχι μόνο το πνεύμα αλλά και κάποιες από τις προτάσεις του Διαλόγου πέρασαν στο Σχέδιο Ευρωπαϊκού Συντάγματος, θέματα ισότητας φύλων, ενίσχυσης κοινωνίας των πολιτών, ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού, εκπαίδευσης, περιβάλλοντος, καθεστώτος Εκκλησιών, φιλοσοφικών και μη ομολογιακών οργανώσεων και τέλος διαλόγου με τις εκκλησίες διαπιστώνουμε πως πλέον αρκετές από τις προτάσεις αντιστοιχούν στο Πρώτο Μέρος, στον Τίτλο Ι της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ε.Ε. από το άρθρο 8 έως και το 17.

⁵² Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 8ου Διαλόγου.

⁵³ Η Πρωτοβουλία Βλατάδων που πάρθηκε με την έγκριση του Οικουμενικού Πατριάρχη κ. Βαρθολομαίου, τον Μάιο του 2000 στην ομώνυμη Ι. Μονή της Θεσσαλονίκης, αποσκοπούσε στην συμμετοχή των Εκκλησιών και των λοιπών Θρησκευτικών Κοινοτήτων της Βαλκανικής, στην προσπάθεια αποκατάστασης της ειρήνης και της αρμονικής συμβίωσης των λαών του χώρου αυτού. Το εν λόγω σεμινάριο πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα και τις ευλογίες του Οικουμενικού Πατριάρχη και την οργανωτική του φροντίδα είχε το Πατριαρχικό Γραφείο της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ειδικό αντικείμενο του σεμιναρίου, διάρκειας δύο ημερών, ήταν η εξοικείωση δημοσιογράφων της Δυτικής Ευρώπης με τις ιστορικές, πολιτισμικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες των Βαλκανίων, οι οποίες, όπως φάνηκε κατά την περασμένη δεκαετία, δεν ήταν αρκετά γνωστές στη Δυτική κοινή γνώμη. Στο σεμινάριο συμμετείχαν εκπρόσωποι του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των Ορθοδόξων Εκκλησιών Σερβίας, Ρουμανίας, Βουλγαρίας και Αλβανίας, άλλων Χριστιανικών Εκκλησιών και Δογμάτων της Ανατολικής και Δυτικής Ευρώπης, θρησκευτικοί ηγέτες του Μουσουλμανικού Κόσμου της περιοχής της Ν.Α. Ευρώπης, εκπρόσωποι του ελληνικού ΥΠ.ΕΞ., ο υφυπουργός Θρησκευμάτων της Ρουμανίας, όπως και δημοσιογράφοι από την Ελλάδα, τη Σερβία, την Κροατία, τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, την Αλβανία, τη Γερμανία, το Βέλγιο, την Αυστρία, την Ελβετία, τη Μεγάλη Βρετανία, την Εσθονία, την Ιταλία και τη Φινλανδία. Τα μέλη του σεμιναρίου πλαισίωσαν στελέχη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, του ΝΑΤΟ και του Συμφώνου Σταθερότητας. Στο σεμινάριο υπογραμμίστηκε ο ρόλος του θρησκευτικού παράγοντα στην εμπέδωση της ειρήνης και της σταθερότητας στον Βαλκανικό χώρο. Βλ. Δελτίο Τύπου του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Ε.Ε. για το Διαθρησκευτικό Σεμινάριο για τη Συμφιλίωση και την Ειρήνη 16/01/2001.

και η ακεραιότητα του ανθρώπου, ανεξαρτήτως εθνικής καταγωγής ή θρησκευτικών πεποιθήσεων, κινούμενοι από την απρόθυμη ανοχή του ενός από τον άλλο προς μια σχέση ειλικρινούς αμοιβαίου σεβασμού και συντροφικότητας.

Κάλεσαν όλους τους θρησκευτικούς και πολιτικούς ηγέτες στη Νοτιοανατολική Ευρώπη να προάγουν και να ενισχύσουν περαιτέρω τη διαδικασία του διαλόγου, της συμφιλίωσης και της συνεργασίας και τους ενθάρρυναν να αναλάβουν αληθινές πρωτοβουλίες για την επίλυση εκκρεμών ζητημάτων μεταξύ των χωρών τους προς όφελος των λαών τους, των κάλων σχέσεων γειτνίασης και υπέρ της σταθερότητας σε αυτό το σημαντικό τμήμα της Ευρώπης. Προκειμένου να διασφαλιστεί η διαρκής ειρήνη, η σταθερότητα και η ευημερία, κάλεσαν τα κράτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης να ενστερνιστούν τα ευρωπαϊκά πρότυπα και αξίες και εξέφρασαν την πεποίθησή τους ότι η ενσωμάτωση όλων των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα επιφύλασσε μια καλύτερη μοίρα για όλους τους λαούς των χωρών αυτών.

Οι συμμετέχοντες απηύθυναν έκκληση για μεγαλύτερη οικονομική στήριξη των ενεργειών στο πλαίσιο του Συμφώνου Σταθερότητας, με βάση την Πρωτοβουλία των Βλατάδων α) για τον επαναπατρισμό και την επαναστέγαση των προσφύγων, β) τη διευκόλυνση της ανάκτησης των κατοικιών, γ) για την ενθάρρυνση των ανταλλαγών πληροφοριών μεταξύ των θρησκευτικών κοινοτήτων σε τοπικό, σχολικό και πανεπιστημιακό επίπεδο, δ) για τη δημιουργία κοινών κολλεγίων εκπαίδευσης δασκάλων και, για παράδειγμα, ενός Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου, για γυναίκες και άνδρες διαφορετικών θρησκευτικών παραδόσεων, ως όχημα για την προώθηση ενός κοινού προγράμματος, ε) για να δοθεί δυνατότητα στους νέους να διαμορφώσουν μια ευρύτερη και βαθύτερη άποψη για την ιστορία, τον πολιτισμό, τη γλώσσα και τη θρησκευτική πρακτική τους, καθώς και των γειτονικών τους λαών, στ) για την εκπαίδευση ηγετών ώστε νέες ενώσεις που είναι αναγκαίες για την κοινωνία των πολιτών, όπως οι ενώσεις δασκάλων, οι ενώσεις αγροτών, τα κινήματα νέων και γυναικών, να προαχθούν με καλοσύνη από τις θρησκευτικές κοινότητές τους.

Επιπλέον, απηύθυναν έκκληση για αύξηση της χρηματοδότησης ενός ενισχυμένου προγράμματος CARDS (Κοινοτική Βοήθεια για την Ανασυγκρότηση, την Ανάπτυξη και την Σταθεροποίηση) περισσότερο επικεντρωμένου στην εκπαίδευση και στην κατάρτιση των δασκάλων, και εξαιτίας των σταθερά υψηλών επιπέδων ανεργίας πρότειναν να συμπεριληφθεί ένα πρόγραμμα για επαγγελματική κατάρτιση και απασχόληση. Επίσης, ζήτησαν να επιστραφούν οι χώροι λατρείας, των εκκλησιών και της εκκλησιαστικής περιουσίας στους ιδιοκτήτες τους στην

Ανατολική Ευρώπη καθώς και στα πρώην κομμουνιστικά κράτη σύμφωνα με τους ευρωπαϊκούς κανόνες για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη θρησκευτική ελευθερία. Στο ίδιο πλαίσιο, καταδίκασαν σθεναρά την καταστροφή χώρων αφιερωμένων στη λατρεία του Θεού στο Κοσσυφοπέδιο και σε άλλα μέρη και χαιρέτισαν την οικονομική συμβολή της Προσωρινής Αρχής του Κοσσυφοπεδίου για την ανοικοδόμηση. Τα μέρη του Διαλόγου ζήτησαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση ένα πρόγραμμα για την ανακούφιση και υποστήριξη των θυμάτων και των οικογενειών τους στο Κοσσυφοπέδιο, καθώς και για την ανασυγκρότηση της θρησκευτικής παρουσίας, περιλαμβανομένων, μεταξύ άλλων, των εταίρων της UNESCO, και κάλεσαν τη διεθνή κοινότητα να καταβάλει νέες προσπάθειες σε συνεργασία με την πολιτική ηγεσία του Κοσσυφοπεδίου και τη Σερβία για την ειρήνη και την σταθερότητα στο Κοσσυφοπέδιο.

Εν συνεχεία, στο πλαίσιο του καθιερωμένου κύκλου Διαλόγων, πραγματοποιήθηκε στις 20-21 Οκτωβρίου 2005, στην Κωνσταντινούπολη, ο **ένατος**⁵⁴ Διάλογος με προσκεκλημένους εκπρόσωπους του Χριστιανισμού, του Ισλάμ και του Ιουδαϊσμού, με σκοπό να τεθούν τα θεμέλια για την ευρωπαϊκή αλληλεγγύη και τη συνεργασία και να κατασταθεί, ως εκ τούτου, δυνατή η συνεχής διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιδιώκοντας αυτόν τον στόχο, τα μέρη, ήθελαν να ανταποκριθούν στη διαρκή επιθυμία των λαών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης να συμπεριληφθούν στη διαδικασία της περαιτέρω ένωσης των λαών της Ευρώπης. Μετά τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε είκοσι πέντε κράτη, με περίπου 455 εκατομμύρια κάτοικους, τα μέρη αναγνώρισαν την επιρροή του Χριστιανισμού που σηματοδότησε την ευρωπαϊκή πνευματική, πολιτιστική και κοινωνική ταυτότητα.

Οι θρησκευτικοί εκπρόσωποι επέμειναν στη σημασία της θρησκευτικής ελευθερίας, περιλαμβανομένου του δικαιώματος άσκησης της πίστης μαζί με άλλους, της εκπαίδευσης των παιδιών στην πίστη τους, και του δικαιώματος των θρησκευτικών κοινοτήτων να λαμβάνουν κοινωνικές πρωτοβουλίες και να έχουν στην κατοχή τους ιδιοκτησία. Οι συμμετέχοντες τόνισαν πως οι κανόνες για θρησκευτική ελευθερία, οι οποίοι είναι απολύτως απαραίτητοι για έναν πραγματικό και εποικοδομητικό θρησκευτικό διάλογο, έπρεπε να εφαρμοστούν απ' όλα τα κράτη που αυτοχαρακτηρίζονται ευρωπαϊκά.

⁵⁴ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 9ου Διαλόγου.

Κάλεσαν την κοινωνία των πολιτών στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στα κράτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης με προοπτικές για ένταξη στην Ε.Ε., και στην Τουρκία να δει ευνοϊκά τη θρησκευτική ζωή των πολιτών. Συγκεκριμένα, εξέφρασαν την επιθυμία να συγχαρούν τα κράτη μέλη της Ε.Ε. που έχουν κάνει ειδική πρόβλεψη για την προστασία της μουσουλμανικής θρησκευτικής ένωσης και πρακτικής, περιλαμβανομένης της χρηματοδότησης των ιμάμηδων ως μέρος του επαγγέλματος του δασκάλου, παρά το γεγονός ότι οι Μουσουλμάνοι αποτελούσαν μειονότητα σε όλες τις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Επεσήμαναν με μεγάλη θλίψη τη συνεχιζόμενη άρνηση των τουρκικών άρχων να επαναλειτουργήσει η Θεολογική Σχολή της Χάλκης, την οποία έκλεισαν μονομερώς το 1971, γεγονός που αποτελεί δυσοίωνα σημάδι σε μια εποχή κατά την οποία η τουρκική κυβέρνηση αγωνίζεται για την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Για να αποδειχτεί ότι η θρησκευτική ελευθερία έχει γίνει μέρος της δομής της τουρκικής κοινωνίας θα πρέπει η τουρκική κυβέρνηση να αναγνωρίσει το νομικό καθεστώς των εκκλησιών στην Τουρκία, κατά τον ίδιο τρόπο που τα κράτη μέλη της Ε.Ε. έχουν αναγνωρίσει τη νομική υπόταση των μουσουλμανικών κοινοτήτων, γεγονός που αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την αρμονία των λαών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως μία απόδειξη της ικανότητας λαών με διαφορετικές θρησκείες να ενισχύσουν τις αντίστοιχες κοινωνίες τους μέσω της ηθικής ποιότητας των ποικίλων θρησκευτικών πεποιθήσεων και πρακτικών. Επικρότησαν την απόφαση της Ομάδας του ΕΛΚ-ΕΔ να συστήσει μία Ομάδα Εργασίας για το Ισλάμ, ως μέσο για την ενθάρρυνση του διαλόγου μεταξύ των Μουσουλμάνων στην Ε.Ε. καθώς και για τη διαμόρφωση των συνειδήσεων και την εκπαίδευση της νεότερης γενιάς.

Η Ομάδα του ΕΛΚ άνοιξε τον **δέκατο**⁵⁵ Διάλογο τον Νοέμβριο του 2006 στη Μπρατισλάβα της Σλοβακίας. Το συνέδριο διήρκεσε δύο μέρες και επικεντρώθηκε σε ζητήματα που αφορούν την αλληλεπίδραση της Πολιτικής και της Θρησκείας στη νότιο-ανατολική Ευρώπη και τον ρόλο που μπορούν να παίξουν οι θρησκευτικές κοινωνίες ώστε τα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων να προσεγγίσουν το ευρωπαϊκό μωσαϊκό. Στον Διάλογο ήταν καλεσμένοι αντιπρόσωποι της Χριστιανοσύνης, του Ισλάμ και του Ιουδαϊσμού με σκοπό να ανοίξουν νέους ορίζοντες στην αλληλεγγύη των λαών και να προωθήσουν τη δράση της Εκκλησίας και της Πολιτικής προς αυτόν τον σκοπό. Οι πάνω από διακόσιοι συμμετέχοντες του Δεκάτου Διαλόγου συζήτησαν για την

⁵⁵ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 10ου Διαλόγου και στην εναρκτήρια ομιλία της Α Θ Π του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου στην τελετή έναρξης του 10ου διαλόγου 09/22/2006.

Ευρωπαϊκή προοπτική για τα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων βάσει της “Διαδικασίας της Θεσσαλονίκης” (Thessaloniki Process) που υιοθετήθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο το 2003⁵⁶.

Οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι η “Διαδικασία της Θεσσαλονίκης” ήταν αποτέλεσμα βημάτων για την εδραίωση της ειρήνης και της προώθησης του νέου *status* της Κροατίας και της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, προσφέροντας, επίσης, μια ευρωπαϊκή προοπτική για τους λαούς της Αλβανίας, της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, του Μαυροβουνίου και της Σερβίας. Επικρότησαν του ηγέτες αυτών των κρατών να γίνουν σημαντικοί παίκτες δίνοντας νέα ώθηση στο Ευρωπαϊκό εγχείρημα, επιδιώκοντας, σύντομα, να συμπεριλάβουν τους λαούς της Λευκορωσίας, της Μολδαβίας και της Ουκρανίας, από τη στιγμή που αυτό θα ήταν πολιτικά εφικτό.

Τα μέρη του Διάλογου ζήτησαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ένα πρόγραμμα αποκατάστασης για τα ιστορικά κτίσματα θρησκευτικής σημασίας για την ευρωπαϊκή κληρονομιά, τα οποία είχαν υποστεί ζημιές κατά τη διάρκεια των πρόσφατων συγκρούσεων. Η Ε.Ε. ανταποκρίθηκε πραγματοποιώντας κάποια προγράμματα στην περιοχή της πρώην Γιουγκοσλαβίας, την επίβλεψη των οποίων, όσον αφορά τους ορθοδόξους, είχε το Πατριαρχείο Σερβίας. Θα ήταν επιθυμητό για τον Γενικό Προϋπολογισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης να συμπεριλάβει μία χρηματοδότηση για την άμεση ανανέωση των υποδομών των Πανεπιστημίων της περιοχής, του προγράμματος Erasmus καθώς και άλλων προγραμμάτων για ανταλλαγή σπουδαστών, ως σημάδια αισιοδοξίας και ελπίδας για νέες ανθρωπινές σχέσεις ώστε η Ευρωπαϊκή Ένωση να αγκαλιάσει τον λαό της πρώην Γιουγκοσλαβίας.

Οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν, για ακόμα μία φορά, με απογοήτευση στην άρνηση των τουρκικών Αρχών της επαναλειτουργίας της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης και την επιστροφή της θρησκευτικής περιουσίας στα νησιά Ίμβρο και Τένεδο. Υπενθύμισαν ότι σχεδόν σε κάθε συνάντηση για Διάλογο, από το 1996, γίνεται επίκληση στις τουρκικές Αρχές να αναγνωρίσουν το νομικό καθεστώς των Εκκλησιών στην Τουρκία, αντιστοίχως όπως τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν αναγνωρίσει το νομικό καθεστώς των μουσουλμανικών κοινοτήτων. Ήλπισαν ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο θα αναφερθούν σε αυτήν την παράληψη

⁵⁶ Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο συνήλθε στη Θεσσαλονίκη στις 19-20 Ιουνίου 2003 και εξέφρασε τη βούλησή του να στηρίξει πλήρως την ευρωπαϊκή προοπτική των χωρών των δυτικών Βαλκανίων. Βλ. Thessaloniki European Council, 19-20 June 2003: Presidency Conclusions, Ανακτήθηκε 15/01/2017 από <http://www.eu2003.gr/en/articles/2003/6/20/3121/>.

σύμφωνα με τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης στην απόφαση για την τουρκική προσχώρηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Επέμειναν ότι η θρησκευτική ελευθερία στην Τουρκία θα έπρεπε να εκφράζεται μέσω νομικής ισότητας για κάθε θρησκευτικό δόγμα βάσει των υποχρεώσεων της Τουρκίας που απορρέουν από την ιδιότητα μέλους της στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Τέλος, ζήτησαν από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο να λάβει πρωτοβουλίες στις σχέσεις του με την τουρκικό Κοινοβούλιο με σκοπό να αναγνωριστεί το νομικό καθεστώς του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Η αμέσως επόμενη συνάντηση της Ομάδας του ΕΛΚ και των Εκκλησιών ήταν στο Ιάσιο της Ρουμανίας στις 16-17 Οκτωβρίου του 2008 στο πλαίσιο διεξαγωγής του **ενδέκατου** ετήσιου Διαλόγου⁵⁷. Το κυριότερο θέμα που απασχόλησε τα μέρη του ενδέκατου Διαλόγου ήταν οι δυνατότητες της θρησκείας και του Διαθρησκευτικού Διαλόγου ως αρωγοί στην επίλυση συγκρούσεων έχοντας στο μυαλό τους, ως πεδίο εφαρμογής, την περίπτωση της Γεωργίας όπου τα πρόσφατα γεγονότα⁵⁸ ανέδειξαν την ανάγκη να διασφαλιστεί η ασφάλεια των πολιτών. Οι συμμετέχοντες τόνισαν ότι οι εντάσεις στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας δεν θα πρέπει να αντιμετωπιστούν με έμφαση στην εθνικότητα, αλλά, περισσότερο, με βάσει τις κοινές αξίες, τον ανοικτό διάλογο και την αμοιβαία κατανόηση ως εργαλεία συμφιλίωσης.

Παράλληλα, το 2008 (και αργότερα το 2010) πραγματοποιήθηκαν, στο πλαίσιο του Διαθρησκευτικού Διαλόγου, **τρεις Περιφερειακοί**⁵⁹ Διάλογοι στη Γεωργία, την Ουκρανία και τη Σερβία, χώρες μη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η συζήτηση σε αυτούς τους Διαλόγους κινήθηκε γύρω από την πολιτική κατάσταση των χωρών αυτών, τον ρόλο της πνευματικής ηγεσίας στην περιοχή και την περιφερειακή συνεργασία στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας στην Ανατολική Ευρώπη. Επιπλέον, συζητήθηκαν θέματα που αφορούσαν τη θρησκευτική ελευθερία και την προστασία των θρησκευτικών και εθνικών μειονοτήτων.

⁵⁷ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 11ου Διαλόγου.

⁵⁸ Ο Πόλεμος της Γεωργίας του 2008 ήταν μια ένοπλη σύγκρουση τον Αύγουστο του 2008 μεταξύ της Γεωργίας από τη μία πλευρά, και της Ν. Οσετίας και Αμπχαζίας -περιοχές που έχουν ανακηρύξει ντε φάκτο την ανεξαρτησία τους από την Γεωργία- και της Ρωσίας που βοήθησε δυναμικά τις δύο αποσχισθείσες περιοχές εναντίον της Γεωργίας, στρατιωτικά και διπλωματικά. Η σύγκρουση τερματίστηκε με την αποχώρηση των γεωργιανών και ρωσικών δυνάμεων από την περιοχή και την αναγνώριση από τη Ρωσία της ανεξαρτησίας των δύο περιοχών.

⁵⁹ Πληροφορίες βασισμένες στα προγράμματα των ημερήσιων διατάξεων των 3ων περιφερειακών Διαλόγων.

Στις 19 Νοεμβρίου 2009 στη Βενετία, η Ομάδα του Γραφείου του ΕΚΛ άνοιξε τη συζήτηση για τον **δωδέκατο**⁶⁰ Διαθρησκευτικό Διάλογο η οποία διήρκεσε δύο μέρες. Η συζήτηση επικεντρώθηκε στον ρόλο των Εκκλησιών και άλλων Ευρωπαϊκών θρησκευτικών θεσμών στην προστασία της Ευρωπαϊκής ταυτότητας και στις μελλοντικές προκλήσεις στην Ευρώπη. Επίσης, συζητήθηκαν θέματα που αφορούσαν τη θρησκευτική ελευθερία και την προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων καθώς και τις δυνατότητες συνεργασίας, ως απόρροια του διαλόγου, που προσφέρει η Συνθήκη της Λισσαβώνας. Τα μέρη αντάλλαξαν απόψεις για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, η οποία είχε αρχίσει να γίνεται εμφανής, καθώς και τις προοπτικές ανάπτυξης μιας ευρωπαϊκής κοινωνίας πολιτών.

Ο **δέκατος τρίτος**⁶¹ Διάλογος πραγματοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 08-09 Δεκεμβρίου 2010 κατά τη συνάντηση του Προεδρείου του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος με τον Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο Α΄. Παρότι η επίσκεψη είχε συμβολική σημασία παρείχε τη δυνατότητα στα μέρη να συζητήσουν για σύγχρονα πολιτικά ζητήματα. Η εκπαίδευση, η περιβαλλοντική προστασία, η ελευθερία της θρησκευτικής πίστης και η κοινωνική ασφάλεια στην Ευρώπη ήταν κάποιοι τομείς οι οποίοι συζητήθηκαν με τους Ορθόδοξους ηγέτες. Τα μέρη αναζήτησαν τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν να προωθήσουν τις αξίες και την ταυτότητα της Ευρώπης η οποία αντιμετωπίζει την παγκοσμιοποίηση. Έδωσαν έμφαση στη θρησκευτική και πολιτιστική ποικιλομορφία της Ευρώπης και αναφέρθηκαν στον ρόλο της Θρησκείας και της Πολιτικής στην περιοχή της Μεσόγειου.

Ο **δέκατος τέταρτος**⁶² Διάλογος πραγματοποιήθηκε στην Έστεργκομ της Ουγγαρίας από τις 9 έως τις 11 Νοεμβρίου 2011 με σκοπό να συζητηθεί ο ρόλος και οι δραστηριότητες των Εκκλησιών στην περιοχή του Δούναβη. Ο βασικός στόχος αυτής της συνάντησης ήταν να ισχυροποιηθεί η συνεργασία και η αμοιβαία κατανόηση ανάμεσα στους πολιτικούς και θρησκευτικούς ηγέτες της περιοχής. Επιπλέον, η οικονομική κρίση, η κοινωνική ασφάλεια και ο ρόλος της θρησκείας και των θρησκευτικών θεσμών στην αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων ήταν κάποια από τα κεντρικά θέματα της υψηλού επιπέδου διημερίδας που οργανώθηκε από την Ομάδα του ΕΛΚ.

⁶⁰ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 12ου Διαλόγου και στην παρέμβαση του κ. Θεοχάρη Οικονομίδη από την πλευρά του Οικουμενικού Πατριαρχείου 19/11/2009.

⁶¹ Πληροφορίες βασισμένες στο Activity Report 2010 του ΕΛΚ για τον Διαπολιτισμικό και Διαθρησκευτικό Διάλογο και στην ημερήσια διάταξη του 13ου Διαλόγου.

⁶² Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 14ου Διαλόγου.

Οι συμμετέχοντες στον Διάλογο κατέληξαν ότι η τρέχουσα κρίση έχει οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές και οικολογικές συνέπειες, τονίζοντας ότι η υπερκατανάλωση μη-διαρκών αγαθών, η τεράστια περιβαλλοντική υποβάθμιση και η αργή οικονομική ανάπτυξη μπορούν να καταλήξουν σε κοινωνική καταστροφή, μετακυλώντας οικονομικά και οικολογικά χρέη στις μελλοντικές γενιές και στους φτωχούς. Συζητήθηκαν οι θεμελιώδεις ιδέες και αξίες, όπως της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, η οποία απαιτεί ισότητα για όλους τους ανθρώπους, οικογενειακή ζωή, αλληλεγγύη και προστασία του περιβάλλοντος υπογραμμίζοντας τη σημασία της αειφόρου ανάπτυξης. Στο τέλος της συνάντησης, το θέμα που απασχόλησε τα μέρη, ήταν οι σχέσεις της Εκκλησίας - Κράτους είκοσι χρόνια μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου. Κατέληξαν ότι μία πιο εκτενής τοπική, περιφερειακή, δια-περιφερειακή και διεθνής συνεργασία είναι η προϋπόθεση για την επίτευξη ενός κλίματος σεβασμού, εμπιστοσύνης και διαλόγου ανάμεσα στους ανθρώπους.

Ανώτατοι εκκλησιαστικοί ηγέτες, μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και πολιτικοί εθνικών κομμάτων συζήτησαν για την ευρωπαϊκή οικονομική κρίση και τις συνέπειές της στις 8 και 9 Σεπτεμβρίου στη Φλωρεντία στο πλαίσιο του **δεκάτου πέμπτου**⁶³ Διαλόγου που παραδοσιακά έχει καθιερωθεί ανάμεσα στους πολιτικούς και τους θρησκευτικούς εκπροσώπους. Βασισμένοι στα αποτελέσματα των προηγούμενων διαλόγων, οι συμμετέχοντες, συζήτησαν επίσης την πρακτική, σύμφωνα με το Άρθρο 17 της Συνθήκης της Λισσαβώνας, όπου η Ευρωπαϊκή Ένωση σέβεται - χωρίς να είναι προκατειλημμένη- το καθεστώς των Εκκλησιών και των θρησκευτικών κοινοτήτων υπό το εθνικό δίκαιο στα κράτη μέλη. Σύμφωνα με αυτό το άρθρο, η Ευρωπαϊκή Ένωση, διατηρεί έναν ανοικτό, διάφανο και συχνό διάλογο με τις Εκκλησίες. Τα μέρη επεσήμαναν τη σημασία του άρθρου 17, τις δεσμεύσεις και τις ευκαιρίες που δημιουργεί και ότι είναι μία απαραίτητη πλατφόρμα που θα βοηθήσει στην επίλυση της κρίσης, δεδομένου ότι είναι μία κρίση αξιών. Πρόσθεσαν, ότι το Άρθρο 17 δίνει τη δυνατότητα στον διάλογο να πραγματοποιηθεί σε διαφορά επίπεδα, μεταξύ ενδο-θρησκευτικών, δια-θρησκευτικών και μη-θρησκευτικών ομάδων και ότι θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη σε όλες τις νέες νομοθεσίες. Αναφορά έγινε, επίσης, στις τρέχουσες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι Εκκλησίες, ειδικά σε ζητήματα θρησκευτικών δικαιωμάτων, διατήρησης των χριστιανικών αξιών και στον ρόλο και τις δραστηριότητες των Εκκλησιών.

⁶³ Πληροφορίες βασισμένες πρακτικά των συνεδριάσεων του 15ου Διαλόγου.

Τα μέρη εξέφρασαν την ανησυχία τους για την άνοδο λαϊκιστικών και εξτρεμιστικών κινημάτων καθώς και για τα κοινωνικά ζητήματα που αντιμετωπίζουν οι νέοι και τα παιδιά. Τόνισαν την ανάγκη να ενισχυθεί ο διάλογος ανάμεσα στις διάφορες θρησκείες και έκαναν έκκληση για σεβασμό όλων των θρησκευτικών κοινοτήτων καθώς και των κοσμικών κινημάτων. Ανέδειξαν την ανάγκη μιας πολιτισμικής - ανθρωπολογικής λύσης καθώς, απ' ότι φαίνεται, η τρέχουσα κατάσταση δεν μπορεί να ξεπεραστεί με κυβερνητικούς όρους καθώς οι οποίες προσπάθειες γίνονται, από διάφορες πολιτικές δυνάμεις, αποτυγχάνουν, συνεχώς, να αντιμετωπίσουν την κρίση και την οδηγούν σε βαθύτερα επίπεδα.

Οι συμμετέχοντες τόνισαν την ανάγκη οι άνθρωποι να είναι σεβαστοί υπό την θρησκευτική οπτική στις καθημερινές εργασίες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, καθώς και ότι ο διάλογος θα πρέπει να διευρυνθεί. Επιπλέον, υπογραμμίσαν κάποιες ανησυχητικές εξελίξεις σε κάποια κράτη μέλη στους τομείς της θρησκευτικής ελευθερίας και αυτονομίας, όπως στη Ρουμάνια, όπου η νέα κυβέρνηση ασκεί πιέσεις στις Εκκλησίες και κάνει προσπάθειες να επανακτήσει την περιουσία που είχε δοθεί στις Εκκλησίες παλαιότερα. Η δεύτερη συνεδρία πραγματοποιήθηκε στη Βασιλική του Τιμίου Σταυρού κατά τη διάρκεια της οποίας έγινε αναφορά στις σημαντικές προκλήσεις που δημιουργήσε η ευρωπαϊκή οικονομική κρίση, όπως είναι η αύξηση των χρεών και της ανεργίας με σημαντικό κοινωνικό αντίκτυπο στους μη-εργαζόμενους νέους, τα υψηλά επίπεδα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού και εκφράστηκε η σημασία της πολιτικής για την οικογένεια και την εκπαίδευση. Τέλος, τα μέρη, επανέλαβαν αρκετές φορές την αναγκαιότητα της αλληλεγγύης και ανέφεραν πως η οικονομική κρίση έδωσε την ευκαιρία να ευαισθητοποιηθεί η Ε.Ε. για το γεγονός ότι όλοι πλέουμε στο ίδιο σκάφος και απαιτείται ο επανακαθορισμός των στόχων του μέλλοντος και των σκοπών της ευρωπαϊκής κοινότητας.

Στις 17 και 18 Οκτωβρίου 2013, στη Λευκωσία της Κύπρου, έλαβε χώρα ο **δέκατος έκτος**⁶⁴ Διαθρησκευτικός Διάλογος και κινήθηκε γύρω από ζητήματα της Περιοχής της Μεσογείου. Η συζήτηση αναπτύχθηκε πάνω σε πέντε βασικά σημεία: α) τον διάλογο ανάμεσα στους χριστιανούς, τους μουσουλμάνους και τους Εβραίους για ειρήνη στη Μεσόγειο, β) τον φονταμενταλισμό ως παράγοντα πολιτικής αποσταθεροποίησης, γ) την προστασία της θρησκευτικής κληρονομιάς ως σημάδια πολιτισμού, δ) τη συνύπαρξη θρησκευτικής και πολιτικής σταθερότητας και ε) τις μελλοντικές προκλήσεις στη Μεσόγειο. Τα μέρη του διαλόγου

⁶⁴ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 16ου Διαλόγου.

υπογράμμισαν ότι ο λαός της Ευρώπης αντιμετωπίζει μία τριπλή πρόκληση, πρώτον, την απροσδόκητη κοινωνική και δημογραφική αλλαγή ως αποτέλεσμα της ενσωμάτωσης των σύγχρονων μεταναστευτικών ροών, λαμβάνοντας υπόψη τα διαφορετικά φυλετικά και θρησκευτικά χαρακτηριστικά, δεύτερον, τον ρόλο της θρησκείας στη δημόσια σφαίρα που έχει αλλάξει λόγω της υιοθέτησης των αρχών της φιλελεύθερης δημοκρατίας, των συνταγματικά κατοχυρωμένων ελευθεριών και του σεβασμού της αξιοπρέπειας όλων των πολιτών και, τρίτον, τα ζητήματα στις σχέσεις μεταξύ των Εκκλησιών που έχουν αυξηθεί σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι συμμετέχοντες συζήτησαν για τους διάφορους τύπους συγκρούσεων που υπάρχουν στη Μεσογειακή Λεκάνη: πολιτικές, πολιτισμικές, θρησκευτικές, οικονομικές και ιδεολογικές. Επίσης, άγγιξαν το θέμα των συγκρούσεων στη Συρία και ότι λόγω αυτών εκατομμύρια πρόσφυγες έχουν μετακινηθεί σε γειτονικές χώρες. Τα μέρη ανέφεραν πως πρέπει να κατανοήσουν όλοι το φαινόμενο της μετανάστευσης μέσω του Διαλόγου. Ένας ουσιαστικός διάλογος είναι βασική προϋπόθεση για να αποφευχθούν παρεξηγήσεις, για ανταλλαγή απόψεων και ως πηγή έμπνευσης. Μετά την Αραβική Άνοιξη, την κατάσταση στη Συρία και τον αναδυόμενο εξτρεμισμό στην Ευρώπη, βρεθήκαμε σε μια εποχή όπου η αναγκαιότητα του διαλόγου και της συζήτησης είναι αυξημένη, τόνισαν οι συμμετέχοντες.

Όσον αφορά τη θρησκευτική κληρονομιά αναφέρθηκαν στη ζημιά που έχει υποστεί η νότιος Κύπρος, όπου, έργα τέχνης έχουν κλαπεί και εκκλησίες έχουν μετατραπεί σε στάβλους, αποθήκες, ξενοδοχεία, τζαμιά και στρατιωτικές εγκαταστάσεις. Τα μέρη κάλεσαν την Τουρκία να δράσει υπεύθυνα όσον αφορά τις ζημιές που έχει υποστεί η θρησκευτική κληρονομιά της νοτίου Κύπρου τα τελευταία, σχεδόν, 40 χρόνια. Κλείνοντας, υπογράμμισαν για ακόμα μία φορά, τη σημασία του Διαλόγου στην αλληλοκατανόηση Ανατολής και Δύσης.

Ο **δέκατος έβδομος**⁶⁵ Ετήσιος Διαθρησκευτικός Διάλογος για την εκδίωξη των θρησκευτικών μειονοτήτων άνοιξε στις 10 Δεκεμβρίου 2014 στις Βρυξέλλες από τον Πρόεδρο της Ομάδας του ΕΚΛ κ. Manfred Weber. Στην εναρκτήρια δήλωσή του ο κ. Weber υπογράμμισε ότι οι θρησκευτικές μειονότητες υφίστανται διωγμούς σε διάφορα σημεία του πλανήτη και ότι οι Χριστιανοί βρίσκονται ανάμεσα στους περισσότερο εκδιωκόμενους. Τα θέματα που απασχόλησαν

⁶⁵ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 17ου Διαλόγου.

τον Διάλογο ήταν η προέλευση των θρησκευτικών διωγμών, η απειλή του Ισλαμικού Κράτους στην περιοχή της Μεσογείου καθώς και η ευθύνη της Ευρώπης για την εξεύρεση λύσεων.

Οι συμμετέχοντες μέσα από έρευνα διαπίστωσαν ότι η κατάσταση, σε όρους θρησκευτικής ελευθερίας, έχει χειροτερεύσει σε πενήντα πέντε χώρες του κόσμου ενώ έχει παρουσιάσει βελτίωση μόνο σε πέντε. Τόνισαν πως οι άνθρωποι μπορεί να γίνουν θύματα εκδίωξης λόγω της θρησκείας και πως η θρησκεία χρησιμοποιείται από κάποιους για να προκαλέσει βία σε άλλους. Κάποιοι συμμετέχοντες στον Διάλογο παρότρυναν την επέμβαση των Δυτικών κρατών κατά της Boko Haram και την ενεργή βοήθεια των ΜΚΟ και των εκκλησιαστικών οργανισμών, εκφράζοντας, ταυτοχρόνως, την ανησυχία τους για την σχεδόν πλήρως εξαφανισμένη χριστιανική μειονότητα της περιοχής της Νιγηρίας, θεωρώντας πως μία τέτοια εξόντωση θα μπορούσε να ανοίξει τον δρόμο στην εξάπλωση της βίας και στον διωγμό των χριστιανών στο ευρύτερο διεθνές περιβάλλον.

Τα μέρη υπογράμμισαν ότι το Ισλαμικό Κράτος είναι μια απειλή για τις γειτονικές χώρες αλλά και για την περιοχή της Μεσογείου στο σύνολο, περιλαμβανομένων και των χωρών της Ε.Ε. και προειδοποίησαν πως επιτρέποντας στο Ισλαμικό Κράτος να εξαφανίζει τους χριστιανούς στη Μέση Ανατολή θα έχει επακόλουθο τις επιθέσεις σε χριστιανούς αλλά και εβραίους στην Ευρώπη.

Στο πλαίσιο του Διαλόγου, παρουσιάστηκε λεπτομερώς η κατάσταση των προσφύγων στον Λίβανο και οι σοβαρές κοινωνικές συνέπειες της εμφάνισης τρομοκρατικών στοιχείων ανάμεσα στους πρόσφυγες. Οι συμμετέχοντες υποστήριξαν πως η κατάσταση των χριστιανών χειροτερεύει γρήγορα και η Ευρώπη έχει ευθύνη να τους υποστηρίξει, κάλεσαν όλους τους θρησκευτικούς ηγέτες να αναλάβουν την ευθύνη να καταδικάσουν τη θρησκευτική βία και να εμπλακούν ενεργά στο χτίσιμο γεφυρών. Τέλος, ζήτησαν ένα ευρωπαϊκό σχέδιο αναδόμησης της περιοχής της Μέσης Ανατολής που θα επικεντρώνεται στην ενδυνάμωση των ΜΚΟ θεωρώντας πως μία στρατιωτική λύση δεν θα ήταν επαρκής για να αντιμετωπίσει τα ριζικά αίτια.

Ο δέκατος όγδοος⁶⁶ ετήσιος Διάλογος ξεκίνησε στην Πράγα στις 11 Δεκεμβρίου 2015. Αυτή τη φορά τα μελή επικεντρώθηκαν στη μετανάστευση. Ο Διάλογος χωρίστηκε σε δύο μέρη, στο πρώτο συζητήθηκαν οι ρίζες και τα κύρια χαρακτηριστικά του φαινομένου και στο δεύτερο οι πιθανές στρατηγικές διαχείρισης της κατάστασης. Αρχικώς, οι συμμετέχοντες, αναφέρθηκαν στις

⁶⁶ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 18ου Διαλόγου.

αιτίες της μετανάστευσης οι οποίες μπορεί να είναι τα τοπικά καθεστώτα, οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης, η ανεπαρκής προστασία των μειονοτήτων, δικτατορικά ή ολοκληρωτικά καθεστώτα, οι επιβλαβείς πολιτικές και η οικονομική εκμετάλλευση του φαινομένου της μετανάστευσης. Τα μέρη του Διαλόγου ανέδειξαν τους θρησκευτικούς διωγμούς ως την κυριότερη αιτία μετανάστευσης και αναγνώρισαν την ευθύνη της Ευρώπης στη καταπολέμηση του φαινομένου.

Οι συμμετέχοντες συζήτησαν για την ενσωμάτωση και την αφομοίωση των μεταναστών στις ευρωπαϊκές κοινωνίες και το γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση ανταποκρίθηκε γρήγορα στην ανθρωπιστική κρίση αλλά υπάρχει ανάγκη για πολιτικές λύσεις σε κάθε χώρα ξεχωριστά. Τέλος, ανέφεραν ότι η Ε.Ε. ως βασικός δωρητής, θα πρέπει να υποστηρίζει τους μετανάστες που επιστρέφουν στις χώρες καταγωγής τους σε θέματα εκπαίδευσης και εργασίας. Η εκπαίδευση είναι βασικό εργαλείο κατά του ριζοσπαστισμού και δυναμώνει το σθένος των παιδιών. Χωρίς την προοπτική να εργαστούν στις χώρες καταγωγής, μια αυξανόμενη ομάδα νέων ανθρώπων, θα προσπαθήσει να μεταναστεύσει σε πλουσιότερες χώρες, τόνισαν τα μέρη.

Ο Δέκατος Ένατος⁶⁷ Διάλογος, ο τελευταίος έως σήμερα, πραγματοποιήθηκε στις 20 και 21 Οκτωβρίου 2016 στη Βενετία. Η θεματολογία του χωρίστηκε σε τρεις ενότητες, η πρώτη αφορούσε την τρέχουσα κατάσταση στον Ευρω-Ασιατικό χώρο και τη Βόρεια Αφρική, η δεύτερη τον Διάλογο για συνεργασία με θρησκευτικούς οργανισμούς με στόχο την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της εξωτερικής βοήθειας της Ε.Ε. και η τρίτη τον Διάλογο για συνεργασία με σκοπό την κοινή αντιμετώπιση των προκλήσεων. Οι συμμετέχοντες στον Διάλογο αναφέρθηκαν στις συγκρούσεις και τα αποτρόπαια εγκλήματα που διαπράττονται στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και ότι η διεθνής κοινότητα και οι Εκκλησίες έχουν αμοιβαία ευθύνη για δράση ενάντια σε αυτά τα σοβαρά γεγονότα. Συμπλήρωσαν, πως οι τρομοκρατικές επιθέσεις στην Ευρώπη και οι θηριώδεις δράσεις του Daesh στη Μέση Ανατολή, και πέρα από αυτή, είναι ιδιαίτερες ανησυχητικές και απαιτούν μια παγκόσμια στρατηγική προσέγγιση όχι μόνο από τις κυβερνήσεις αλλά και από τους υπόλοιπους θεσμούς συμπεριλαμβανομένων και των Εκκλησιών. Περιέγραψαν την κατάσταση στη Συρία και τον ρόλο των Χριστιανικών Εκκλησιών, οι οποίες έχουν μείνει με τις κοινότητές τους, παρέχοντας καταφύγιο και βοήθεια σε όλους του Σύρους, συμπεριλαμβανομένων και των μουσουλμάνων γειτόνων. Κλείνοντας, κάλεσαν την Ευρώπη να μην μείνει αδιάφορη στο

⁶⁷ Πληροφορίες βασισμένες στα πρακτικά των συνεδριάσεων του 19ου Διαλόγου.

μεταναστευτικό/προσφυγικό ζήτημα και να εστιάσει την προσοχή της κυρίως στην Ελλάδα και στην Ιταλία που αντιμετωπίζουν τα σοβαρότερα προβλήματα.

VI. Περιεχόμενο Διαλόγων

Βάσει του περιεχομένου των Διαλόγων, παρουσιάζονται με φθίνουσα σειρά της συχνότητας που συζητήθηκαν, τα ζητήματα που θεωρήθηκαν, μεταξύ άλλων, περισσότερο σημαντικά, και απασχόλησαν τον Διάλογο από το 1996 έως και το 2106:

- Ανθρώπινα δικαιώματα, ανθρώπινες αξίες, θρησκευτική ελευθερία και σεβασμός στην πολιτισμική και θρησκευτική ποικιλομορφία (και προστασία μειονοτήτων κατά περιπτώσεις).
- Ανάπτυξη του διαλόγου για αλληλοκατανόηση, συνεργασία και ενίσχυση της δημοκρατίας (κυρίως στην περιοχή της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης).
- Ο ρόλος της Εκκλησίας στην κοινωνία
- Σχέσεις Εκκλησίας - Κράτους.
- Επαναλειτουργία Θεολογικής σχολής της Χάλκης, επιστροφή χώρων λατρείας και εκκλησιαστικής παρουσίας.
- Ευρωπαϊκή ενοποίηση και ανάδειξη χριστιανικών αξιών στα πρώην κομμουνιστικά κράτη.
- Ειρήνη και ανάπτυξη στην περιοχή της πρώην Γιουγκοσλαβίας - Οικονομική ενίσχυση και υποστήριξη (στους τελευταίους διαλόγους και για την περιοχή της Μ. Ανατολής).
- Ανάπτυξη της εκπαίδευσης και προγράμματα ενημέρωσης για θρησκευτικά ζητήματα με σκοπό την αλληλοκατανόηση και την ανεκτικότητα.
- Ανάπτυξη κοινωνίας πολιτών.
- Μόλυνση περιβάλλοντος.
- Τρομοκρατία, εξτρεμιστικά κινήματα, φονταμενταλισμός.
- Διάλογος με Ισλάμ (κυρίως μετά τις επιθέσεις στις Η.Π.Α. το 2001).
- Ποιότητα ζωής, δικαιοσύνη, ανεργία, ναρκωτικά.
- Βεβήλωση χώρων λατρείας και προστασία θρησκευτικής κληρονομιάς.
- Αναγνώριση νομικού καθεστώτος του Οικουμενικού Πατριαρχείου.
- Μεταναστευτικό / προσφυγικό ζήτημα, στέγαση και επαναπατρισμός (κυρίως στους τελευταίους Διαλόγους).
- Εκδίωξη χριστιανών.
- Οικονομική κρίση (από τον 13ο Διάλογο και μετά).
- Αμβλώσεις, βιοτεχνολογία - βιοηθική.

Διαπιστώνουμε ότι η θεματολογία των Διαλόγων ποικίλει και συχνά εξαρτάται από τα ζητήματα που προβληματίζουν την Ευρώπη κατά την περίοδο διεξαγωγής του εκάστοτε διαλόγου. Ωστόσο, βλέπουμε ότι θέματα προστασίας και προαγωγής των ανθρωπίνων και θεμελιωδών δικαιωμάτων βρίσκονται μονίμως στην ατζέντα του Διαλόγου καθώς, επίσης, και ανάδειξη του ρόλου του Διάλογου με στόχο την αλληλοκατανόηση, τη συνεργασία και τη συμφιλίωση. Σχεδόν σε κάθε Διάλογο τονίζεται ο σημαντικός ρόλος της Εκκλησίας στην κοινωνία και οι σχέσεις Κράτους - Εκκλησίας. Στο πλαίσιο της ελευθερίας έκφρασης της θρησκείας, είναι συχνή η έκκληση προς τις τουρκικές αρχές για την επαναλειτουργία της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης καθώς και η επιστροφή της εκκλησιαστικής περιουσίας στις θρησκευτικές κοινότητες. Τα μέρη, σε αρκετούς διαλόγους, έχουν στραμμένο το ενδιαφέρον τους στην περιοχή των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης, συζητώντας για την ευρωπαϊκή προοπτική των κρατών των περιοχών αυτών καθώς και την στήριξη τους από την Ε.Ε.. Θεωρούν σημαντικό ζήτημα την εκπαίδευση, ως έναν παράγοντα ανάπτυξης της κοινωνίας των πολιτών που θα βοηθήσει στην εξέλιξη της δημοκρατίας, στην αλληλοκατανόηση και την ανεκτικότητα. Σε θέματα που αφορούν την ποιότητα ζωής των ανθρώπων, οι συμμετέχοντες στον διάλογο, δεν παρέλειψαν να αναφερθούν στα περιβαλλοντικά προβλήματα που πλήττουν ολόκληρο τον πλανήτη και την μοναδική ευθύνη που φέρει ο άνθρωπος γι' αυτά. Επέστησαν επίσης την προσοχή τους σε προβλήματα που μαστίζουν τους νέους όπως τα ναρκωτικά και η ανεργία και τον αντίκτυπό τους στις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Μετά από τις επιθέσεις στους δίδυμους πύργους το 2001, η Ομάδα του ΕΛΚ και οι Εκκλησίες τόνισαν σε αρκετούς Διαλόγους το πρόβλημα της τρομοκρατίας και με αφορμή τα πιο πρόσφατα κρούσματα στην Ευρώπη, τη Μέση Ανατολή και την Αφρική, τη σπουδαιότητα ενός στενού και εποικοδομητικού Διαλόγου με το Ισλάμ ως προς την εξάλειψη του φονταμενταλισμού. Σε κάποιες περιπτώσεις (πρώην Γιουγκοσλαβία και Κύπρο) αναφέρθηκαν στην καταστροφή των χώρων λατρείας και στην προστασία της θρησκευτικής κληρονομιάς. Στους τελευταίους Διαλόγους, τα μέρη προσπάθησαν να προσεγγίσουν το προσφυγικό / μεταναστευτικό ζήτημα και, στο πλαίσιο αυτό, τόνισαν τον καθοριστικό ρόλο των διωγμών των χριστιανών στη διόγκωση του φαινομένου. Από την ατζέντα των Διαλόγων των τελευταίων ετών δεν θα μπορούσε να λείπει, φυσικά, το θέμα της οικονομικής κρίσης και οι συνέπειες της στην κοινωνία. Τέλος, ζητήματα ιατρικής και βιοηθικής απασχόλησαν λιγότερο τα μέρη.

Αρχικώς, στους διαλόγους υπήρχε περιορισμένη συμμετοχή Εκκλησιών (συμμετείχαν μόνο οι ορθόδοξες), στην πορεία, όμως, διαπιστώνουμε ότι λόγω του πολυεπίπεδου ρόλου της Εκκλησίας στην κοινωνία αναζητήσαν τη συμμετοχή, ή αποδέχτηκαν την πρόσκληση, στον

Διάλογο και άλλες θρησκευτικές ομάδες. Ήδη από τον πέμπτο Διάλογο βλέπουμε τη συμμετοχή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και από τους αμέσως επόμενους την παρουσία εκπροσώπων του Ιουδαϊσμού και του Ισλάμ. Όσο προχωράμε στους πιο πρόσφατους δε, παρατηρούμε ακόμα μεγαλύτερη διεύρυνση των μερών με τη συμμετοχή Ευρωπαίων Επιτρόπων⁶⁸, εκπρόσωπων ΜΚΟ, στελεχών τοπικής αυτοδιοίκησης, ακαδημαϊκών κ.α.. Για τον λόγο αυτό από τον δέκατο τέταρτο Διάλογο έπαψε να χρησιμοποιείται ο τίτλος “Διάλογος μεταξύ της Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας ΕΛΚ-ΕΔ” ο οποίος αντικαταστάθηκε από τον τίτλο “Ετήσιος Διαθρησκευτικός Διάλογος μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ, των Εκκλησιών και των Θρησκευτικών Θεσμών”.

⁶⁸ π.χ. στον δέκατο όγδοο Διάλογο συμμετείχε ο Ευρωπαίος Επίτροπος για Ανθρωπιστική Βοήθεια και Διαχείριση Κρίσεων, κ. Χρηστός Στυλιανίδης.

VII. Η άποψη της Ορθοδόξου Εκκλησίας για τους Διαλόγους⁶⁹

Ο διάλογος, όπως ήδη έχει αναφερθεί, ξεκίνησε μετά από πρωτοβουλία και πρόσκληση του Οικουμενικού Πατριαρχείου διότι υπήρχε ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '90 η θεωρία του Samuel Huntington, που αφορά τη σύγκρουση των πολιτισμών, με την οποία ο Huntington θεωρούσε δεδομένο ότι η Διεθνής Κοινότητα θα φθάσει στη ρήξη λόγω των θρησκευτικών κάνοντας παράλληλα μία αρνητική περιγραφή της οποιασδήποτε συμμετοχής στα κοινά θρησκευτικών πεποιθήσεων, θρησκευτικών στάσεων και ιδεών. Όσο περνούσαν τα χρόνια η κατάσταση χειροτέρευε, η διάλυση της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας και τα γεγονότα στην περιοχή των Βαλκανίων ενέτειναν τα προβλήματα και ενίσχυσαν τη θεωρία του Huntington.

Το 1996 ξεκινά η προσπάθεια για μία συνεργασία επί ίσοις όροις μεταξύ των Εκκλησιών και του ΕΛΚ με πρωτοβουλία του ορθόδοξου κόσμου⁷⁰ (Στον ορθόδοξο κόσμο πάντα υπήρχε η καθ' ημάς Ανατολή η οποία χαρακτηρίζεται ως ορθόδοξη και η Δύση είχε πάντα μια συγκεκριμένη άποψη γι' αυτή με αποτέλεσμα κάποιες συγκρούσεις όπως π.χ. η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204 μ.Χ.. Με την προσπάθεια αυτή ξεκινάει μία συνεργασία η οποία θέλει να αντιμετωπίσει μια δύσκολη πραγματικότητα και να αποτελέσει ένα εργαλείο το οποίο θα δώσει λύση σε καίρια ζητήματα που απασχολούσαν τον πολιτικό κόσμο και την κοινωνία εν γένει. Επίσης, έδωσε τη δυνατότητα να καταργηθεί ο μύθος του Huntington, ανέδειξε, δηλαδή, το γεγονός ότι οι Εκκλησίες δεν αποτελούν πρόβλημα αλλά μέρος της λύσης. Η στενή συνεργασία της Ορθοδόξου Εκκλησίας με το ΕΛΚ, το οποίο είχε -και διατηρεί ακόμα και σήμερα- σημαντική παρουσία στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, βασίστηκε στο γεγονός ότι μέλη του ήταν Ευρωπαίοι Χριστιανοδημοκράτες και η ιδεολογία τους ήταν πάντα πιο χριστιανική, με την έννοια ότι υποστήριζαν τις αρχές του Χριστιανισμού. Όσον αφορά τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα και κυρίως τα αριστερά, εκ πεποιθήσεως δεν θα ήταν δυνατό να είχαν έναν διάλογο τέτοιου είδους, ο οποίος

⁶⁹ Απόψεις που βασίζονται σε μεγάλο βαθμό σε προσωπική συζήτηση που πραγματοποιήθηκε επί του θέματος με τον π. Αιμιλιανό Μπογιάννου, Διευθυντή του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Ε.Ε., Ιανουάριος 2017.

⁷⁰ Στο σημείο αυτό δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι το Βατικανό αποτελεί κράτος, συνεπώς, όταν ο Πάπας πραγματοποιεί κάποια επίσκεψη αντιμετωπίζεται πάντα όχι μονό ως αρχηγός θρησκείας ή Δόγματος αλλά κυρίως ως αρχηγός κράτους, γι' αυτό και το πρωτόκολλο είναι διαφορετικό, το βλέπουμε και από τη θέση που έχει το Βατικανό ως παρατηρητής στα Ηνωμένα Έθνη, στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Γενικώς, είναι διαφορετική η στάση και η συνεργασία του Βατικανού με τους άλλους θεσμούς συγκριτικά με την Ορθόδοξη Εκκλησία.

θα μπορούσε να λάβει τη μορφή και τις διαστάσεις αυτού με το ΕΛΚ, ωστόσο, όμως, υπάρχει πάντα συνεργασία εντός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για διάφορα άλλα σημαντικά ζητήματα.

Η πλευρά της Ορθοδόξου Εκκλησίας δεν θα ήταν λογικό να εκπροσωπούνταν μονό το Οικουμενικό Πατριαρχείο, γι' αυτό προσκεκλημένοι στους Διαλόγους ήταν πάντα εκπρόσωποι των υπολοίπων Πατριαρχείων και των Αυτοκεφάλων Εκκλησιών οι οποίες βιώνουν στις περιοχές που πραγματοποιούνται οι Διάλογοι. Ο Διαθρησκευτικός Διάλογος έλαβε πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις με την πάροδο των ετών, όπου προσκαλείται πλέον σε αυτόν και η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία καθώς και εκπρόσωποι του Ιουδαϊσμού και του Ισλάμ. Όσον αφορά τους εκπροσώπους του Ισλάμ ήταν απαραίτητη η παρουσία τους, ειδικά σε περιπτώσεις εκρηκτικών καταστάσεων στα Βαλκάνια, διότι ο Διάλογος αυτός προσφέρθηκε, επίσης, ως σημείο αναφοράς για υπέρβαση των διαφορών, είτε ήταν απλές εντάσεις είτε ένοπλες συρράξεις, και αποτέλεσε την πλατφόρμα, ανάμεσα στις αλληλοσυγκρουόμενες πλευρές για έναρξη διαλόγου και συνεργασίας. Στην πορεία υπήρξαν διαφοροποιήσεις και πολλαπλασιασμός των διαλόγων, δεν υπήρξε μονό ένας επίσημος ετήσιος διάλογος άλλα δύο-τρεις παράλληλες περιφερειακές συναντήσεις.

Κατά την εξέλιξη του Διαθρησκευτικού Διαλόγου, υπήρξε μια τάση από ορισμένα μέρη να έχουν εκείνα τον έλεγχο του ποιοι θα είναι οι προσκεκλημένοι θρησκευτικοί εκπρόσωποι. Θέλοντας, λοιπόν, να διευρύνουν τον Διάλογο αλλά μη έχοντας την κατάλληλη γνώση δημιουργήθηκαν προβλήματα. Για παράδειγμα, η Ορθόδοξη Εκκλησία βρέθηκε, κάποια στιγμή, προ τετελεσμένων γεγονότων όπου ήδη είχαν προσκληθεί θρησκευτικοί εκπρόσωποι οι οποίοι δεν ανήκαν στις κανονικές Εκκλησίες⁷¹. Το αποτέλεσμα ήταν να υπάρχουν αντιρρήσεις από τους υπόλοιπους θρησκευτικούς εκπροσώπους γι' αυτό και πραγματοποιήθηκαν διαφοροποιήσεις στο πρόγραμμα και στη συμμετοχή, ακριβώς για να μη χρησιμοποιηθεί ο διάλογος προς άλλα οφέλη. Στο σημείο αυτό ο ρόλος του Γραφείου ήταν σημαντικός για να μην παρεκκλίνει ο Διάλογος από την αρχική του πορεία.

Ο Διάλογος βοήθησε σε τεράστιο βαθμό στην προσέγγιση των ανατολικών ορθόδοξων χωρών. Όπως γίνεται αναφορά και στο ανακοινωθέν της μονής Βλατάδων για τον Διαθρησκευτικό

⁷¹ είχαν προσκληθεί ο εκπρόσωπος του Πατριάρχη της Εκκλησίας της Ουκρανίας Φιλάρετου τον οποίο καμία Ορθόδοξη Εκκλησία δεν αναγνωρίζει, όπως, επίσης, είχε προταθεί να προσκληθεί εκπρόσωπος της Εκκλησίας των Σκοπίων την οποία και πάλι καμία κανονική Ορθόδοξη Εκκλησία δεν αναγνωρίζει. Και στις δύο περιπτώσεις τα Γραφεία των ορθόδοξων Εκκλησιών αρνήθηκαν την οποιαδήποτε συνεργασία. Έκτοτε, έγινε ηεκάθαρο ότι το κομμάτι των θρησκευτικών εκπροσώπων θα το αναλάμβαναν οι Εκκλησίες και το ΕΛΚ θα φρόντιζε για το πολιτικό κομμάτι του διαλόγου.

Διάλογο, δόθηκε η δυνατότητα μέσω του Διαλόγου να ξεκινήσει μία συμφιλίωση μεταξύ λαών και Πολιτικής και αποτέλεσε ένα πολύ μεγάλο προτέρημα και για τους μεν και για τους δε. Μέσω του Διαλόγου αναγνωρίζεται η προσφορά όχι αποκλειστικά του Οικουμενικού Πατριαρχείου αλλά ολόκληρης της Ορθοδόξου Εκκλησίας, διότι παρά το πρωτείο του Οικουμενικού Πατριάρχη (*primus inter pares*) ο οποίος έλαβε την πρωτοβουλία, ο Διάλογος λειτουργεί με σεβασμό και αγάπη προς όλες τις Εκκλησίες που καλούνται να συμμετάσχουν και να δώσουν τη δική τους άποψη. Ο Διάλογος, λοιπόν, αποτελεί μία επωφελή διαδικασία και για τις δύο πλευρές διότι δίνει τη δυνατότητα να υπάρξει μια ξεκάθαρη και προβεβλημένη συνεργασία αλλά και για να μπορέσει να συμβάλει στη συμφιλίωση και την διεθνή συνύπαρξη. Πάντα μετά από μια πολεμική σύγκρουση ο Διάλογος προσπαθεί πρώτα να δημιουργήσει συνθήκες ειρηνικής συνύπαρξης (*coexistence*). Ο Διάλογος αποτέλεσε την πλατφόρμα και έδωσε τη δυνατότητα να τεθούν θέματα τα οποία ήταν δύσκολο να σταθούν πολιτικώς από μόνα τους χωρίς τη συμπαράσταση της Εκκλησίας.

Ο στόχος του Διαλόγου είναι αρχικώς να αναγνωρίσει το πρόβλημα και στη συνέχεια να ξεκινήσει τις διαδικασίες που θα επιτρέψουν μια ειρηνική επίλυση. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι το Γραφείο της Ορθοδόξου Εκκλησίας προτιμά τον όρο *advocating* από τον όρο *lobbying* θέλοντας να αναδείξει την απουσία ιδιοτέλειας στον Διάλογο και την υποστήριξη της διαδικασίας προς το κοινό όφελος.

Η κάθε Αυτοκέφαλη Ορθόδοξη Εκκλησία επέλεξε να ιδρύσει το δικό της Γραφείο στην Ευρωπαϊκή Ένωση διότι είχε ιδιαίτερα συλλογικά θέματα, τα οποία θεωρεί ότι μπορεί να αναδειχθούν καλύτερα μέσω του δικού της γραφείου. Το κάθε Γραφείο έχει τον προσωπικό του στόχο και τις προσωπικές του δραστηριότητες, ενώ από το 2010 υπάρχει η CROCEU, η Επιτροπή των Αντιπροσώπων των Ορθοδόξων Εκκλησιών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στο πλαίσιο της οποίας οι Αντιπροσωπίες (Οικουμενικό Πατριαρχείο, Εκκλησία της Ελλάδος, Πατριαρχείο Μόσχας, Εκκλησία της Ρουμανίας, Εκκλησία της Κύπρου και προσφάτως το Πατριαρχείο Βουλγαρίας) συνεργάζονται για τον συντονισμό των ορθοδόξων φωνών ώστε να εισακουστούν με μεγαλύτερη βαρύτητα σε όλα τα Ευρωπαϊκά Όργανα. Στην CROCEU η κάθε Αντιπροσωπεία επιλέγει τα θέματα που θεωρεί σημαντικά. Όσον αφορά τον Διαθρησκευτικό Διάλογο το Οικουμενικό Πατριαρχείο είναι αυτό που συντονίζει τα θέματα που αφορούν το εκκλησιαστικό τμήμα του διαλόγου.

Στην εποχή μας, η ασταμάτητη τάση της Ευρώπης να δίνει δικαιώματα σε όλους ανεξαιρέτως, να μην υπάρχει έλεγχος της ροής των ατόμων που εισέρχονται σε αυτήν, να μην

υπάρχει η καλλιέργεια και η κοινωνική υποστήριξη για να αποφεύγεται η γκετοποίηση ανθρώπων δημιουργήσε προβλήματα. Φτάσαμε στο σημείο τα δικαιώματα των λίγων να καταργούν τα δικαιώματα των πολλών και αυτό αποτελεί πρόβλημα. Η Εκκλησία, ωστόσο, προσπαθεί με την παρουσία της και με τις δραστηριότητές της, οι οποίες δεν περιορίζονται στον ετήσιο Διάλογο αλλά υπάρχουν διαρκώς ακροάσεις στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, δραστηριότητες στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και στο Συμβούλιο της Ευρώπης, να τονίζει τον κίνδυνο και προτείνει λύσεις στις συχνά απάνθρωπες συμπεριφορές κάποιων κρατών μελών της Ε.Ε., κυρίως ως προς τους πρόσφυγες και τους οικονομικούς μετανάστες των οποίων το *status* είναι συχνά δυσδιάκριτο λόγω ανεπαρκούς ελέγχου. Η Εκκλησία υπενθυμίζει σε όλους τους παράγοντες ότι δεν αποτελεί λύση να κλείσουν τα σύνορα, ούτε να τοποθετηθούν οι άνθρωποι σε *campus* ή να απελαθούν πίσω στις χώρες καταγωγής, άλλα να υπάρξει μία ελεγχόμενη ροή με σημαντική βοήθεια κυρίως προς την Ελλάδα και την Ιταλία οι οποίες δέχονται το αβάσταχτο βάρος του προβλήματος αυτού.

Ο ρόλος του Διαλόγου, όσον αφορά την τρομοκρατία είναι, αφενός, να δώσει τη δυνατότητα να εκφραστούν οι ανησυχίες και, αφετέρου, με τη συνεργασία των υπολοίπων θρησκειών, να μπορέσει να προτείνει λύσεις. Η Εκκλησία ξεκαθάρισε, κυρίως με το συνέδριο που έγινε στις Βρυξέλλες, μετά την πτώση των διδύμων πύργων το 2001, στο πλαίσιο της οποίας υπεγράφη η διακήρυξη των Βρυξελλών, ότι κάθε έγκλημα το οποίο πράττεται στο όνομα της θρησκείας είναι έγκλημα το οποίο πράττεται εναντίον της ίδιας της θρησκείας. Ο διάλογος με το Ισλάμ, ωστόσο, δεν είναι τόσο εύκολος, διότι, εν αντιθέσει με τον Χριστιανισμό -Ορθόδοξο και Καθολικό- και τον Ιουδαϊσμό, όπου ο θρησκευτικός ηγέτης εκφράζει ολόκληρο το ποίμνιο, το Ισλάμ λειτουργεί τελείως διαφορετικά με τρόπο που θα μπορούσαμε να πούμε πως το κάθε τζαμί λειτουργεί αυτόνομα. Οπότε, είναι δύσκολο να επιτευχθεί μία κοινή γραμμή ανάμεσα σε όλες τις Εκκλησίες, πάντα στους Διάλογους εμφανίζεται πρόβλημα όσον αφορά το ποιος θα προσκληθεί να αντιπροσωπεύσει το Ισλάμ διότι δεν υπάρχει ένας επίσημος επικεφαλής του Ισλάμ. Οι δραστηριότητες της Εκκλησίας αποσκοπούν στην ενημέρωση, την επιμόρφωση και τη συνεργασία με τους ιθύνοντες, η Εκκλησία λειτουργεί όπως ο Προμηθέας (ετυμολογικά αυτός που πρώτα σκέφτεται και μετά πράττει) και όχι ο Επιμηθέας (ετυμολογικά αυτός που σκέφτεται καθυστερημένα, δηλαδή μετά την πράξη), στοχεύει δηλαδή πολύ στην πρόληψη. Τα τελευταία χρόνια έχει δημιουργηθεί ένας φόβος στην Ευρώπη, γι' αυτό οι Εκκλησίες προσπαθούν να αποτρέψουν την εγκαθίδρυση της Ισλαμοφοβίας και του Αντισημιτισμού στη συνείδηση τη Ευρώπης, χωρίς να λησμονούν και την ύπαρξη Χριστιανοφοβίας.

Κατά τη διάρκεια λειτουργίας του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Ε.Ε. το κυρίως έργο έχει παραχθεί από τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Γαλλίας κ. Εμμανουήλ (1994-2014), πάντα με τις ευλογίες του Οικουμενικού Πατριάρχη. Ωστόσο, ο Πανοσιολογιώτατος Αρχιμανδρίτης π. Αιμιλιανός Μπογιάννου από το 2004 που ξεκίνησε να εργάζεται στο Γραφείο, έχει συμμετάσχει σε όλες τις δραστηριότητες του Γραφείου και έχει εκπροσωπήσει σε αρκετούς Διαλόγους το Οικουμενικό Πατριαρχείο, μετά την ανάληψη της θέσης του επικεφαλής του Γραφείου συνεχίζει το έργο του προκατόχου του.

Επιθυμία του Γραφείου είναι ο Εικοστός Ετήσιος Διάλογος το 2017 να πραγματοποιηθεί στην Κωνσταντινούπολη, ώστε να αποτελέσει σημείο αναφοράς στα είκοσι χρόνια λειτουργίας του Διαλόγου με την παρουσία του Παναγιωτάτου Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου, ωστόσο, η τρέχουσα επισφαλής πολιτική κατάσταση στην Τουρκία πιθανόν να μην επιτρέψει κάτι τέτοιο.

VIII. Η συμμετοχή των Βουλευτών της Νέας Δημοκρατίας στους Διαλόγους⁷²

Η συμμετοχή των Ευρωβουλευτών της Νέας Δημοκρατίας, ως μελών του Ευρωπαϊκού Κόμματος, υπήρξε πάντα σταθερή και πολυπληθής. Πεποίθησή τους είναι πως ο Διάλογος είναι ιδιαίτερα σημαντικός γιατί η παρουσία και η συμμετοχή σε αυτόν μεγάλης ομάδας πολιτικών δημιουργεί έναν χώρο συνάντησης διαφόρων απόψεων και συζήτησης πάνω σε θέματα θρησκευτών που στοχεύουν αναμφίβολα στην ανεκτικότητα η οποία αποτελεί έκφραση της ίδιας της δημοκρατίας και βοηθά στη συνεννόηση μεταξύ των θρησκευτών.

Οι Διάλογοι αυτοί συνέβαλαν ώστε να συναντηθούν οι ευρωπαίοι πολιτικοί με εκπροσώπους του εξευρωπαϊσμένου Ισλάμ στο οποίο βασίζεται η Ευρωπαϊκή Ένωση για να εκτονώσει τις αντιδράσεις των εξτρεμιστών και φονταμενταλιστών ισλαμιστών. Είναι ιστορικά αποδεδειγμένο ότι οι πολιτιστικές ρίζες της Ευρώπης βασίζονται στον Χριστιανισμό ο οποίος επηρέασε καθοριστικά τις ανθρώπινες αρχές και αξίες που δημιούργησαν και επηρέασαν το ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Σήμερα πολλά από τα ευρωπαϊκά κράτη είναι κοσμικά (*etats laïques*) και γι' αυτό ο Διάλογος του ΕΛΚ με τις Ορθόδοξες Εκκλησίες, υπό τον συντονισμό του Οικουμενικού Πατριαρχείου, προσφέρει την ευκαιρία αμοιβαίας αντιμετώπισης κοινωνικών και άλλων θεμάτων με εκπρόσωπους του μετριοπαθούς Ισλάμ αλλά και άλλων Χριστιανικών Ομολογιών.

Η πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριαρχείου μέσα από τη δραστηριότητα του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας ήταν να ζητήσει την στήριξη όλων των Ελλήνων Ευρωβουλευτών, αδιακρίτως κομματικής ένταξης, στη διεξαγωγή αυτών των Διαλόγων. Στο κάλεσμα αυτό ανταποκρίθηκαν μόνο οι Ευρωβουλευτές της Νέας Δημοκρατίας οι οποίοι, στη συνέχεια, έπεισαν την προεδρία του ΕΛΚ να εντάξει την πρωτοβουλία αυτή στο ετήσιο πρόγραμμα δραστηριοτήτων του και στην οικονομική του επιχορήγηση. Οι Διάλογοι ξεκίνησαν το 1996 και συνεχίζονται μέχρι σήμερα, δηλαδή, είκοσι συναπτά έτη. Ο τόπος διεξαγωγής τους δηλώνει την πανευρωπαϊκή τους σημασία και εμβέλεια (π.χ. Κωνσταντινούπολη, Βρυξέλλες, Λευκωσία, Μπρατισλάβα, Πράγα κ.λ.π.)

⁷² Απόψεις που βασίζονται σε μεγάλο βαθμό σε προσωπική συζήτηση που πραγματοποιήθηκε επί του θέματος με την κυρία Μαριέττα Γιαννάκου, Φεβρουάριος 2017. Η κυρία Γιαννάκου είναι τ. Βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας, τ. Υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων, τ. Ευρωβουλευτής και επικεφαλής της Αντιπροσωπείας της Νέας Δημοκρατίας στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, τ. εκπρόσωπος της Ν.Δ. στο ΕΛΚ και τ. εκπρόσωπος της Ευρωπαϊκής Δημοκρατικής Ένωσης και της Διεθνούς των Χριστιανοδημοκρατών.

Οι εξελίξεις που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια των Διαλόγων στη Μ. Ανατολή με την εμφάνιση της εξτρεμιστικής και φονταμενταλιστικής πλευράς του Ισλάμ, έδειξε καθαρά ότι οι Διάλογοι αυτοί υπήρξαν χρήσιμοι και ωφέλιμοι για την κατανόηση διαφόρων πρωτόγνωρων φαινομένων που η Δύση είχε λησμονήσει κατά τη διάρκεια της ιστορικής της πορείας. Βεβαίως, εμφανίστηκαν απορίες για το αν το θέμα της διατήρησης των διαλόγων και των χειρισμών τους υπήρξε ένα κομματικό ζήτημα. Όμως η Νέα Δημοκρατία εργάστηκε για την επιτυχία τους και έπεισε το ΕΛΚ για τη χρησιμότητα της δημιουργίας ενός πανευρωπαϊκού χαρακτήρα αυτών των Διαλόγων. Η επιτυχία, δηλαδή, της ένταξης των Διαλόγων στις δραστηριότητες του ΕΛΚ οφείλεται αδιαμφισβήτητα σε λεπτούς διπλωματικούς χειρισμούς της ομάδας των Ευρωβουλευτών της Ν.Δ. οι οποίοι συνέβαλαν καθοριστικά στην εδραίωση και στην επιτυχία των Διαλόγων οι οποίοι ξεκίνησαν σε εποχή που δεν είχε ακόμα εμφανιστεί ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός αποδεικνύοντας την πρωτοπορία τους.

Μπορεί στο παρελθόν οι ευρωπαίοι πολιτικοί να θεωρούσαν ως φαινόμενο προς αντιμετώπιση την Ισλαμοφοβία και να μην ενδιαφέρονταν για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θρησκευτικές ελευθερίες των Χριστιανών στη Μ. Ανατολή και στη Β. Αφρική, όμως, υπό το φως των πρόσφατων τρομοκρατικών επιθέσεων σε μεγάλα ευρωπαϊκά κέντρα ξεκαθάρισε της αμφιβολίες ύπαρξης ενός εξτρεμιστικού και τρομοκρατικού Ισλάμ το οποίο διακατέχεται από το φαινόμενο της ισλαμοφοβίας. Βεβαίως, ένας Διάλογος φαίνεται να είναι απλώς μία θεωρητική αντιμετώπιση ενός πολιτικοποιημένου φαινομένου, όμως, πρέπει να θεωρηθεί πολύ σημαντικός γιατί διατηρεί στην επικαιρότητα ένα θέμα διαχρονικό και συγχρόνως επηρεάζει τους πολιτικούς της μεγαλύτερης πτέρυγας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου οι οποίοι είναι εκείνοι που θα χαράζουν την ευρωπαϊκή πολιτική μέσα από τα ψηφίσματα (resolutions) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου αλλά και επηρεάζοντας σε σημαντικό βαθμό τις νομοθεσίες των ίδιων των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αναμφίβολα, καθοριστικός υπήρξε και συνεχίζει να υπάρχει ο ρόλος της Νέας Δημοκρατίας, ως μέλους του ΕΛΚ, για τη συνέχιση και επιτυχία των Διαθρησκευτικών Διαλόγων υπό την αιγίδα και ευλογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το ίδιο το Οικουμενικό Πατριαρχείο ευρισκόμενο μέσα σε μία ισλαμική χώρα, γνωρίζει καλά τις πεποιθήσεις και τον χαρακτήρα της ισλαμικής θρησκείας και πιστεύει στη συνεργασία των θρησκειών στην πανανθρώπινη αξία του Διαλόγου και στον ουσιαστικό ρόλο της αλληλοκατανόησης στο πλαίσιο της πολιτισμικής και θρησκευτικής πολυμορφίας. Γι' αυτό η συμβολή των Ευρωβουλευτών της Νέας Δημοκρατίας στην

καθιέρωση των Διαθρησκειακών Διαλόγων θεωρείται ουσιαστική και πολύτιμη για την επίτευξη της συμφιλίωσης, της ειρήνης και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρώπη και στις γύρω περιοχές.

ΙΧ. Συμπεράσματα

Καθημερινά γεγονότα στον κόσμο και στην Ευρώπη υπογραμμίζουν συνεχώς τη θεμελιώδη σημασία των εκκλησιών και των θρησκευτικών κοινοτήτων στην επίλυση των συγκρούσεων και την κοινωνική ειρήνη τόσο σε περιφερειακό, όσο και σε τοπικό επίπεδο. Θρησκευτικά ιδρύματα συμβάλλουν με πολλούς τρόπους στη δημιουργία, την επικοινωνία και την προστασία των κοινωνικών αξιών. Κατά αυτόν τον τρόπο, ασκούν μεγάλη άμεση και έμμεση επιρροή στην κοινωνία. Οι εκκλησίες δεν λειτουργούν αυτεξούσια, αλλά μέσω των ανθρώπων που ανήκουν σε αυτές. Έτσι, όταν κάνουμε λόγο για εκκλησία, δεν αναφερόμαστε μόνο στο θεσμό, αλλά και στις εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπων σε όλο τον κόσμο, που είναι πιστοί. Έχοντας αυτό στο μυαλό μας και μετά από όσα εκτέθηκαν παραπάνω, οδηγούμαστε στα ακόλουθα βασικά συμπεράσματα:

1) Πριν από περίπου είκοσι χρόνια ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος Α' έλαβε την πρωτοβουλία να ξεκινήσει ένας διάλογος ανάμεσα στην Ορθόδοξη Εκκλησία και τους Ευρωπαίους Χριστιανοδημοκράτες (ΕΛΚ-ΕΔ). Σήμερα ο χρόνος τον δικαιώνει και δικαιώνει παράλληλα και όσους στήριξαν την πρωτοβουλία Του. Μέσω αυτής αποκρυσταλλώθηκε στη Δύση το τι εστί Ορθόδοξη Εκκλησία και έγιναν γνωστές οι δραστηριότητες του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα των δεκαεννέα κύκλων διαλόγου, καθώς και των υπόλοιπων συναντήσεων στο πλαίσιο του διαθρησκευτικού διαλόγου, η τακτική επαφή μεταξύ των Χριστιανοδημοκρατών και των Εκκλησιών αποδεικνύεται πολύ εποικοδομητική. Η Εκκλησία προσεγγίζει τους σύγχρονους πολιτικούς προβληματισμούς και ακόμη αποδεικνύεται ότι Ορθοδοξία και Ε.Ε. μπορούν και πρέπει να βαδίσουν μαζί, έχοντας στο κέντρο της προσοχής τους τον άνθρωπο, την προσωπικότητά του και την ελευθερία του.

2) Για την ενίσχυση της συνεργασίας με τις ευρωπαϊκές δομές της Ε.Ε., το Οικουμενικό Πατριαρχείο ίδρυσε γραφείο στις Βρυξέλλες το οποίο διατηρεί σχέση με όλα τα ευρωπαϊκά όργανα και ενημερώνει τον Οικουμενικό Θρόνο και τις υπόλοιπες κατά τόπους Ορθόδοξες Εκκλησίες για την ευρωπαϊκή επικαιρότητα. Επιπλέον, πληροφορεί τα αρμόδια κοινοτικά όργανα για τις δραστηριότητες και τις θέσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας και συνεργάζεται με τις κυβερνητικές και διοικητικές αρχές των Κρατών Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για ζητήματα που αφορούν την Ορθόδοξη Εκκλησία. Η Κοινοβουλευτική Ομάδα του ΕΛΚ είναι η μόνη Ομάδα στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, που διατηρεί έναν μόνιμο διάλογο (ξεκινώντας αρχικά με την Ορθόδοξη Εκκλησία)

με μονοθεϊστικές θρησκείες, όπως: Ορθοδόξους, Καθολικούς, Προτεστάντες, το Ισλάμ και τον Ιουδαϊσμό.

3) Μέσω του Διαθρησκειακού Διαλόγου διατηρείται η επαφή μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ και των εκπροσώπων των διαφόρων θρησκευτικών ομάδων, αναγνωρίζοντας την αμοιβαία ανεξαρτησία τους. Το Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα έχει απέναντί του έναν θρησκευτικό συνομιλητή, αρωγό των πολιτικών του και το Οικουμενικό Πατριαρχείο μέσω της παρουσίας του στον Διάλογο εμβαθύνει την οπτική συγκεκριμένων θέσεων. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι συνομιλητές είναι θετικά διακείμενοι, συναντιούνται για να συσκεφθούν και όχι για να συγκρουστούν διότι ακολουθούν την ίδια γραμμή πλεύσης. Είναι δύσκολο να αξιολογήσουμε τον βαθμό στον οποίο ο ένας συνομιλητής επηρεάζει τον άλλο είναι σίγουρο, όμως, ότι ο ένας διοχετεύει στον άλλο τις απόψεις του.

4) Το εύρος της θεματολογίας του Διαθρησκειακού Διαλόγου αναδεικνύει την πολιτική και θρησκευτική τάση στην Ευρώπη, και όχι μόνο, την εποχή της διεξαγωγής του εκάστοτε διαλόγου. Όταν ξεκίνησε αυτή η πρωτοβουλία αποτελούσε ένα πρωτοποριακό και μοναδικό έργο και έδειξε να ανταποκρίνεται στην ανάγκη για μια μεγαλύτερη αλληλεπίδραση ανάμεσα στο πολιτικό σώμα και στα θρησκευτικά όργανα, κάτι που υπαγορεύεται και από το γεγονός ότι η Ε.Ε. έχει οικοδομηθεί σε αξίες που εμφορούνται από το χριστιανικό ιδεώδες και πάνω σε αυτές οφείλει να χαράζει την περαιτέρω πορεία της. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος Α' πρόσφερε με προθυμία στα μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου την αμέριστη συνεργασία του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην πορεία προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Είδαμε έντονα, κυρίως στους πρώτους δέκα διαλόγους, τα μέρη να προσπαθούν, μέσα από προτάσεις συνεργασίας και ενέργειές τους, να προετοιμάσουν το έδαφος για την προσχώρηση χωρών της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης στην Ε.Ε.

5) Ο Διαθρησκειακός Διάλογος αποτελεί μία όψιμη και αποτελεσματική συνεργασία μεταξύ Εκκλησιών και πολιτικού κατεστημένου με διαφανή όρια, σεβασμό και διάρκεια. Τα είκοσι χρόνια διεξαγωγής του ασχολήθηκε με καίρια ζητήματα που αντιμετωπίζει η Ευρωπαϊκή Ένωση στο έδαφός της αλλά και σε γειτονικές χώρες. Μπορεί να μην κατάφερε να τα επιλύσει, όμως, αναμφισβήτητα, συνέβαλλε στη θετική επιρροή των πολιτικών προσώπων⁷³ ως προς την ευαισθητοποίηση στα εν λόγω θέματα. Βάσει της έρευνας που έγινε στις διαθέσιμες πηγές, δεν

⁷³ Μελών της Ομάδας του ΕΛΚ αλλά και υπουργών και εθνικών βουλευτών που προσκαλούνταν στους Διαλόγους.

αποδεικνύεται το άμεσο αποτέλεσμα του Διαλόγου στις δράσεις των Οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκτός από την περίπτωση της συμπερίληψης του άρθ. 17 στη Συνθήκη της Λισσαβώνας ως αποτέλεσμα της αδιάκοπης συνεργασίας των εκκλησιαστικών εκπροσώπων παρά τη Ε.Ε.. Οι Ορθόδοξοι μέσω της CROCEU, οι Καθολικοί μέσω της COMECE καθώς και το Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Εκκλησιών (CEC) έκαναν τεράστιο αγώνα προς αυτόν τον σκοπό, εντός και εκτός του πλαισίου του Διαλόγου, ο οποίος τελικά τους δικαίωσε. Επιπλέον, ο Διάλογος ανέδειξε με τον καλύτερο τρόπο, μέχρι τη Συνθήκη της Λισσαβώνας, τον πλούτο και τις δυνατότητες της Ορθόδοξης Εκκλησίας να δώσει απαντήσεις στον Ευρωπαϊό πολίτη αλλά και να τον στηρίξει στην ευρωπαϊκή του αναζήτηση όσον αφορά τη δημοκρατία, τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την ευημερία.

6) Οι συναντήσεις Διαλόγου έχουν ως κύριο στόχο τη δημιουργία του απαραίτητου χώρου για ανταλλαγή απόψεων μεταξύ θρησκευτικών ηγετών και Ευρωπαίων πολιτικών. Αποτέλεσε, δηλαδή, και συνεχίζει να αποτελεί μία πλατφόρμα συνεύρεσης. Τα αποτελέσματα δεν θα πρέπει να θεωρηθούν ως στρατηγική των Lobbyists (λόμπυ ομάδων πίεσης) με στόχο την ιδιοτελή επιρροή πολιτικών πρωτοβουλιών. Τα αποτελέσματα αυτού του Διαλόγου πρέπει να θεωρούνται ως διπλωματικά κανάλια τα οποία είναι ανοικτά για να βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση συγκεκριμένων θεμάτων μέσω της ανταλλαγής πληροφοριών και της συζήτησης.

7) Μεταξύ των Γραφείων των Ορθοδόξων Εκκλησιών υπάρχει σύμπνοια απόψεων, ως αποτέλεσμα της λειτουργίας της CROCEU, ωστόσο, διαπιστώνεται από την έρευνα ότι το Οικουμενικό Πατριαρχείο θέλει να προβάλλει τα εκάστοτε θέματα που απασχολούν τα μέρη σε οικουμενικό, υπερεθνικό επίπεδο ενώ οι Αυτοκέφαλες Ορθόδοξες Εκκλησίες περιορίζονται περισσότερο σε εθνικά ζητήματα. Στο πλαίσιο αυτό το Οικουμενικό Πατριαρχείο προσπαθεί να διατηρεί κάποιες ισορροπίες που να καλύπτουν όλο το πεδίο δικαιοδοσίας του, σε αντίθεση με τις Αυτοκέφαλες Ορθόδοξες Εκκλησίες που φαίνεται να επιδιώκουν αποκλειστικά εθνικά συμφέροντα. Κατά αυτόν τον τρόπο επηρεάζεται η οπτική μέσα από την οποία βλέπει το κάθε Γραφείο κάποια ζητήματα, όπως για παράδειγμα την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε..

8) Στη σύγχρονη ευρωπαϊκή και παγκόσμια πολιτική σκηνή, υπάρχουν πολλά προβλήματα που μπορούν να επιλυθούν μόνο με ευρεία κοινωνική συναίνεση. Η οικονομική κρίση, οι συνεχώς αυξανόμενες κοινωνικές εντάσεις και τα ζητήματα που σχετίζονται με τη μετανάστευση είναι οι παγκόσμιες προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε σήμερα. Είναι σημαντικό για το πολιτικό σώμα να

γνωρίζει τις σκέψεις και τις δραστηριότητες των διαφόρων θρησκευτικών οργανώσεων σχετικά με τα ζητήματα αυτά. Η θρησκευτική ελευθερία αποτελεί ένα θεμελιώδες δικαίωμα. Είτε πρόκειται για μαζικές διώξεις των χριστιανών στις χώρες της Αραβικής Άνοιξης, είτε για τον αυξανόμενο αριθμό των ισλαμικών κοινοτήτων που μετεγκαθίστανται στην Ευρώπη επιδιώκοντας να βρουν τη θέση τους στο σύστημα των ευρωπαϊκών αρχών και αξιών, μέσω του Διαθρησκευτικού Διαλόγου οι συμμετέχοντες υπερασπίζονται το δικαίωμα της ελευθερίας της θρησκείας, συζητώντας ανοιχτά τα θέματα αυτά, φέρνοντάς τα εγγύτερα στην κοινή γνώμη και στον κύριο κορμό των ευρωπαϊκών συζητήσεων. Για να μπορέσει η Ευρώπη να αντεπεξέλθει σε αυτή την τεράστια πρόκληση είναι φανερό η ανάγκη αναζήτησης ευκαιριών για διάλογο και συνεργασία με τις διάφορες εμπλεκόμενες θρησκευτικές κοινότητες.

9) Ο Διάλογος κατέστη μόνιμο χαρακτηριστικό της ζωής του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Ε.Ε. και της Ομάδας των Χριστιανοδημοκρατών. Θεμελιώδης στόχος αυτού του Διαλόγου, ο οποίος σήμερα κατοχυρώνεται νομικά με το άρθρο 17 της Συνθήκης της Λισσαβόνας, είναι η κοινή ευθύνη για την Ευρώπη. Η ρήτρα 3 του άρθρου έχει ως εξής: “3. Η Ένωση διατηρεί ανοιχτό, διαφανή και τακτικό διάλογο με τις εκκλησίες και τις οργανώσεις αυτές, αναγνωρίζοντας την ιδιαίτερη ταυτότητα και συμβολή τους”. Ως εκ τούτου, τόσο το πολιτικό σώμα, όσο και οι εκκλησίες πρέπει να προσαρμόζονται συνεχώς και να βελτιώνουν τις ενέργειές τους, ώστε να ανταποκρίνονται στις νέες προκλήσεις. Στους δεκαεννέα κύκλους διαλόγου έγινε ανοικτός και αμερόληπτος διάλογος μεταξύ του πολιτικού σώματος, στο σύνολό του, και των Εκκλησιών.

10) Αρκετές εκατοντάδες άνθρωποι, περιλαμβανομένων βουλευτών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, θρησκευτικών ηγετών, εκπροσώπων κυβερνήσεων, προσκεκλημένων επισκεπτών και του ενδιαφερομένου κοινού συμμετέχουν κάθε χρόνο στα συνέδρια για τον θρησκευτικό διάλογο. Πρόκειται για ετήσια συνέδρια υψηλού επιπέδου, διήμερες εκδηλώσεις που λαμβάνουν χώρα μία φορά το χρόνο εκτός Βρυξελλών, και όπου διεξάγονται συζητήσεις για τρέχοντα ζητήματα που άπτονται του διαπολιτισμικού διαλόγου και του διαλόγου ανάμεσα στη θρησκεία και την πολιτική. Οι επαφές με έγκριτους εμπειρογνώμονες από εκκλησίες συνεχώς διευρύνονται μέσω άλλων δημόσιων και εσωτερικών συνεδριάσεων. Συχνές είναι οι δημόσιες ακροάσεις σχετικά με τρέχοντα ζητήματα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του θρησκευτικού διαλόγου. Πραγματοποιούνται επίσης εσωτερικές συνεδριάσεις της Ομάδας Εργασίας της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του ΕΛΚ για τον Διαπολιτισμικό Διάλογο, όπου διεξάγονται συζητήσεις με

εκκλησιαστικούς ηγέτες και εμπειρογνώμονες του τομέα από όλη την Ευρώπη και τον κόσμο. Συνεπώς, ο Διάλογος εξελίσσεται συνεχώς με αυξανόμενο το ενδιαφέρον και από τις δύο πλευρές.

11) Είναι δύσκολο να διαπιστωθεί με ποιόν τρόπο ο Διάλογος μεταξύ των Εκκλησιών και της Ομάδας του ΕΛΚ συμβάλλει πρακτικά στην επίλυση καίριων ζητημάτων. Το μεγάλο ζητούμενο στην εποχή μας είναι η αναγκαιότητα ενός διαλόγου μεταξύ αντιμαχόμενων ή διαφοροποιημένων πλευρών. Οι αντιλήψεις των μερών θεωρούνται, συχνά, δεδομένες από τα υπόλοιπα μέρη, ωστόσο, όμως, μέσω του διάλογου δίνεται η δυνατότητα αλληλοκατανόησης των μερών διαπιστώνοντας πως οι φαινομενικά αντικρουόμενες αντιλήψεις μπορεί να έχουν κοινά σημεία πάνω στα οποία μπορεί να ξεκινήσει μια συνεργασία που θα συμβάλλει στην αντιμετώπιση καίριων ζητημάτων. Όταν κατανοείται αυτή η ανάγκη και επιτελείται ο διάλογος θεωρείται λογική η εξαγωγή συμπερασμάτων και ίσως πρακτικών κατευθύνσεων. Όμως η εμπειρία δείχνει ότι, πολλές φορές, παρότι ο διάλογος είναι χρήσιμος δίνοντας τη δυνατότητα συνάντησης ιδεολογιών, φιλοσοφιών και θεολογιών, από πλευράς πρακτικών συμπερασμάτων και αποτελεσμάτων ίσως είναι φτωχός και η συμβολή του μπορεί να τελεσφορήσει μόνο εις βάθος χρόνου και ίσως μόνο έμμεσα. Επιπλέον, ο Διάλογος, συχνά, έχει περιφερειακό χαρακτήρα και δεν εντάσσεται στα κεντρικά ζητήματα ενός οργάνου ή μίας Εκκλησίας.

12) Είναι σημαντικό το γεγονός ότι ένα ευρωπαϊκό όργανο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, εξέδωσε τρία ψηφίσματα και μία σύσταση (απόρροια του άρθ. 17§3 ΣΛΕΕ) που αφορούν την προαγωγή και την προστασία της ελευθερίας της θρησκείας, της πολιτιστικής και θρησκευτικής ποικιλομορφίας, καθώς και τον ρόλο του διαπολιτισμικού / διαθρησκευτικού διαλόγου στην προώθηση των θεμελιωδών αξιών στην Ε.Ε.. Τα ψηφίσματα αυτά δεν είναι δεσμευτικά προς τα κράτη μέλη όμως δηλώνουν μια πολιτική βούληση και διαμορφώνουν τάσεις στην Ευρώπη. Τα ψηφίσματα του ΕΚ που εγκρίθηκαν, και συνεχίζουν να εγκρίνονται, είναι αποτέλεσμα της συνεχούς προσπάθειας να επικεντρωθεί το ενδιαφέρον της Ένωσης στα ζωτικά αυτά θέματα θρησκευτικής ελευθερίας και αποτελούν, εμμέσως, καρπό της συνεργασίας των Εκκλησιών και του ΕΛΚ, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι το Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα αποτελεί τη μεγαλύτερη πολιτική ομάδα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Στη διαδικασία ψηφοφορίας, τα Μέλη της Ομάδας του ΕΛΚ ψηφίζουν σύμφωνα με την ιδεολογική γραμμή του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος η οποία, άλλωστε, αντικατοπτρίζει την πλειοψηφία των Μελών της Ομάδας. Τα αποτελέσματα του Διαλόγου δύναται να επηρεάσουν τον τρόπο με τον οποίο τα Μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου αντιμετωπίζουν μία συγκεκριμένη

πτυχή κάποιου πολιτικού θέματος, συνεπώς, ο Διάλογος δεν αγγίζει μόνο τους *soi-disant* θρήσκους αλλά και τον πολιτικό κόσμο του ΕΚ στο σύνολό του.

13) Η συναντήσεις μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ και των Εκκλησιών εμπλουτίζει τον προβληματισμό των δυο πλευρών για την αναζήτηση του κοινού κάλου, της ευημερίας και της κοινωνικής συνοχής των ευρωπαϊκών κρατών και κοινωνιών. Η διεύρυνση του διάλογου που προέκυψε κατά την πάροδο των ετών με τη συμμετοχή και άλλων εκπρόσωπων θρησκειών, όπως της Δυτικής Εκκλησίας, του Ισλάμ και του Ιουδαϊσμού, καθώς και το γεγονός ότι συνεχίζονται μέχρι της μέρες μας (το 2017 θα διεξαχθεί ο 20ος κύκλος διάλογου) δείχνει ότι τα μέλη του ΕΛΚ, η δεξιά, δηλαδή, πτέρυγα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου αισθάνεται την ανάγκη να διαλέγεται με τις Εκκλησίες και μέσα από αυτή τη σχέση να διαμορφώνει τάσεις στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καθώς και στα εθνικά κοινοβούλια (μέσω των εθνικών κομμάτων μελών του ΕΛΚ).

14) Τα επίκαιρα θέματα, όπως είναι το προσφυγικό το οποίο έχει προσλάβει εκρηκτικές διαστάσεις όχι μόνο σε ευρωπαϊκό αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο, απασχολούν όχι μόνο το πολιτικό σώμα αλλά και τις Εκκλησίες σε μεγάλο βαθμό. Ήδη έχουν δώσει τη μαρτυρία τους με την επίσκεψη του Οικουμενικού Πατριάρχη, του Πάπα και του Αρχιεπισκόπου Ελλάδος στις 16 Απριλίου 2016 στη νήσο Λέσβο και συνεχίζουν με διάφορα μηνύματά τους να εκφράζουν την ανησυχία τους, αναδεικνύοντας τη σημασία της συνεργασίας Εκκλησίας, Κράτους και κοινωνίας πολιτών ώστε να συμβάλλουν όλοι μαζί στη στήριξη του κοινού ευρωπαϊκού οίκου, του οποίου τα θεμέλια φαίνεται να κλονίζονται από την κρισιμότητα ενός συνόλου ζητημάτων.

15) Οι προσπάθειες του Οικουμενικού Πατριαρχείου για έναν βαθύτερο διάλογο σχετικά με τα Θεμελιώδη Δικαιώματα και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, την Κοινωνία των Πολιτών, τον ρόλο της Εκκλησίας και του Κράτους συμβάλλουν ουσιαστικά στην ευρωπαϊκή ευημερία. Ταυτοχρόνως, οι προσπάθειές του για καταλλαγή και επικοινωνία μεταξύ των λαών, αποτελούν ένα έργο παγκόσμιας αποδοχής. Μέσω του Διαλόγου αναγνωρίστηκε η συμβολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην ειρήνη, στην ελευθερία, στη δικαιοσύνη, στην αδελφσύνη μεταξύ των λαών, στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στην ποιότητα ζωής και στην προστασία του περιβάλλοντος. Επιπλέον, αναγνωρίζεται και υπογραμμίζεται ο θετικός συντονιστικός ρόλος του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι. Γι' αυτό η Ευρώπη έχει ανάγκη της συμβολής της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Ο ρόλος που καλείται να διαδραματίσει ο Οικουμενικός Θρόνος, το

Οικουμενικό Πατριαρχείο στη σημερινή εποχή είναι σαφές. Μέσω της ήπιας διπλωματίας επιτελεί ρόλο καταλλαγής και συνδιαλλαγής, έναν ρόλο ενωτικό και οικουμενικό.

16) Στην παγκοσμιοποιημένη εποχή η διπλωματία δεν ασκείται μόνο από τα κράτη, νέοι μη-κρατικοί δρώντες χρησιμοποιούν εργαλεία διπλωματίας για να πετύχουν τους σκοπούς τους. Σε αντίθεση με ισχυρούς δρώντες που μπορούν να ασκήσουν σκληρή διπλωματία, οι λιγότερο ισχυροί, όπως κράτη με ελλιπή μέσα ή πιο αδύναμοι θεσμοί, όπως είναι οι Εκκλησίες, χρησιμοποιούν την ήπια διπλωματία για να μπορούν να ασκούν επιρροή και να προεκτείνουν την απήχυσή τους. Διαπιστώνουμε ότι το Οικουμενικό Πατριαρχείο, με τις ενέργειές του, στο πλαίσιο των σχέσεών του με το ΕΛΚ ασκεί ήπια διπλωματία. Η ήπια διπλωματία μπορεί να έχει πολλές μορφές έκφρασης, η ενασχόληση του Οικουμενικού Πατριαρχείου με θέματα διεθνούς εμβέλειας όπως είναι το περιβάλλον, η παγκόσμια ειρήνη, το προσφυγικό, κ.λ.π. συμβάλλει στην ισχυροποίηση της θέσης του στο διεθνές περιβάλλον. Προωθώντας τον θεσμό του Διαλόγου διατηρεί ορατή και αισθητή την παρουσία του σε Ευρωπαϊκό, και όχι μόνο, επίπεδο. Στην πλειονότητα των Διαλόγων που διεξήχθησαν είναι αμφιλεγόμενο αν για τα ζητήματα που απασχόλησαν τα μέρη υπάρχει πρακτικό αντίκρισμα, όμως η διαδικασία του Διαλόγου, ασχέτως των αποτελεσμάτων του, αποτελεί παράγοντα ήπιας διπλωματίας και μέσω αυτού το Οικουμενικό Πατριαρχείο περνάει μία εικόνα και μία άποψη ισχυροποιώντας τη θέση του απέναντι στους υπόλοιπους διεθνείς δρώντες. Τα οφέλη αυτής της διπλωματίας είναι σημαντικά, ωστόσο, μπορεί να μην είναι άμεσα ορατά. Την πρακτική της ήπιας διπλωματίας ακολουθούν εδώ και αρκετά χρόνια οι Σκανδιναβικές Χώρες. Είναι σημαντικό για έναν θεσμό σαν το Οικουμενικό Πατριαρχείο, να συνεχίσει να διατηρεί ζωντανή τη φωνή του μέσα στο πέρασμα των αιώνων, δεδομένων των περιορισμένων δυνατοτήτων του, ο Διάλογος αποτελεί γι' αυτό ένα ιδανικό εργαλείο ήπιας διπλωματίας.

17) Σημαντικός είναι επίσης ο Διάλογος ως εργαλείο θρησκευτικής διπλωματίας. Οι θρησκευτικοί ηγέτες χαίρουν την εμπιστοσύνη των κοινοτήτων τους και μπορούν να αποτελέσουν τις φωνές που θα προωθήσουν την ανεκτικότητα, τη συμφιλίωση, τον αμοιβαίο σεβασμό και τη θρησκευτική ελευθερία. Η θρησκευτική διπλωματία αποτελεί μία απαραίτητη διάσταση της διακυβέρνησης, ο Διαθρησκευτικός Διάλογος μπορεί να συμβάλλει στη ευημερία των λαών.

18) Εύλογα προκύπτει από την πορεία των Διαλογών ότι η Ευρώπη δεν μπορεί να στηριχτεί μόνο σε πολιτικά και οικονομικά δεδομένα αλλά χρειάζεται και τις πνευματικές και ιδεολογικές αξίες

που αποτελούν τις ρίζες εκείνες πάνω στις οποίες αναπτύχθηκε το ευρωπαϊκό οικοδόμημα, ένα οικοδόμημα πολιτισμικό, πνευματικό και ιδεολογικό-φιλοσοφικό.

Παράρτημα

Λίστα Διάλογων

1ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 28-29 Απριλίου 1996, Κωνσταντινούπολη, ΤΟΥΡΚΙΑ.

“Οι Ηθικές Αξίες της Ανθρωπότητας: η Πνευματική Διάσταση της Ευρώπης”

2ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 11-13 Δεκεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη, ΕΛΛΑΔΑ.

“Σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους: ο άνθρωπος και το περιβάλλον του στην Ευρώπη της τρίτης χιλιετίας”

3ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 07-08 Δεκεμβρίου 1998, Βρυξέλλες, ΒΕΛΓΙΟ.

“Η Εκκλησία, οι Πολίτες και τα Πολιτικά Κόμματα - η Θέση τους στην Ευρώπη της Τρίτης Χιλιετίας”

4ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 08-09 Ιουνίου 2000, Κωνσταντινούπολη, ΤΟΥΡΚΙΑ.

“Κοινωνία των Πολιτών, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποιότητα Ζωής”

5ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 07-08 Ιουνίου 2001, Χανιά, ΕΛΛΑΔΑ.

“Θεμελιώδη και Ανθρώπινα Δικαιώματα και Κοινωνία των Πολιτών - Ο Ρόλος της Εκκλησίας και του Κράτους”

6ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 29 - 30 Αυγούστου 2002, Βουκουρέστι, ΡΟΥΜΑΝΙΑ.

“Οι Θρησκευτικές και Κοινωνικές Επιπτώσεις των Γεγονότων της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 - Η Εδραίωση της Ειρήνης και η Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας”

7ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 16-17 Οκτωβρίου 2003, Κωνσταντινούπολη, ΤΟΥΡΚΙΑ.

“Η Νέα Ευρώπη Μετά το 2004”

8ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 21-22 Οκτωβρίου 2004, Θεσσαλονίκη, ΕΛΛΑΔΑ.

“Οικοδομώντας την Ευρώπη με Πνεύμα Συνδιαλλαγής και Συνεργασίας”

9ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 20-21 Οκτωβρίου 2005, Κωνσταντινούπολη, ΤΟΥΡΚΙΑ.

“Θεμέλια για την Ευρωπαϊκή Αλληλεγγύη και Συνεργασία Κάνοντας τη Διεύρυνση Πραγματικότητα”

10ος Διάλογος μεταξύ της Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος (Χριστιανοδημοκράτες) και των Ευρωπαίων Δημοκρατών, 09-10 Νοεμβρίου 2006, Μπρατισλάβα, ΣΛΟΒΑΚΙΑ.

“Άνοιγμα Νέων Οριζόντων για την Ευρώπη Μέσω της Αλληλεγγύης των Λαών - Θρησκεία και Πολιτική σε Δράση”

11ος Διάλογος μεταξύ της Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος (Χριστιανοδημοκράτες) και των Ευρωπαίων Δημοκρατών, 16-17 Οκτωβρίου 2008, Ιάσιο, ΡΟΥΜΑΝΙΑ.

“Ο Διαπολιτισμικός Διάλογος Βασισμένος στις Κοινές Άξιες ως Ένα Εργαλείο για Ειρήνη και Ευημερία στην Ευρώπη”

1ος Περιφερειακός Διάλογος μεταξύ της Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας ΕΛΚ-ΕΔ, 17-18 Μαρτίου 2008, Τιφλίδα, ΓΕΩΡΓΙΑ.

“Συνεργασία στο Πνεύμα της Ειρήνης”

2ος Περιφερειακός Διάλογος μεταξύ της Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας ΕΛΚ-ΕΔ, 24 Ιουλίου 2008, Κίεβο, ΟΥΚΡΑΝΙΑ.

“Ο Ρόλος των Εκκλησιών στην Περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης”

12ος Διάλογος μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ, των Εκκλησιών και των Θρησκευτικών Θεσμών, 19-20 Νοεμβρίου 2009, Βενετία, ΙΤΑΛΙΑ.

“Η Ταυτότητα των Αξιών στην Ευρώπη”

13ος Διάλογος μεταξύ της Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας ΕΛΚ-ΕΔ, 08-09 Δεκεμβρίου 2010, Κωνσταντινούπολη, ΤΟΥΡΚΙΑ.

3ος Περιφερειακός Διάλογος του Γραφείου της Ομάδας ΕΛΚ-ΕΔ, 18-19 Νοεμβρίου 2010, Βελιγράδι, ΣΕΡΒΙΑ.

“Ο Ρόλος των Εκκλησιών στη Διαδικασία της Ευρωπαϊκής Επανένωσης”

14ος Διάλογος μεταξύ της Ομάδας Μελών του ΕΛΚ, αντιπροσώπων της ουγγρικής κυβέρνησης, θρησκευτικών ηγετών και εθνικών αρχών, 10-11 Νοεμβρίου 2011, Έστεργκομ, ΟΥΓΓΑΡΙΑ.

“Ο Ρόλος και οι Δραστηριότητες των Εκκλησιών και των Θρησκειών στην Περιοχή του Δούναβη, Επιτεύγματα και Μελλοντικές Προκλήσεις”

15ος Ετήσιος Διαθρησκευτικός Διάλογος μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ, των Εκκλησιών και των Θρησκευτικών Θεσμών, 07-08 Σεπτεμβρίου 2012, Φλωρεντία, ΙΤΑΛΙΑ.

“Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κρίση και οι Συνέπειές της”

16ος Ετήσιος Διαθρησκευτικός Διάλογος μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ, των Εκκλησιών και των Θρησκευτικών Θεσμών, 17-18 Οκτωβρίου 2013, Λευκωσία, ΚΥΠΡΟΣ.

“Οι Θρησκείες στη Διαδικασία Οικοδόμησης της Ειρήνης και Επίλυσης Συγκρούσεων στην Περιοχή της Μεσογείου”

17ος Ετήσιος Διαθρησκευτικός Διάλογος μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ, των Εκκλησιών και των Θρησκευτικών Θεσμών, 10-11 Δεκεμβρίου 2014, Βρυξέλλες, ΒΕΛΓΙΟ.

“Εκδίωξη των Θρησκευτικών Μειονοτήτων σε Περιοχές Συγκρούσεων: Ένας Σιωπηλός Πόλεμος”

18ος Διαθρησκευτικός Διάλογος μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ, των Εκκλησιών και των Θρησκευτικών Θεσμών, 11-12 Δεκεμβρίου 2015, Πράγα, ΤΣΕΧΙΑ.

“Μετανάστευση: Ανταπόκριση στην Αναγκαστική Εκτόπιση”

19ος Ετήσιος Διαθρησκευτικός Διάλογος μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ, των Εκκλησιών και των Θρησκευτικών Θεσμών, 20-21 Οκτωβρίου 2016, Βενετία, ΙΤΑΛΙΑ.

“Δημιουργώντας Ειρήνη και Ασφάλεια για την Ευρώπη και Όλους τους Γείτονές της”

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές:

Αδημοσίευτες

“- - -“ 13ος Διάλογος μεταξύ της Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας ΕΛΚ-ΕΔ, (Πρακτικά Συνεδρίου), Κωνσταντινούπολη, 08-09/12/2010.

“Άνοιγμα Νέων Οριζόντων για την Ευρώπη Μέσω της Αλληλεγγύης των Λαών - Θρησκεία και Πολιτική σε Δράση”: 10ος Διάλογος μεταξύ της Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος (Χριστιανοδημοκράτες) και των Ευρωπαϊκών Δημοκρατών, (Πρακτικά Συνεδρίου), Μπρατισλάβα, 09-10/11/2006.

“Δημιουργώντας Ειρήνη και Ασφάλεια για την Ευρώπη και Όλους τους Γείτονές της”: 19ος Ετήσιος Διαθρησκευτικός Διάλογος μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ, των Εκκλησιών και των Θρησκευτικών Θεσμών, (Πρακτικά Συνεδρίου), Βενετία, 20-21/10/2016.

Έγγραφο ανάλυσης διαλόγων από τον Biller, S. με τίτλο “*The Light in the East - An Illusion*”, Andechs Abbey, Bavaria, 21/03/1999.

“Εκδίωξη των Θρησκευτικών Μειονοτήτων σε Περιοχές Συγκρούσεων: Ένας Σιωπηλός Πόλεμος”: 17ος Ετήσιος Διαθρησκευτικός Διάλογος μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ, των Εκκλησιών και των Θρησκευτικών Θεσμών, (Πρακτικά Συνεδρίου), Βρυξέλλες, 10-11/12/2014.

Έκθεση του κ. Wim Van Venzel για τον τρίτο Διάλογο, 7-8/12/1998.

Εναρκτήρια ομιλία της Α Θ Π του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου στην τελετή έναρξης του 10ου διαλόγου, Μπρατισλάβα, 09/22/2006.

Επιστολή της ΑΘΠ του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου για την προετοιμασία του 6ου Διαλόγου, Κωνσταντινούπολη, 31/04/2002.

Επιστολή της ΑΘΠ του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου προς τον Πρόεδρο του ΕΛΚ, Κωνσταντινούπολη, 25/02/1997.

Επιστολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης Χριστιανοδημοκρατών, υπογεγραμμένη από τους κ. Wim Van Velzen και Wilfried Martens, προς την Α.Θ.Π. τον Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο στο πλαίσιο του 3ου Διαλόγου, Στρασβούργο, 14/10/1998.

“Η Εκκλησία, οι Πολίτες και τα Πολιτικά Κόμματα - η Θέση τους στην Ευρώπη της Τρίτης Χιλιετίας”: 3ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (Πρακτικά Συνεδρίου), Βρυξέλλες, 07-08/12/1998.

“Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κρίση και οι Συνέπειές της”: 15ος Ετήσιος Διαθρησκευτικός Διάλογος μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ, των Εκκλησιών και των Θρησκευτικών Θεσμών, (Πρακτικά Συνεδρίου), Φλωρεντία, 07-08/09/2012.

“Η Νέα Ευρώπη Μετά το 2004”: 7ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (Πρακτικά Συνεδρίου), Κωνσταντινούπολη, 16-17/10/2003.

“Η Ταυτότητα των Αξιών στην Ευρώπη”: 12ος Διάλογος μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ, των Εκκλησιών και των Θρησκευτικών Θεσμών, (Πρακτικά Συνεδρίου), Βενετία, 19-20/11/2009.

“Θεμέλια για την Ευρωπαϊκή Αλληλεγγύη και Συνεργασία Κάνοντας τη Διεύρυνση Πραγματικότητα”: 9ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (Πρακτικά Συνεδρίου) Κωνσταντινούπολη, 20-21/10/2005.

“Θεμελιώδη και Ανθρώπινα Δικαιώματα και Κοινωνία των Πολιτών - Ο Ρόλος της Εκκλησίας και του Κράτους”: 5ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (Πρακτικά Συνεδρίου), Χανιά, 07-08/06 2001.

Καταστατικό του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Βρυξέλλες, 1995.

“Κοινωνία των Πολιτών, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποιότητα Ζωής”: 4ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (Πρακτικά Συνεδρίου), Κωνσταντινούπολη, 08-09/06/2000.

“Ο Διαπολιτισμικός Διάλογος Βασισμένος στις Κοινές Αξίες ως Ένα Εργαλείο για Ειρήνη και Ευημερία στην Ευρώπη”: 11ος Διάλογος μεταξύ της Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος (Χριστιανοδημοκράτες) και των Ευρωπαϊκών Δημοκρατών, (Πρακτικά Συνεδρίου) Ιάσιο, 16-17/10/2008.

“Οι Ηθικές Αξίες της Ανθρωπότητας: η Πνευματική Διάσταση της Ευρώπης”: 1ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (Πρακτικά Συνεδρίου), Κωνσταντινούπολη, 28-29/04/1996.

“Οι Θρησκείες στη Διαδικασία Οικοδόμησης της Ειρήνης και Επίλυσης Συγκρούσεων στην Περιοχή της Μεσογείου”: 16ος Ετήσιος Διαθρησκευτικός Διάλογος μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ, των Εκκλησιών και των Θρησκευτικών Θεσμών, (Πρακτικά Συνεδρίου), Λευκωσία, 17-18/10/2013.

“Οι Θρησκευτικές και Κοινωνικές Επιπτώσεις των Γεγονότων της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 - Η Εδραίωση της Ειρήνης και η Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας”: 6ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (Πρακτικά Συνεδρίου), Βουκουρέστι, 29-30/08/2002.

“Οικοδομώντας την Ευρώπη με Πνεύμα Συνδιαλλαγής και Συνεργασίας”: 8ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (Πρακτικά Συνεδρίου), Θεσσαλονίκη, 21-22/10/2004.

“Ο Ρόλος και οι Δραστηριότητες των Εκκλησιών και των Θρησκειών στην Περιοχή του Δούναβη, Επιτεύγματα και Μελλοντικές Προκλήσεις”: 14ος Διάλογος μεταξύ της Ομάδας Μελών του ΕΛΚ, αντιπροσώπων της ουγγρικής κυβέρνησης, θρησκευτικών ηγετών και εθνικών αρχών, (Πρακτικά Συνεδρίου), Έστεργκομ, 10-11/11/2011.

“Μετανάστευση: Ανταπόκριση στην Αναγκαστική Εκτόπιση”: 18ος Διαθρησκευτικός Διάλογος μεταξύ της Ομάδας του ΕΛΚ, των Εκκλησιών και των Θρησκευτικών Θεσμών, (Πρακτικά Συνεδρίου), Πράγα, 11-12/12/2015.

Ομιλία της ΑΘΠ, του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου προς τους επισκεπτόμενους στο Πατριαρχείο Βουλευτές του ΕΛΚ, Κωνσταντινούπολη, 27/04/1996.

Παρέμβαση του κ. Θεοχάρη Οικονομίδη από την πλευρά του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στο πλαίσιο του 12ου διαλόγου, Βενετία, 19/11/2009.

Πρόλογος στο πλαίσιο του 5ου Διαλόγου από τον Επισκόπου Ρηγίου κ. Εμμανουήλ και τον κ. Stephen Biller, 07/06/2001.

“Σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους: ο άνθρωπος και το περιβάλλον του στην Ευρώπη της τρίτης χιλιετίας”: 2ος Διάλογος μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και της Ομάδας του ΕΛΚ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (Πρακτικά Συνεδρίου), Θεσσαλονίκη, 11-13/12/1997.

Χαιρετισμός της Α.Θ. Παναγιώτητος του Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου προς τους Μετέχοντες στον Διάλογο μεταξύ Ορθοδοξίας και Ευρωπαϊκής Χριστιανικής Δημοκρατίας, Βρυξέλλες, 7/12/98.

Δημοσιευμένες

Δελτίο Τύπου του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Ε.Ε. για το Διαθρησκειακό Σεμινάριο για τη Συμφιλίωση και την Ειρήνη, Βρυξέλλες, 16/01/2001.

Δελτίο τύπου του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Ε.Ε. σχετικά με το Διαθρησκειακό Σεμινάριο της Μονής Βλατάδων, Βρυξέλλες, 21/05/2000.

Δελτίο τύπου της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του ΕΛΚ, Βρυξέλλες, 30/11/98.

Δελτίο τύπου της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του ΕΛΚ, Βρυξέλλες, 8/12/98.

Κοινό ανακοινωθέν επί τη λήξει της επισκέψεως του Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου Α' προς τον Πάπα Ιωάννη - Παύλο Β', Βατικανό, 29/06/1995.

Κοινή διακήρυξη του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου Α' και του Πάπα Βενέδικτου ΙΣΤ', Φανάρι, 30/11/2006.

Μήνυμα των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών, Φανάρι, 15/03/1992.

Πρόγραμμα ημερήσιας διάταξης του δέκατου τρίτου Διαλόγου, Κωνσταντινούπολη, 08-09/12/2010.

Πρόγραμμα ημερήσιας διάταξης του δεύτερου Περιφερειακού Διαλόγου, Κίεβο, 24/07/2008.

Πρόγραμμα ημερήσιας διάταξης του πρώτου Περιφερειακού Διαλόγου, Τιφλίδα, 17-18/03/2008.

Πρόγραμμα ημερήσιας διάταξης του τρίτου Περιφερειακού Διαλόγου, Βελιγράδι, 18-19/11/2010.

«Συνθήκη της Λισσαβώνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, υπογράφηκε στη Λισσαβόνα στις 13 Δεκεμβρίου 2007». Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκή Ένωση) (C 306). 17 Δεκεμβρίου 2007.

Σύσταση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου προς το Συμβούλιο της 13ης Ιουνίου 2013 σχετικά με το σχέδιο κατευθυντήριων γραμμών της ΕΕ για την προαγωγή και την προστασία της ελευθερίας θρησκευτικής συνείδησης ή πεποιθήσεων (2013/2082(INI))

Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 17ης Απριλίου 2014 σχετικά με την εξωτερική πολιτική της ΕΕ σε έναν κόσμο στον οποίο επικρατούν πολιτισμικές και θρησκευτικές διαφορές, 2014/2690(RSP).

Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 19ης Ιανουαρίου 2016 σχετικά με τον ρόλο του διαπολιτισμικού διαλόγου, της πολιτισμικής πολυμορφίας και της εκπαίδευσης στην προώθηση των θεμελιωδών αξιών της ΕΕ (2015/2139(INI))

Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 20ής Ιανουαρίου 2011 σχετικά με την κατάσταση των Χριστιανών στο πλαίσιο της ελευθερίας της θρησκείας, 2011/2521(RSP)

Δευτερογενείς πηγές:

Ξενόγλωσσα Βιβλία

EPP Group Intercultural and Interreligious Dialogue Activity Report 2010, published by EPP Group in the European Parliament, Brussels, 2010.

European Integration - Away forward? Churches in Europe contributing to Europe's future: framework and issues, CSC of the Conference of European Churches, Βρυξέλλες, 2009

Hanley, D., *Beyond the nation state: Parties in the era of European Integration*, Palgrave MacMillan, New York, 2008

Kalyvas, N. S., *The Rise of Christian Democracy in Europe*, Ithaka, United States, 1996.

Nelsen, F., Brent, - Guth, L., James, *Religion and the Struggle for European Union: Confessional Culture and the Limits of Integration*, Georgetown University Press, 2015.

Papathomas, D., G., (Archimandrite), *Le Patriarcat œcuménique de Constantinople (y compris la Politeia monastique du Mont Athos) dans l' Europe unie (Approche nomocanonique)*, Epektasis, Athens, 1998

Pasikowska, M., *At a glance, The EU institutions and inter-religious dialogue*, European Parliamentary Research Service, PE 551.340, March 2015.

Ελληνόγλωσσα Βιβλία

Αθανάσιος, [Παπάς], Μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων, “Ο Πατριάρχης στο Στρασβούργο. Το Μήνυμα της Ορθοδοξίας για την Cathedra le de l' Europe”, Περίοδος Β', Γ'.

Βαλάκου-Θεοδωρούδη, Μ., *Το Νομικό Περίγραμμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο πλαίσιο της Διεθνούς Κοινότητας*, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2001.

Βαρθολομαίος, [Αρχοντώνης], Οικουμενικός Πατριάρχης, *Ορθοδοξία και Ευρώπη (Ομιλία προς την Ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου)*, εκδ. Αντώνης Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1994.

Βασιλειάδης, Π. (επίμ.) *Ο Πνευματικός προσανατολισμός της Ευρώπης, η συμβολή του ανατολικού και δυτικού Χριστιανισμού*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 1997.

Δαμασκινός, [Παπανδρέου], Μητρ. Ελβετίας, *Ορθοδοξία και Ηνωμένη Ευρώπη*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1989.

Ιατρού, Κ. Γ. *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2010.

Κουκούλης, Θ. *Ευρωπαϊκή Ένωση και Οικουμενικό Πατριαρχείο (1991-2003)*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2004.

Κωτσιόπουλος, Κ., *Ορθοδοξία και Ευρώπη*, (Ιδιωτική έκδοση), Θεσσαλονίκη, 1998.

Λιάντας, Μ. Γ., *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Ευρωπαίοι Χριστιανοδημοκράτες, Συμβολή στις Διεθνείς Εκκλησιαστικές Σχέσεις*, Εκδ. Κορνηλία Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη, 2006.

Παπαδημητρίου, Γ. (επίμ.), *Το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα (Το Σχέδιο της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης)*”, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2003.

Παπαθωμάς, Δ., Γ., (Αρχιμανδρίτης), *Κανονικά Άμορφα (Δοκίμια Κανονικής Οικονομίας)*, Εκδ. Επέκταση, Αθήνα, 2006.

Πατριαρχικά Βήματα στην Ευρώπη, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Βελγίου και Εξαρχίας Κάτω Χωρών και Λουξεμβούργου, Βρυξέλλες, 2000.

Χαραλαμπίδης, Στ., *Συμβούλιο Ευρωπαϊκών Εκκλησιών και Οικουμενικό Πατριαρχείο στη Νέα Ευρώπη (1989 κ. εξ.)*, Διδακτορική Διατριβή υποβληθείσα στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2016.

Χρήστου, Π., “Οικουμενικό Πατριαρχείο”, *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, Τομ. 9 (1964).

Εφημερίδες ελληνόγλωσσες

Απόκομμα της εφημερίδας “Ελεύθερη Ώρα” 8 Δεκ. 1998.

Απόκομμα της εφημερίδας “Εξουσία” 8 Δεκ. 1998.

Συνεντεύξεις

Συζήτηση με την Α.Θ.Π. τον Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο στα γραφεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Φανάρι, στις 22 και 25/12/2016.

Συνέντευξη με τον Διευθυντή του Γραφείου της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Ε.Ε., Αρχιμανδρίτη Αιμιλιανό Μπογιάννου, σε κατ' ιδίαν συνάντηση στο Γραφείο του Οικουμενικού Πατριαρχείου στις Βρυξέλλες, στις 05/01/2017.

Συνέντευξη με τον Διευθυντή του Γραφείου Εκπροσωπήσεως του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Αθήνα, Μητροπολίτη Αδριανουπόλεως κ. Αμφιλόχιο, σε κατ' ιδίαν συνάντηση στο Γραφείο του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Αθήνα, στις 15/01/2017.

Συνέντευξη με την πρώην Βουλευτή και Ευρωβουλευτή της Νέας Δημοκρατίας κα. Μαριέττα Γιαννάκου, σε κατ' ιδίαν συνάντηση στο Γραφείο της στην Αθήνα, στις 09/02/2017.

Συνέντευξη με τον Μητροπολίτη Προύσης κ. Ελπιδοφόρο, στο πλαίσιο της διαμονής μου στη Θεολογική σχολή της Χάλκης, στις 14-28/12/2016.

Συνέντευξη με τον Γραμματέα επί των Διορθοδόξων και Διαχριστιανικών Σχέσεων της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αρχιμανδρίτη Ιγνάτιο Σωτηριάδη, σε αρκετές κατ' ιδίαν συναντήσεις τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο του 2017.

Τηλεφωνική συνέντευξη με την Ευρωβουλευτή της Νέας Δημοκρατίας κα. Ελίζα Βόζεμπεργκ, στις 26/02/2017.

Διαδικτυακές πηγές

www.epp.eu

www.ecclesia.gr

www.ec.europa.eu

www.europarl.europa.eu

www.patmosmonastery.gr

wow.regue.eu

www.orthodoxeurope.org

wow.orthodoxero.eu

www.churchofcypruseu.com

www.ec-patr.org

www.patriarchate.org

www.eu2003.gr

